

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МУЗИЧИН ІРИНА ТАРАСІВНА

УДК 930.1: [94 (477.8) (436)]:327 (470+541)

ДИСЕРТАЦІЯ

**УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ АВСТРО-УГОРЩИНИ В ПОЛІТИЦІ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1917 Р.):**

ІСТОРІОГРАФІЯ

07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні
дисципліни

03 Гуманітарні науки

032 Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. Т. Музичин

Науковий керівник: Шологон Лілія Іванівна

доктор історичних наук, доцент

Івано-Франківськ – Переяслав Хмельницький – 2018

АНОТАЦІЯ

Музичин І. Т. Українські землі Австро-Угорщини в політиці Російської імперії (кінець XIX ст. – 1917 р.): історіографія. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» (032 – Історія та археологія). – Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2018; Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав-Хмельницький, 2018.

У дисертаційній роботі систематизовано основні групи історіографічних джерел, здійснено класифікацію історіографічного джерельного комплексу. Визначено спільні риси та особливості висвітлення історії українських земель Габсбургів у зовнішньополітичних інтересах імперії Романових наприкінці XIX ст. – у 1917 р. у працях істориків Галичини кінця XIX – 30-х років XX ст., дослідників радянського періоду, українського зарубіжжя та сучасних вітчизняних й зарубіжних науковців. Виявлено, систематизовано й класифіковано основні групи історіографічних джерел досліджуваної проблеми та з'ясовано повноту й об'єктивність їх інформативних можливостей. Показано контраверсійність відображення істориками різних часових проміжків та історичних епох політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX ст. – у 1917 р. З'ясовано традиційні підходи і нові тенденції вивчення національно-політичних орієнтацій українців імперії Габсбургів наприкінці XIX ст. – у 1917 р. Окреслено здобутки і прогалини дослідження сучасною історіографією зовнішньополітичної стратегії Російської імперії щодо українських володінь Австро-Угорщини напередодні та під час Першої світової війни. Проаналізовано теоретико-методологічні підходи і дискусійні положення у вивченні ролі та місця москвофільського руху Галичини,

Буковини та Закарпаття в зовнішньополітичних планах російського імперського уряду. На основі аналізу та узагальнення історіографічного доробку визначено його загальні здобутки, вузькі місця та шляхи подальшого вивчення проблеми. З'ясовано сучасні наукові тенденції, які з'явилися в працях зарубіжних дослідників ХХ–ХХІ ст.

Об'єктом дослідження стали наукові, науково-популярні, публіцистичні праці та мемуари, де розглядаються різні аспекти зовнішньої політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці ХІХ ст. – 1917 р., імперського, радянського і сучасного періодів, а також дослідження вчених за кордоном.

Предметом дослідження є процес нагромадження наукових знань про українські землі Габсбургів у зовнішньополітичній концепції Російської імперії на межі ХІХ–ХХ ст., зокрема діяльність російських дипломатичних відомств та розвідки на території Австро-Угорської монархії, діяльність російської військової адміністрації Галичини і Буковини під час Першої світової війни, ключові проблеми національної самоідентифікації українців Галичини, Буковини та Закарпаття, формування і розвиток русофільсько-москвофільського напрямку, ставлення шовіністичних кіл суспільства Росії до даного руху.

Теоретико-методологічними засадами дисертації є принципи історизму та об'єктивності в підході до висвітлення явищ минулого на основі комплексного аналізу історіографічних джерел. При розв'язанні окремо поставлених завдань використано порівняльний, історико-генетичний, проблемно-хронологічний, системно-структурний методи дослідження.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від кінця ХІХ ст. – до початку ХХІ ст. Територіальні межі дисертації охоплюють територію Російської імперії та Австро-Угорської монархії разом із західноукраїнськими територіями – Галичиною, Буковиною, Закарпаттям.

Наукова новизна дисертації полягає у створенні цілісного дослідження історіографії українських земель Габсбургів в політиці Російської імперії

наприкінці XIX ст. – 1917 р. Вона претендує на те, щоб вважатися одним з комплексних, узагальнюючих досліджень цієї проблеми. Автори більшості наявних публікацій обмежувалися або характеристикою праць, що стосувалися окремих її аспектів, або ж стислим анотативним оглядом літератури. Зібравши, систематизувавши, творчо проаналізувавши публікації українських та зарубіжних дослідників, автор виклала власне бачення головних тенденцій розвитку історіографії даної теми, запропонувала свої оцінки її суперечливих проблем, а також визначила головні надбання, прогалини та окреслила подальші перспективи вивчення цього історичного явища.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що узагальнений в ньому фактологічний матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані для подальшого дослідження проблеми, при підготовці спеціальних та узагальнюючих праць з історії та історіографії історії України, написання підручників і навчально-методичних посібників. Історіографічний аналіз літератури сприятиме концептуальному переосмисленню даної проблеми та виявленню позитивних і негативних чинників, що визначали головні завдання історіографічної науки впродовж досліджуваного періоду. Значущість розробки проблеми зводиться до того, що її результати допоможуть історикам краще орієнтуватися у великому масиві літератури, критично до неї ставитись. Даний матеріал буде корисним для подальшого наукового дослідження історії проблеми, концентруватиме увагу дослідників на ще невирішених завданнях.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, окреслено хронологічні межі та територіальні рамки, визначено об'єкт і предмет, а також мету та основні завдання дисертації. Охарактеризовано її методологічні засади, визначено наукову новизну та науково-практичне значення, відображено апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» визначено методологію та стан і ступінь наукової розробки досліджуваної теми, здійснено систематизацію, класифікацію історіографічного

джерельного комплексу, показано загальні тенденції та особливості окремих етапів його розвитку.

Теоретичні проблеми розвитку історичної науки в Україні та за кордоном дискутуються в академічних колах. Зокрема активно розробляються В. Великочим, Л. Зашкільняком, Я. Калакурою, Г. Касьяновим, І. Колесник, К. Кондратюком, В. Кравченком, О. Міллером, І. Монолатієм, В. Потульницьким, О. Реєнтом, Т. Снайдером, В. Тельваком, Марком фон Хагеном та багатьма іншими вченими. Їхні напрацювання щодо понятійно-категоріального апарату, методологічного інструментарію сучасної історичної науки та інших важливих питань вітчизняної історіографії створили теоретичне підґрунтя для написання дисертаційної роботи.

Її джерельну базу становить сукупність історіографічних джерел, що несуть аналітичну інформацію, дають оціночні характеристики місця і значення українських володінь Габсбургів у зовнішньополітичній стратегії Романових наприкінці XIX – в першій чверті XX ст. На основі формально-функціонального критерію у джерельному комплексі дослідження виокремлюємо такі його основні види: публіцистичні та мемуарні публікації; спеціальні монографічні роботи і наукові статті; узагальнюючі історичні праці; дисертаційні роботи й автореферати дисертацій; наукові коментарі до збірників документів; науково-популярні публікації; критико-бібліографічні і довідникові видання; рецензії.

Відповідно до пануючих ідеологем, методологічних підходів та загальної періодизації української історичної науки історіографічний комплекс джерел досліджуваної теми умовно поділяємо на такі основні групи: 1) кінець XIX ст. – 1917 р. (наукова спадщина імперського періоду); 2) 1920–1980-ті рр. (характерною рисою якого став домінуючий вплив радянської ідеології та репресивної системи на діяльність істориків як в СРСР, так і частково в Західній Україні, її впливом на історіографію українського зарубіжжя); 3) 90-ті рр. XX – початок XXI ст. (пов'язаний із здобуттям Україною незалежності, а звідси поглибленим зацікавленням як вітчизняних, так і низки сучасних

зарубіжних дослідників її минулим). При визначенні зазначеної періодизації нами було максимально враховані об'єктивні та суб'єктивні фактори історії, що безпосередньо впливали на роботу дослідників.

Названі групи не мають внутрішньої концептуальної цілісності, в середині кожної з них існують істотні відмінності у висвітленні основних подій. Погляди окремих істориків також зазнавали еволюції, що позначалося на характері їхніх праць.

Розділ другий розкриває політику Російської імперії щодо західноукраїнських земель та її відображення у наукових та публіцистичних працях кінця XIX – 1917 р. Національні повсякденні проблеми в дорадянський період активно обговорювалися як російськими, так і українськими суспільними діячами та політиками на шпальтах періодичних видань, в політичних кулуарах, розроблялись в теоретичних програмах російського уряду та партій. Розвідки першого історіографічного періоду мали переважно публіцистично-описовий характер, який змінився лише в подальших етапах виданням праць наукового спрямування. Незважаючи на дуже велику кількість робіт публіцистичного характеру, написаних і опублікованих в 1900–1917 рр., більшість із них лише побіжно згадують про події, які відбувались на західноукраїнських територіях у роки війни. Зокрема, про факт вступу російської армії в Галичину в серпні 1914 р., про взаємовідносини з мирним населенням, про спроби військової адміністрації організувати управління Східною Галичиною практично не йдеться.

У свідомості російської громадськості поступово формувалася теза про історичний обов'язок повернення втрачених колись “исконно русских” земель. І якщо до початку Першої світової війни такі настрої на сторінках подібних видань можна спостерігати дещо завуальовано, то після розгортання військового конфлікту пропаганда з боку російських авторів (К. Белиловский, А. Богданович, А. Будилович, Д. Вергун, В. Дружковский, М. Рапопорт, Б. Филатович) переходить у відкриту форму. Не бажаючи загострення відносин з офіційним Віднем, російські урядові кола стояли, як правило, осторонь цієї

кампанії і водночас дозволяючи таку діяльність російській громадськості. Імперські урядові структури не забороняли друк таких брошур, а окремі з них фінансували. Це засвідчувало, що офіційна ідеологія Романових поділяла гасла та ідеї публіцистичної літератури, зокрема таких авторів як Де-Витте Е., В. Коковцев, К. Пустошкін, П. Струве, П. Мілюков.

Російська суспільно-політична думка глибоко поширила традицію і на наукові думки авторів, ключовою тезою якої було трактування українських земель Габсбургів виключно як спадщини князів Рюриковичів (А. Геровський, І. Гумецький, В. Короленко, І. Лейденський). Найважливішими функціями подібних творів були культурно-просвітницька та пропагандистська, які спрямовані були насамперед остаточно утвердити в російській свідомості ідею про несправедливу і стражденну долю «Русского Прикарпаття», яке просить допомоги ззовні (К. Беліловський, І. Катаєв, П. Казанський, П. Оссовський, А. Яринович, М. Ястребов).

Російська публіцистична думка, часто перебуваючи на службі офіційного уряду, побудувала окрему історичну схему щодо проблеми місця західноукраїнських земель в зовнішній політиці Романових на початку ХХ ст. Безумовно, вона здійснила вплив на діяльність російської дипломатії, на формування світоглядного бачення російської громадськості щодо так званої «Прикарпатської Русі». З іншого боку, більшість із таких наукових розвідок не розкривають повноцінно ті події, які відбувалися на західноукраїнських територіях у роки війни, зосереджуючись на вирішенні питання історичної приналежності краю до імперії на основі етнічних, мовних, історичних, культурних чинників (Л. Бурчак, А. Геровський, В. Драгомирецький, М. Караманенко).

Однією із основних складових переважної більшості робіт такого плану є ототожнення населення Галичини, Буковини та Угорської Русі із малоросами Російської імперії або росіянами. Відповідно український національний рух (українофільство) розглядався авторами як штучно вигаданий, створений ззовні та фінансований австрійськими і польськими антиросійськими силами.

Українофільство звинувачувалося ними у антидержавних, антинародних, сепаратистських намірах, у дотримуванні ворожої антиросійської позиції. Загалом, можна говорити про значну заполітизованість подібних праць.

Натомість В. Гнатюк, С. Єфремов, І. Крип'якевич, К. Трильовський акцентували увагу громадськості на окремішності українського народу, самобутності його звичаїв та культури, водночас наголошуючи на загарбницькому, експансіоністському характері політики Росії. Явище москвофільства прихильники української національної ідеї розцінювали виключно негативно, як зрадництво. Тим самим, українська публіцистична думка заперечувала будь-яку, в тому числі економічну, допомогу ззовні (втручання Польщі, Австро-Угорщини) для українського руху.

Предметом розгляду третього розділу «Галичина, Буковина і Закарпаття як об'єкт зовнішньої політики російського царизму у історіографічній ретроспективі 1920–1980-х рр.» є насамперед наукові та публіцистичні праці західноукраїнських авторів міжвоєнного періоду. На характер досліджень істотно впливала їхня прихильність до певних політичних течій: русофільства (Ф. Свистун, О. Мончаловський, Д. Зубрицький, ін.), народовства (К. Левицький, ін.), радикалізму (І. Франко, О. Терлецький, І. Кревецький, В. Будзиновський, М. Возняк). Написані з певних ідейних позицій праці історико-публіцистичного та критико-аналітичного характеру часто пропонували доволі суб'єктивні погляди на історію краю кінця XIX – початку XX ст. Проте вони сприяли нагромадженню документальної бази і фактологічного матеріалу, який слугував основою для аналітичних досліджень.

Вагому роль у вивченні москвофільського руху у Галичині відіграв І. Франко, який присвятив цьому близько десятка спеціальних статей. Серед представників львівської історичної школи найбільше спричинилися до вивчення проблеми репрезентанти її державницького напрямку: О. Терлецький, С. Томашівський, І. Крип'якевич, Л. Цегельський. Значний вплив на подальші дослідження даної теми справили погляди М. Грушевського. Найвідомішим дослідником русофільського руху у міжвоєнну добу був М. Андрусак, який

детально з'ясував витоки та генезу русофільства, трансформацію його в москвофільський рух. Висунуті ним концепції не втратили своєї наукової ваги і сьогодні. З іншого боку, праці деяких авторів із москвофільського середовища переслідували ідеологічні завдання, тому їх важко визнати за наукові (В. Ваврик, Д. Вергун, В. Маковський, В. Хиляк, С. Фенцик, П. Филевич).

У 1920–30-х рр. посилюється тенденція щодо розгляду політики російського уряду стосовно українських земель Австро-Угорщини через призму проблем сучасного суспільного розвитку, зокрема польсько-українських стосунків. Водночас з'являються науково-популярні праці, які відзначалися виразним національно-патріотичним спрямуванням. Ці та інші риси чітко простежуються у роботах М. Андрусяка, М. Голубця, І. Крип'якевича, М. Миколаєвича, М. Стахіва та ін. Одним з найбільших досягнень історіографії цього хронологічного відрізка став науковий дискурс навколо розгортання різних течій українського національного руху як окремого суб'єкта історії, а не об'єкта впливу і втручання іноземних спецслужб.

Великим обсягом праць із досліджуваної теми представлена радянська історіографія, яка, не виходячи за межі певних ідеологічних канонів, зазнала помітної внутрішньої еволюції. Важливою заслугою істориків радянського періоду стало накопичення та систематизація конкретно-історичного та фактичного матеріалу, хоча помилкові та фальсифіковані висновки дослідників (В. Васюков, І. Компанієць, В. Маланчук, В. Малкін, В. Пічета, В. Савченко, Ф. Ястребов) применшували цінність збільшеної кількості робіт і розширених тематичних меж наукових пошуків. Введення в обіг невикористаних до того часу архівних даних не сприяло збагаченню наукових знань, адже автори праць залишаючись прихильниками марксистсько-ленінських концептуальних підходів, нерідко перекошували факти або упереджено їх трактували. До того ж поряд із всесоюзною історіографією українській відводилася другорядна роль. Заідеологізовані праці радянських дослідників сприяли стиранню національних відмінностей, стимулювали й виправдовували політику асиміляції і зросійщення.

На здобутках і спрямованості історіографії українського зарубіжжя позначилися різні суспільні та науково-теоретичні чинники. У 1960–70-х рр. ця тема осмислювалася переважно на основі напрацювань української класичної історіографії (Д. Долинський, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, М. Славінський, П. Феденко). Інший рівень дослідження цієї проблематики запропонувала зарубіжна німецько- та англomовна історіографія, представлена професійними істориками українського походження, що спиралися на здобутки як української класичної історіографії, такі західної методології (Анна Вероніка Вендланд, І. Лисяк-Рудницький, І. П. Химка, П. Магочий та ін.). Їхні концепції щодо українських земель Австро-Угорщини в політиці Російської імперії викликали неоднозначну реакцію в наукових колах України. Однак загалом зарубіжна вітчизняна історіографія зробила вагомий внесок у наукову розробку періодизації та термінології українського руху, що було пов'язано з потребою «вписати» історію України в загальноєвропейський контекст.

У розділі четвертому «Сучасна історіографія українських земель Габсбургів в контексті зовнішньої політики Російської імперії наприкінці ХІХ ст. – 1917 р.» з'ясовано, що для сучасної української та зарубіжної історіографії характерним є розкутість думок і суджень, об'єктивність у висновках, оригінальність наукових підходів у методології. В інтерпретації вітчизняних науковців (О. Аркуша, В. Гайсенюк, М. Мудрий, В. Любченко, В. Передерко, О. Сухий, У. Уська та ін.) українські землі Австро-Угорщини у зовнішній політиці Російської імперії постали як окрема політико-ідеологічна та теоретико-практична проблема. Проте, слід зазначити, на сторінках окремих праць можна побачити спрощене та некритичне сприйняття історичної дійсності, а також намагання втілити надбання російських істориків у вітчизняній історіографії. Залишає бажати кращого також нарощення знань українською історичною наукою щодо питання впливу зовнішньополітичної стратегії Росії на території Буковини та Закарпаття, оскільки, на сьогоднішній день, пріоритетною для дослідників залишається все таки Галичина як центр українського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Сучасні російські дослідження відзначаються широким спектром поглядів та думок на політику Росії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX ст., які інколи є цілком протилежними. Український національний рух в більшості трактується не об'єктивно, без ґрунтовного застосування джерельної бази на підставі застарілих ідеологічних штампів. Проте, з іншого боку, на сьогодні є роботи, при написанні яких використовуються новітні методи дослідження, потужна джерельна основа, зроблені альтернативні висновки щодо існування в зовнішньополітичних концепціях урядових кіл Росії пункту зміцнення та розширення імперії за рахунок західноукраїнських земель, особливо Галичини (І. Благодатских, Е. Борисенко, В. Зубачевський, М. Клопова, О. Міллер). Загалом же в сучасній російській науці домінує погляд, котрий має на меті виправдати політику Російської імперії, надати їй образу «матері слов'янських держав», для якої будь-яка територіальна експансія в Європі була недоцільною і такою, що суперечила національним інтересам Росії (Б. Шимов, С. Щеголев, В. Шелохаев, М. Шелухин) або розглядає національний рух контексті розвитку русофільства – «русского движения» в краю (О. Бахтуріна, І. Міхутіна, Н. Пашаєва).

Нами з'ясовано, що найбільш об'єктивними у висновках і найменш підданими впливам політико-ідеологічної кон'юнктури є праці німецьких, австрійських та італійських істориків (Андреас Каппелер, Рікаор Вульпіус, Анна Вероніка Вендланд, Клаус Бахман, Джованні Савіно), меншою мірою польських. Однак вони є малочисельними і не розкривають загального розвитку процесів діяльності російського уряду щодо західноукраїнських земель та українського руху в цілому, хоча містять цінні висновки стосовно окремих його проблем. Польська історіографія (Ярослав Мокляк, Пауль Бест та ін.) часто розглядала український рух в Галичині та вплив російської суспільно-політичної думки в рамках вивчення «польського питання» в Габсбурзькій імперії.

Таким чином, нагромаджено значну кількість публікацій з історії українських земель Габсбургів в контексті зовнішньополітичних планів Російської імперії впродовж кінця XIX ст. – 1917 р. Її дослідження супроводжувалося складними й суперечливими тенденціями, зумовленими ідейними поглядами авторів та їхньою прихильністю до різних методологічних течій. Проте позитивним є те, що історіографії цього суспільного феномену притаманна тяглість, і тому кожна генерація істориків мала можливість зробити свій внесок у її розвиток.

Ключові слова: історіографія, історіографічне джерело, історична публіцистика, монографія, наукове дослідження, Перша світова війна, москвофільство, Галичина, Буковина, Закарпаття.

ABSTRACT

Muzychyn I. T. Ukrainian lands Austro-Hungarian Empire in politics (the end of the XIX century. – 1917): historiography. Qualifying scientific work on the manuscript.

Thesis for the degree of the Candidate of Historical Sciences by specialty 07.00.06 – «Historiography, source study and special historical discipline» (032 – History and Archaeology). State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», Ivano-Frankivsk, 2018; State Institution of Higher Education «Pereyaslav-Khmelnytsky National Pedagogical Hryhorij Skovoroda University», Pereyaslav-Khmelnytsky, 2018.

The thesis systematically main groups historiographical sources, the classification of historiographical source complex. Determined similarities and features covering the history of the Ukrainian lands in the Habsburg foreign policy interests of the Romanov Empire in the late XIX century. – in 1917 in the writings of historians Galicia late XIX–30 years of the twentieth century, Researchers of the

Soviet period, Ukrainian and foreign modern home and foreign scientists. It was found, systematized and classified main groups historiographical sources of the studied problem and found the completeness and objectivity of their informative opportunities. It was shown the kontraversiynist image by the historians the different time periods and eras of the Russian Empire policy on Western lands in the late XIX century. – in 1917. It was found out traditional approaches and new trends in the study of national political orientations of the Ukrainian people in Habsburg Empire at the end of the XIX century. – in 1917. Outlined research achievements and gaps modern historiography foreign policy strategy of Russia empire on Ukrainian holdings of Austria-Hungary before and during World War II. The theoretical and methodological approaches and controversial position in the study of the role and place Moscovphile movement in Galicia, Bukovina and Transcarpathia in the foreign policy plans of the Russian imperial government. On the basis of summarizing the experience of historiographical investigation determined its common achievements, bottlenecks and ways to further study the problem. It was found modern scientific trends that emerged in the works of foreign researchers of the XX–XXI centuries.

The object of the research was scientific, popular scientific, journalistic works and memoirs, which deals with various aspects of foreign policy of the Russian Empire on Western lands in the late XIX century. – 1917 pre-Soviet, Soviet and post-communist period, as well as the research of the scientists abroad.

The subject of research is the process of accumulation of scientific knowledge about the Ukrainian lands of the Habsburgs in the foreign policy concept of the Russian Empire in the XIX–XX centuries., Including the activities of Russian diplomats and scouting on the territory of the Austro-Hungarian monarchy, the key issues of national identity Ukrainian Galicia, Bukovina and Transcarpathia formation and development russophile moscovphile direction, attitude chauvinistic circles of society to this movement.

Theoretical and methodological basis of the thesis is a historical principle and objective approach to covering events of the past on the basis of comprehensive analysis historiographical sources. When solving the tasks separately it was used

comparative, historical and genetic, problem-chronological, systematic and structural methods.

The chronological framework of the research covers the period from the end of the XIX century. – the beginning of XXI century. Territorial boundaries of the thesis are covering the Russian Empire and the Austro-Hungarian monarchy together with western territories – Galicia, Bukovina, Transcarpathia.

The scientific novelty of the thesis is to create a holistic study of historiography Ukrainian lands Habsburg Empire in politics in the late XIX century. – 1917. It purports to be considered a comprehensive, generalized studies of the problem. The authors of most existing publications were limited either feature works concerning certain aspects of it, or brief review of literature. Collecting, systematized creatively analyzing publications of the Ukrainian and foreign researchers, the author outlined his own vision of the main trends of the historiography of the subject, offered her assessments of controversial issues, and identified the major achievements, gaps and outlined the future prospects of the study of this historical phenomenon.

The practical significance of the research is that it generalized factual material, theoretical concepts and the findings can be used to the further study the problems in the preparation of special and generalizing works on the history and historiography of the history of Ukraine, writing books and teaching aids. Historiographical analysis of the literature contributes conceptual rethinking of the problem and identify positive and negative factors that define the main objectives for the historiographical science studying period. The significance of the development problem is to reduced to that the results will help historians better navigate the large array of literature, it is critical to treat. This material will be useful for further research the history of the problem, researchers will focus on the problems still unsolved.

The main content of the work.

In the introduction the urgency topics, outlined the chronological boundaries and the territorial framework, defined the object and the subject, and the purpose and the main objectives of the thesis. Characterized its methodological framework,

defined scientific novelty and scientific and practical value, shown testing of the study.

In the first section «Methodology, the degree of scientific development and the source complex research of the Russia Empire's policy on Western Habsburg lands in the 1890–1917» it is defined methodology and state and degree of scientific development issue, systematized, classified historiographical source complex, showed general trends and characteristics of individual stages of its development.

Theoretical problems of historical science in Ukraine and abroad are discussed in academic circles. Particularly it is active developed by V.Velykochiy, L. Zashkilnyak, J. Kalakura, G. Kasyanov, J. Kolesnik, K. Kondratiuk, V. Kravchenko, A. Miller, I. Monolatiy, V. Potulnytskiy, O. Reient, T. Snayder, Mark fon Hagen and many other scientists. Their achievements on the conceptual and categorical apparatus, methodological tools of the modern historical science and other important issues of national historiography created theoretical background for writing a thesis.

Its source base is set historiographical sources that have analytical information, and provide performance characteristics and places mentioned in the Habsburg possessions in the Ukrainian foreign policy strategy Romanov late XIX – the first quarter of the XX century.

Based on formal and functional criteria in source research complex it will unbundle the following main types: memoirs and journalistic publications; Special monographic works and research papers; summarizing historical works; theses and dissertations abstracts; comments scientific collections of documents; scientific and popular publications; critical-bibliographic and reference publications; reviews.

According to the ruling ideologemes, methodological approaches and general periodization of Ukrainian historical science complex historiographical sources of the subject arbitrarily divided into the following groups: 1) the end of XIX century 1917; 2) 1920–1980; 3) 90–years XX–beginning XXI century; We comprised objective and subjective factors of history, that were influenced to the researchers' work.

These groups have internal conceptual integrity, in the middle of each, there are substantial differences in coverage of major events. Labors of the second and third groups chronologically something «imposed» on each other, it is important to consider in their comparison. The views of some historians also experienced the evolution that affected the nature of their jobs.

Section Two reveals the policy of the Russian Empire on Western lands and its reflection in scientific and journalistic works late XIX–1917. National daily problems in pre-Soviet period actively discussed both Russian and Ukrainian politicians and public figures on the pages of periodicals in the political sidelines, developed a theoretical program of the Russian government and parties. Intelligence historiographical first period were mainly journalistic descriptive character that has changed only in the later stages publication of scientific papers focus. Despite the very large number of works journalistic character, written and published in 1900–1917 gg., most of them only briefly mention the events which took place in western areas during the war. In particular, the fact of joining the Russian army in Galicia in August 1914, the relationship with the civilians, on attempts to manage the military administration of Eastern Galicia almost not mentioned.

In the minds of the Russian public gradually formed the thesis of a historical duty to return lost once «yskonno ruskyh» land. And if before the First World War, the mood in the pages of these publications can be seen somewhat veiled, after the deployment of military conflict propaganda by Russian authors (K. Belylovskyy, A. Bogdanovic and A. Budylovych, D. Verhun V. Druzhkovsky, M. Rapoport, B. Fylatovych) enters the open form. Not wanting to strained relations official of Vienna, the Russian government circles were usually away this campaign while allowing such activities Russian public. However, in favor of the imperial official circles is not prohibit the printing of brochures (some of them funded) by the fact that the interests of the official ideology of the Romanov fully coincide with the slogans and ideas of journalistic literature E. De Witte, B. Kokovtsoff, K. Pustoshkin, P. Struve, P. Miliukov.

Russian social and political thought deeply expanded the tradition and scientific thoughts of the authors, that the key thesis of which was the treatment of Ukrainian lands Habsburg inheritance solely as Prince Rurik (A. Herovskyy, I. Humetsky, V.Korolenko, I. Leidensky). The most important features of these works were cultural, educational and propaganda aimed primarily been definitively establish the Russian consciousness the idea of injustice and suffering the fate of «Russian Carpathians», which asks for help from outside (K. Belilovskyy, I. Kataev, P.Kazanskyy, P. Ossowsky, A. Yarynovych, M. Yastrybov).

Russian journalistic opinion, often being in the service of the official government, built a separate scheme on the problem historical places of Western Ukraine's foreign policy Romanov at the beginning of the XX century. Of course, she made impact on the activities of Russian diplomacy, the formation of the philosophical vision of the Russian public about the so-called «Carpathian Rus». On the other hand, most of these scientific studies do not reveal fully the events that took place in the Western territories during the war, focusing on the determination of historical affiliation to the edge of the empire based on ethnic, linguistic, historical and cultural factors (L. Burchak, A. Herovskyy, V. Dragomiretsky, M. Karamanenko).

Ukrainian journalistic literature as an important element of spring-historiographical base is integral in covering the impact of social and political thought in foreign policy strategy of the Romanovs' Empire on Ukrainian lands Austro-Hungarian (V. Budzynovsky, M. Zalizniak, I. Krevetsky, M. Lozinskii, L. Tsehelskyi).

The authors of the publications (V. Hnatyuk, S. Yefremov, I. Krypyakevych, K. Trypil'skiy) focused the public's attention individually Ukrainian nation, its identity and cultural practices, while emphasizing the aggressive, expansionist nature policy. The phenomenon Russophilism supporters of Ukrainian national idea negatively regarded only as treachery. Thus, the Ukrainian journalistic opinion denied any, including economic, outside help (interference Poland, Austria-Hungary)

for the Ukrainian movement. Ukrainian political elite is categorically rejected the ideology of the great-Petersburg on the future of Carpathian Rus.

The subject of the Third Section «Galicia, Bukovina and Transcarpathia as an object of foreign policy of Russian Tsars in scientific retrospective 1920–1980's.». Is the first scientific and journalistic works of Western writers of the interwar period. Ukrainian historiography Galicia, Bukovina and Transcarpathia second half XIX– the 30 th century. late XIX–early XX century., became the subject of scientific interest galaxy of historians and intellectuals, most of which was saturated with ideas of romanticism. The nature of research greatly influenced their commitment to certain political currents: Russophilia (F.Svystun, A. Monchalovskyy, D. Zubritskiy, etc.), National populism (K. Levitsky, etc.), Radicalism (I. Franko, O. Terletsky, I.Krevetskyy, V. Budzynovsky, M. Wozniak). Written with a certain ideological positions and journalistic works of historical and critical-analytical frequently suggested rather subjective view of history of the region XIX century. Most of them were written on the basis of methodological positivism, which contributed to the accumulation of documentary and factual material base, which served as the basis for the development of analytical studies.

Significant role in the study Russophile movement in Galicia played Franko, who dedicated this about a dozen special items. Among the Lviv Historical School contributed most to the problem a representant of statist direction O. Terletsky, S.Tomashivskiy, I. Krypyakevych, L. Tsehelskyi. Significant impact on further research of the topic had Hrushevsky's views. The most famous of researcher was M.Andrusyak who found the origins and genesis of the rusophilstva and its transform it into a Russophile movement. On the other hand, the works of some authors put Russophile environment primarily ideological problem because they are difficult to recognize the scientific (V. Vavryk, D. Verhun, V. Makovskiy, V. Hylyak, S. Fentsyk, P. Fylevych).

In 1920–30's growing tendency to review the policy of the Russian government to Ukrainian lands of Austria-Hungary in the light of the problems of modern social development, including the Polish-Ukrainian relations. However, there are non-

fiction works that marked a distinct national-patriotic. These and other features can be seen in the works of M. Andrusyak, M. Holubets, I. Krypyakevych, M. Mykolaievych, M. Stahiv and others. One of the greatest achievements of historiography chronological interval became scientific discourse around different currents deployment of the Ukrainian national movement as a separate subject of history rather than the object of foreign influence and intervention services.

Large volumes of papers of the subject is represented by Soviet historiography, which, without going beyond certain ideological canons, undergone significant internal evolution. An important achievement of the historians of the Soviet period has been the accumulation and systematization of concrete historical and factual materials, though false and falsified research conclusions (V. Vasyukov, I. Kompaniets V. Malanchuk, V. Malkin, V. Pichet, V. Savchenko, F.Yastrebov) downplayed the value of the increased amount of works and extended thematic boundaries of scientific research. Putting into circulation unused until then archival data did not provide a higher degree of scientific knowledge, because the author of supporters were Marxist-Leninist conceptual approaches. In addition, along with the All-Union, Ukrainian historiography took place the secondary role. Soviet ideological work of researchers led erased national differences, stimulated and justified a policy of assimilation and Russification.

On the achievements and direction of Ukrainian foreign historiography affected different social and scientific-theoretical factors. In 1960-70 years the topic comprehended mainly on the basis of developments Ukrainian classical historiography (D. Dolinsky, D. Doroshenko, N. Polonska-Vasilenko, M. Slavinskiy, P. Fedenko). Another level of research proposed foreign English-language historiography presented by professional historians of Ukrainian origin, relying on the achievements of classical Ukrainian historiography as such Western methodology (Anna Veronica Vendlyand, I. Lysyak-Rudnytsky, I. P. Himka, P. Mahochyy). Their achievements have caused mixed reactions in the scientific community of Ukraine. However, the important contribution of foreign national historiography began

research and development on terminology and periodization of Ukrainian movement, were associated with the need to «fit» the history of Ukraine in the European context.

In the fourth «West-land as an important direction of foreign policy of the Russian Empire in the late XIX century. –1917 research works in the late XX – early XXI century». Summed up, that studies of modern Ukrainian and foreign historiography is characterized by looseness of thought and judgment, objectivity in the conclusions, the originality of scientific approaches in methodology. In the interpretation of national scientists (O. Arkush, V. Haysenyuk, M. Mudryy, V. Lubchenko, V. Perederko O. Suhyy, U. Uska etc.) Ukrainian lands Austro-Hungarian foreign policy of the Russian Empire emerged as a separate political-ideological and theoretical-practical problems. However, it should be added to the pages of some works can be seen a simplified and uncritical perception of historical reality and attempts to implement the attainment of the Russian historians in the national historiography. Poor and increasing knowledge of Ukrainian history about the impact of the foreign policy strategy of the territory of Bukovina and Transcarpathia, because, at the moment, the priority for research is still Galicia as a center of Ukrainian national movement of the late XIX – early XX century.

Modern Russian studies observed a wide range of views and opinions about the policy of Western Ukraine in late XIX – early XX century., which is sometimes quite the opposite. Ukrainian national movement is treated not objectively, is based on obsolete ideological clichés. However, on the other hand, today there are the works in writing of which, it was used new methods, powerful spring base, was made alternative findings on the existence of a foreign government circles concepts of paragraph strengthen and expand the Empire by the Western lands, especially Galicia (I. Blagodatskikh, E. Borysenok, V. Zubachevskyy, M. Klopov, A. Miller). Generally, in modern science dominates the view, which is intended to justify the policies of empire, to give it the image of «mother Slavic states», to which any territorial expansion in Europe was so inappropriate and that contrary to national interests (B. Shymov, S. Shchegolev, V. Shelohaev, M. Shelukhin) or consider the

context of the national movement Russophilstvo – «of Russian movement» in the region (O. Bahturina, I. Mihutina, N. Pashayeva).

We found that the most objective in the conclusions of the least affected by political and ideological conditions are the works of German, Austrian and Italian historians (Andreas Kappeler, Johan Leslie, Rikaor Vulpius, Anna Veronica Vendlyand, Klaus Bachmann, Giovanni Savino) to a lesser extent Poland. However, they are few in number and do not reveal the overall development processes of the Russian government on the Western lands and the Ukrainian movement in general, although containing valuable conclusions on some of its problems. Polish historiography (Jaroslav Moklyak, Best Paul etc.) is often considered the Ukrainian movement in Galicia and the influence of Russian political thought in the study of the «Polish question» in the Habsburg Empire.

Thus, accumulated a large number of publications on the history of Ukrainian lands Habsburg in the context of the Russian Empire in the late XIX century. – 1917. Her research was accompanied by complex and contradictory trends caused by ideological views of the authors and their adherence to certain methodological trends. Historiography of this social phenomenon is characterized by a certain continuity, so that each generation of historians did their contribution to its development.

Key words: historiography, historiographic source, historical journalism, monograph, scientific research, World War I, moscovphilia, Galicia, Bukovina, Transcarpathia.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Музичин І. Українські землі Австро-Угорщини в зовнішньополітичній програмі Російської імперії в роки Першої світової війни: джерелознавчий аспект. *Схід: Аналітично-інформаційний журнал. Економіка. Історія. Філософія*. 2014. № 2 (128). С. 102–106.

2. Музичин І. Західноукраїнська суспільно-політична думка міжвоєнного періоду про політику Російської імперії щодо західноукраїнських земель в роки Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У трьох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 3. С. 53–59.

3. Музичин І. Російський чинник у громадсько-політичному житті західноукраїнського суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст.: сучасна українська історіографія. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2010. Ч. 17. С. 344–353.

4. Музичин І. Західноукраїнське питання як один з аспектів зовнішньополітичної стратегії Російської імперії на початку XX ст. в радянській історіографічній ретроспективі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXIV. С. 300–305.

5. Музичин І. Публіцистика як відображення громадсько-політичного світогляду Російської імперії щодо західноукраїнських земель на початку XX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 23–24. С. 352–359.

6. Музичин І. Російський чинник на українських землях Австро-Угорщини періоду Першої світової війни у відображенні української публіцистики. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка.

У двох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 1. Ч. 1. С. 169–174.

Статті в іноземних виданнях:

7. Музичин І. Надбання української еміграції з вивчення історії Галичини у спектрі зовнішньополітичної діяльності Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Spheres of culture: journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*. Volume VI. Lublin: Maria Curi-Sklodovska University in Lublin, 2013. S. 184–192.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження

8. Музичин І. Сучасна російська історіографія про зовнішньополітичні плани Росії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX ст. *Збірник наукових праць: Наукові записки РДГУ. Вип. 16 / I Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців, аспірантів, магістрантів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 9–10 грудня 2009 р.)*. Рівне: РДГУ, 2009. С. 255–259.

9. Музичин І. Зарубіжна історіографія про українські землі Габсбургів як фактор австро-російських відносин на початку XX ст. *Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Вип. 11 / Міжнародна наукова конференція «Історія України XX століття в сучасній закордонній історіографії» (Миколаїв, 23–24 травня 2013 р.)*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. С. 125–133.

10. Музичин І. Сучасна східноєвропейська історіографія про місце українських земель Австро-Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії напередодні та в роки Першої світової війни. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики / Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (Дніпро, 26–27 травня 2017 р.)*. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 131–134.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Історіографія проблеми	11
1.2. Джерельна база.....	25
1.3. Принципи та методи дослідження	34
РОЗДІЛ II. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ АВСТРО-УГОРЩИНИ У ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ПРАЦЬ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1917 Р.).....	49
2.1. Російська історична публіцистика про плани та настрої суспільно-політичних кіл імперії щодо західноукраїнських земель.....	49
2.2. Російський чинник на українських землях Австро-Угорщини у відображенні українських наукових та публіцистичних видань кінця ХІХ ст. – 1917 р.	69
РОЗДІЛ III. ГАЛИЧИНА, БУКОВИНА І ЗАКАРПАТТЯ ЯК ОБ’ЄКТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ У ІСТОРИОГРАФІЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ 1920-1980-ИХ РР. ХХ СТ.	89
3.1. Наукові та публіцистичні праці західноукраїнських авторів міжвоєнного періоду про політику Російської імперії щодо українських володінь Австро-Угорщини у 1890–1917-их рр.....	89
3.2. Дослідження радянських та українських зарубіжних вчених про зовнішньополітичну стратегію Росії стосовно Галичини, Буковини та Закарпаття: порівняльний аналіз	103

РОЗДІЛ IV. СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ГАБСБУРГІВ В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ. – 1917 Р.	132
4.1. Українська історіографія про зовнішньополітичну стратегію Росії щодо Галичини, Буковини та Закарпаття у 1890–1917 рр.....	132
4.2. Оцінка політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці ХІХ ст. – 1917 р. в зарубіжній історіографії	169
ВИСНОВКИ.....	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	206
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА	292

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АВПРИ – Архив внешней политики Российской империи
историко-документального департамента МИД России

ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника – Відділ рукописів Львівської
національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника

ГК – “Галицкий комитет”

ГКБК – “Главный краевой благотворительный комитет во Львове”

ГРБО – “Галицко-русское благотворительное общество”

ГРР – “Галицько-Руська Рада”

КРОК – “Карпато-русский освободительный комитет”

ОПВ – “Особливий Політичний Відділ”

РИК – “Русский Исполнительный Комитет”

РНО – “Русская народная организация”

РНП – “Русская народная партия”

РНС – “Русский народный совет”

РНСПР – “Русский народный совет Прикарпатской Руси”

РОО – “Российские окраинное общество”

ДАЛО – Центральний архів Львівської області

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів, м. Київ

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів, м. Львів

ВСТУП

Актуальність теми. Віднести дослідження даної теми та її історіографічне вивчення до ряду актуальних проблем сучасної історичної науки спонукають міжнаціональні взаємини в Україні, важлива роль і значення яких у зовнішній та внутрішній політиці держави не викликають на сьогодні жодних сумнівів. Дана ситуація підштовхує не тільки до практичного втілення виваженої та обміркованої національної політики, а й наукового переосмислення процесів і явищ зазначеної сфери. Література, створена наприкінці ХІХ ст. і до сьогодні, що висвітлює зовнішню політику Росії щодо західноукраїнських земель наприкінці ХІХ ст. – 1917 р., потребує комплексного і ґрунтовного історіографічного аналізу, що дасть змогу викристалізувати справжню історію подій, без перекручень, уникнути міфологізованості та надмірної ідеологізації, дати об'єктивну оцінку стану речей, використавши попередній досвід в нинішніх умовах. Сучасна історична наука поступово позбувається застарілих підходів, ламає стереотипи у вивченні національної історії, здійснює переосмислення наукової спадщини дослідників різних напрямків і глибоке вивчення проблем, упродовж десятиліть замовчуваних у вітчизняній науці. Деякі концепції і погляди вчених та громадських діячів сприяють нагромадженню історичних знань, їх подальшому розвитку, інші, не зовсім відповідають вимогам часу, сучасному стану історіографічної теорії і практики.

Після 25-ти років незалежності український народ постав перед обличчям новітньої імперської ідеології Російської Федерації. Як ілюструють події останніх років всі основні складові зовнішньої політики Московського царства, Російської імперії знайшли практичне відображення в сучасних політичних амбіціях очільників Кремля. Сьогодні ідеї шовіністично налаштованих державних кіл Росії минулих століть визначають зовнішньополітичну стратегію російського уряду. Тому без дослідження

минулого, усвідомлення суті і вивчення основних складових імперської політики Росії щодо України, об'єктивного історіографічного зрізу певних історичних явищ, на нашу думку, відстоювати територіальну цілісність держави, проводити рівноправну зовнішню політику, розробляти ефективні регіональні відносини, формувати громадянське суспільство не є можливим.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами й темами. Дисертаційне дослідження є частиною науково-дослідних робіт кафедри історіографії і джерелознавства інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Етнополітичні та етнокультурні процеси в Галичині у кінці XIX – середині 40-х рр. XX ст.: джерела та історіографія» (номер державної реєстрації – 0113U005479).

Об'єктом роботи є комплекс історичної наукової, науково-популярної, публіцистичної літератури, де розглядаються різні аспекти зовнішньої політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX ст. – 1917 р. (дослідження історії москвофільського руху, громадсько- та суспільно-політичної думки Росії, зовнішньої політики імперії напередодні та в роки Першої світової війни тощо).

Предметом дослідження є процес нагромадження знань в імперській, радянській, сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії щодо українських земель Австро-Угорщини в політиці Російської імперії наприкінці XIX ст. – 1917 р., розвиток методологічного інструментарію та зміна наукових тенденцій упродовж тривалого історіографічного процесу.

Мета дослідження полягає у тому, щоб з допомогою новітніх методів здійснити комплексний аналіз вітчизняних і зарубіжних історіографічних джерел, котрі стосуються питань зовнішньополітичної стратегії імперії Романових щодо українських земель Австро-Угорщини наприкінці XIX ст. – 1917 р.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких основних **завдань**:

- виокремити основні етапи історіографічного дослідження теми;
- охарактеризувати теоретико-методологічні засади дослідження, здійснити класифікацію джерельного комплексу, з'ясувати рівень його репрезентативності;
- вивчити специфіку наукових праць та історичної публіцистики щодо політики Російської імперії на західноукраїнських землях, котрі з'явилися наприкінці XIX ст. – 1917 р.;
- дати історіографічну оцінку напрацюванням західноукраїнських дослідників міжвоєнного періоду та їх впливу на динаміку подальших досліджень;
- здійснити порівняльний аналіз об'єктивності історіографічного вивчення обраної теми українськими радянськими та зарубіжними вченими;
- окреслити наукові тенденції та пріоритетні напрями досліджень щодо зовнішньополітичної стратегії імперії Романових на українських землях Австро-Угорщини в сучасній українській та зарубіжній історіографії;
- визначити коло наукових проблем, які не отримали належного висвітлення та потребують подальшого вивчення.

Хронологічні рамки дослідження мають історичний та історіографічний виміри. Конкретно-історичний – період від кінця XIX ст. – до 1917 р., позначає межі реальних подій, пов'язані з історією перетворення русофільської течії в москвофільську у 80-х рр. XIX ст. і створення нею за підтримки російського уряду власних інституційних центрів в Галичині, Буковині та Закарпатті, а також потужним лобіюванням «галицьких русских» в російських урядах перед-воєнного зразка. Нижня межа зумовлена появою офіційних документів, котрі свідчать про підтримку російськими офіційними і громадськими органами москвофільського руху у Галичині наприкінці 80–90-х рр. XIX ст., а також появою історичної публіцистики з означеної проблеми як на теренах Росії, так і на західноукраїнських землях. Верхній рубіж датується 1917 р. – роком, що ознаменував собою падіння Російської імперії. Історіографічний вимір

стосується літератури, опублікованої з кінця XIX ст. до початку XXI ст., і визначається межами зародження та проведення наукових досліджень з даної теми.

Географічні межі дисертації визначаються у двох площинах. З одного боку вони охоплюють територію Російської імперії та Австро-Угорської монархії разом із західноукраїнськими територіями – Галичиною, Буковиною, Закарпаттям. Другий вимір стосується географії тих держав, на території яких здійснювались дослідження та публікувались їхні результати.

Методологічною основою роботи стали наукові принципи об'єктивності, системності, всебічності, наступності, історизму. У процесі дослідження ролі українських земель Австро-Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії нами залучено методи історіографічного аналізу та синтезу, проблемно-хронологічний, біографічний, синхронний, історико-порівняльний, історико-генетичний методи, метод актуалізації та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше: виокремлено у самостійний об'єкт історіографічного дослідження питання українських земель Австро-Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії наприкінці XIX ст. – 1917 р.; окреслено основні періоди вивчення теми і визначено особливості накопичення знань на кожному історіографічному етапі; зібрано, проаналізовано і класифіковано нагромаджений за більш як століття масив історіографічних джерел. Удосконалено й поглиблено: періодизацію нагромадження знань у науковій літературі з історії зовнішньої політики імперії Романових щодо українських земель Австро-Угорщини; бібліографічний перелік праць, які стосуються теми дисертаційної роботи; аналіз відповідності сучасним методологічним засадам ряду висновків і узагальнень, здійснених в радянський період української історії; зміст основних термінів і понять, які вживаються для аналізу впливу російського чинника на суспільно-політичну та культурно-ідеологічну ситуацію на українських землях імперії Габсбургів. Отримали подальший розвиток: аналіз сучасною історичною наукою

комплексу питань, пов'язаних з суспільно-політичною діяльністю російських урядових кіл щодо поширення впливу російського фактору на західноукраїнських землях напередодні і в роки Великої війни; з'ясування внеску вітчизняних і зарубіжних вчених у дослідження теми.

Теоретико-практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що узагальнений в ній фактологічний матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані для подальшого дослідження теми, при підготовці спеціальних та узагальнюючих праць з історії та історіографії історії України, написання підручників і навчально-методичних посібників. Історіографічний аналіз літератури сприятиме всебічному переосмисленню даної теми та виявленню позитивних і негативних чинників, що визначали головні завдання історіографічної науки впродовж досліджуваного періоду. Значущість розробки питання політики Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини в кінці XIX ст. – 1917 р. зводиться до того, що її результати допоможуть історикам краще орієнтуватися у великому масиві літератури, критично до неї ставитись. Даний матеріал буде корисним для подальшого наукового дослідження історії теми, концентруватиме увагу дослідників на ще невирішених завданнях.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження апробовані на засіданнях кафедри історіографії і джерелознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, щорічних звітно-наукових конференціях кафедр Прикарпатського університету, міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях: I Міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів, магістрантів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 9–10 грудня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Історія України XX століття в сучасній закордонній історіографії» (Миколаїв, 23–24 травня 2013 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Іван Франко – видатний український націолог, письменник, громадський діяч» (м. Івано-Франківськ, 29 вересня 2016

р.); регіональній науковій конференції «Михайло Грушевський – видатний український історик, державний і громадсько-політичний діяч» (м. Івано-Франківськ, 29 вересня 2016 р.), II Всеукраїнській науковій конференції «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (26–27 травня 2017 р.).

Публікації. Основні положення роботи авторка виклала у 10 публікаціях, з яких 6 опубліковані у фахових виданнях України (з них 2 включені до міжнародних наукометричних баз), 1 – у зарубіжному науковому виданні. Три статті засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Структура дисертації зумовлена метою дослідження та поставленими завданнями і побудована на поєднанні хронологічного і проблемного принципів. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (948 позицій). Загальний обсяг дисертації – 311 сторінок, з них 195 – основного тексту.

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Вивчення історії українських земель у складі Австро-Угорщини знайшло відображення у різноманітних наукових дослідженнях, які мали на меті з'ясувати політичні, соціально-економічні, культурні процеси, умови розвитку цих територій. Чимало розвідок вчені здійснили для різнопланового вивчення місця і ролі українських земель у контексті зовнішньополітичних відносин та геостратегічних планів імперій, котрі володіли українськими землями – Російської та Австро-Угорської. Проте, незважаючи на значну актуальність питання, історична наука не має цілісного історіографічного дослідження планів Російської імперії щодо західноукраїнських земель у складі імперії Габсбургів наприкінці XIX ст. – 1917 р.

Комплексне осмислення наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників дозволило з'ясувати ступінь розробки проблеми, характер представленості у ньому її ключових аспектів, дати характеристику історіографічного опрацювання обраної теми у зазначений період. Історіографія проблеми представлена окремими історичними розвідками українських і зарубіжних науковців, дисертаційними дослідженнями та їх окремими розділами, монографіями, історіографічними оглядами у наукових статтях, публікаціями у періодичній пресі, підручниках для профільних вузів, дописами на інтернет-сайтах. У процесі роботи нами з'ясовано, що концептуальні підходи дослідників до вивчення теми, пріоритетні проблемно-тематичні напрямки досліджень були відмінними на різних історіографічних етапах.

Незважаючи на велику кількість публікацій та наукових зацікавлень темою, досі не запропоновано класифікації історіографічних періодів її

дослідження. З огляду на достатній рівень нагромадження історіографічних знань з вказаної проблеми можна здійснити їхню умовну класифікацію. Враховуючи науково-методологічні, світоглядні та ідейні риси професійної історичної науки та державно-політичні умови розвитку українства у XIX–XX ст., періодизація історіографії, присвяченої політиці Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини здійснюється в даній дисертаційній роботі за наступними концептуально-хронологічними блоками. 1. Імперський (кінець XIX ст. – 1917 р.); 2. Західноукраїнський (1920–1930-ті роки); 3. Зарубіжний та діаспорний (20-ті роки XX ст. – початок XXI ст.); 4. Радянський (1920–1980 –ті рр.); 5. Сучасний український (з 1991 р.). Звичайно потрібно враховувати умовність такої градації, адже всі періоди, окрім першого, в часовому відношенні «накладаються» один на одного.

Вважаємо, що перший етап – «імперський» – розпочався наприкінці XIX ст. і закінчився поваленням в Росії самодержавства та встановленням радянської влади у 1917 р., внаслідок чого відбулися докорінні зміни, в тому числі, у галузі історичних досліджень. Історіографічну основу вказаної проблеми становлять перші видання громадських та суспільно-політичних діячів, зокрема І. Гумецького, Е. Де-Вітте, А. Добрянського, В. Короленко, Г. Купчанка, І. Лейденського, О. Мончаловського, М. Серповського, котрі носили як науковий, так і публіцистичний характер. Основним завданням авторів було привернути увагу російської громадськості та суспільно-політичних кіл до зовнішньополітичних програм імперії [226; 231; 255; 436–438; 464–466; 487; 601; 756]. Подальше висвітлення теми пов'язане з пропагандою ідей панславізму на теренах Австро-Угорщини Д. Вергуном, В. Дружковским, І. Катаєвим, Д. Марковим, О. Погодіним, І. Свенціцьким, з метою популяризації серед українського населення проросійських настроїв [134; 291; 389; 554–557; 687–689; 750]. Напередодні війни відбувається активізація москвофільського руху на теренах Австро-Угорщини. Праці його теоретиків О. Белгородского, А. Богдановича, А. Будиловича, Л. Бурчака, П. Гопцуса, Н. Лагової та ін. стали

одним із дієвих засобів впливу на свідомість західноукраїнського суспільства [56; 73; 91–93; 104; 190; 480]. Пропагандистські брошури та тексти доповідей В. Бобринського, П. Оссовського, П. Струве, Е. Трубецького, П. Філевича, С. Щеголева свідчать про намагання правлячих кіл Російської імперії утвердити свій вплив на українських володіннях Габсбургів напередодні Першої світової війни [71; 653; 774–776; 813; 838; 915]. Саме в цей час було опубліковано найбільше праць з вказаної проблеми.

В дусі імперських традицій діяла і правомонархічна російська суспільно-політична думка, гостро критикуючи український національно-визвольний рух в Галичині і Буковині. Виразниками схожих ідей ставали викладачі університету (І. Сікорський, Т. Флоринський), державні службовці (С. Щоголев) та ін. [840; 914–915]. З початком Першої світової війни кампанія проти українства Австро-Угорщини тільки посилилась, часто закликаючи російський уряд до рішучих дій. Про це, зокрема, свідчать статті Ю. Кулаковського, А. Савенка, В. Шульгіна, Б. Щеглова та ін. [803]. Тенденційний і упереджений характер щодо вказаної проблематики зберегла і російська еміграція 20-их рр. XX ст., зокрема, йде мова про роботи О. Волконського, Є. Єфимовського, А. Стороженка та інших авторів [145; 152].

Щодо історичної науки на західних українських етнічних землях, які у 20–30-ті роки XX ст. перебували під владою одразу трьох державних утворень (Польщі, Румунії, Чехословаччини), то найобґрунтованішим на сьогодні є термін «західноукраїнська історіографія». Авторами наукових, науково-популярних, публіцистичних та інших розвідок про українські землі Австро-Угорщини та відношення до них Росії напередодні та в ході Першої світової війни були представники українофільства М. Андрусак, В. Дорошенко, І. Крип'якевич, К. Левицький, С. Томашівський та ін. [22–26; 272–281; 328; 485; 810]. Теоретики москвофільського руху (С. Бендасюк, В. Ваврик, П. Гардий, В. Маковський, І. Осипов, А. Хиляк) активізували свою діяльність через цілий ряд (понад 40) періодичних видань та пропагандистську літературу [59–60;

105–111; 146; 177; 544–545; 652; 798–801; 850]. Знаковим серед маси видань став, зокрема, журнал «Талергофський альманах» [798–801].

В силу історичних обставин українські землі в ХХ ст. потрапили до складу різних державних утворень. Це позначилося на особливостях розвитку історичної науки, зокрема зумовило появу цілої плеяди науковців, котрі працювали в українських наукових установах, створених на території інших держав. Спроба розглянути нами надбання українського зарубіжжя передбачає вивчення інтелектуального та організаційного досвіду діячів діаспори 1920–1950-их рр. та їхніх нащадків у 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. Праці В. Бірчака, С. Витвицького, В. Гришка, М. Демкович-Добрянського, Д. Долинського, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, І. Новосівського, О. Оглоблина, М. Славінського, М. Стахіва та ін., попри певну тенденційність в узагальненнях та обмежену кількість архівних документів, зайняли вагому нішу в дослідженні історії українських земель Габсбургів в політиці Російської імперії [68; 143; 209; 247–249; 264; 273–275; 435; 450; 633; 635–636; 760; 768–771].

Наступний історіографічний етап у висвітленні досліджуваної тематики, який фактично розвивається паралельно з попереднім, пов'язуємо з радянською добою: 1920-ті – кінець 1980-х рр. Через спрямованість історичної науки на вивчення більш загальних аспектів політичного, соціального, економічного розвитку тогочасного суспільства предметом пошуків радянських науковців стали класова боротьба та соціально-економічні чинники, які спонукали західноукраїнське населення до «возз'єднання» з Російською імперією. Не заперечуючи певних напрацювань істориків у дослідженні теми, слід зазначити, що їхня робота мала тенденційний, однобічний характер. Намагання узгодити результати дослідження з ідеологічними канонами призводило до відвертого ігнорування доказової джерельної бази та надмірної уваги до соціально-економічних процесів. Згідно з такими вимогами працювали вчені І. Богодист, Л. Васюк, В. Васюков, С. Возняк, Є. Галушко, М. Герасименко, І. Гриценко, І. Довгаль, В. Дьяков, В. Інкін, Г. Ковальчак, О. Комаренко. І. Компанієць, М.

Кріль, І. Кулінич, В. Малкін, Д. Мін, С. Макарчук, В. Осечинський, В. Пічета, Ю. Сливка та ін., зосереджуючи свою увагу на різних аспектах історії західноукраїнських земель наприкінці XIX ст. – 1917 р. [74–75; 118; 119; 148; 176; 179; 207–208; 261; 295; 336; 354; 355; 411–412; 424; 425–428; 451–452; 461–462; 538–543; 550–551; 593; 646–651; 682–683; 761–763]. В переважній більшості дослідження радянських істориків ґрунтувалися на використанні вже раніше опублікованих джерел, попри можливість залучення до наукового обігу, на відміну від українських зарубіжних істориків, нових документів. Їхні дослідження простежували соціально-економічні процеси на Західній Україні наприкінці XIX ст. – 1917 р., революційну боротьбу робітництва та селянства, використовуючи найчастіше обмежену кількість фактичного матеріалу, носили поверхневий, загальний характер.

Останній етап дослідження обраної теми розпочинається з 1991 р. і триває до сьогодні. Вказана дата означає не тільки відновлення незалежності Української держави та розпад СРСР, що зумовило якісно новий розвиток історіографічних знань. Українська історична наука отримала можливість співпраці та взаємодії із зарубіжними науковими школами, запозичення їхнього теоретико-методологічного апарату, розвитку нових напрямів дослідження. Вітчизняні науковці за період незалежності вийшли на якісно новий рівень критичного переосмислення історіографічного процесу, урізноманітнили підходи та методи наукового пізнання, змінили оціночні характеристики окремих історичних подій. Вітчизняна історична наука зосередила свою увагу протягом останніх двох десятиліть на подіях українського національно-визвольного руху, етнополітичних процесах як на західноукраїнських землях, так і в підросійській Україні (Н. Винник, І. Вівсяна, Я. Грицак, О. Добржанський, В. Кондратюк, В. Мандзяк, Ю. Михальський, І. Монолатій, В. Сарбей, О. Сухий, Л. Шологон) [140; 144; 204–206; 258–260; 429–434; 553; 590; 596–597; 747–748; 788–796; 909]. Актуальними стали події Першої світової війни у працях таких істориків як І. Баран, І. Берест, А. Боляновський, В.

Ботушанський, П. Брицький, В. Волковинський, В. Головченко, М. Гуйванюк, Л. Жванко, В. Заполовський, А. Королько, П. Костючок, Б. Кривошина, О. Кураєв, І. Кучера, М. Литвин, Т. Лихачова; І. Лозинська, В. Лукашів, В. Любченко, О. Мазур, Г. Москаль, Г. Папакін, В. Передерко, І. Патер, С. Попик, В. Расевич, О. Реєнт, О. Сердюк, В. Солдатенко, А. Стародуб, Б. Янишин [40; 62–64; 76; 82–85; 86–87; 151; 187–188; 224; 299–302; 315–317; 439–440; 441; 447–449; 467–471; 475–479; 498–499; 503; 506; 514–517; 518–521; 530–535; 603; 661; 662–664; 697–698; 708–709; 715–721; 754; 766–767]. Історію громадсько-політичних течій і рухів, в тому числі, слов'янофільства (неославізму), москвофільства (русофільства) вивчають вчені О. Аркуша, Ю. Бача, І. Буркут, В. Гайсенюк, В. Качкан, О. Киричук, Н. Ковальчук, Г. Кожолянко, І. Куций, Р. Майор, А. Матюшко, І. Мацевко, М. Мудрий, І. Орлевич, Г. Стрипський, У. Уська, В. Чорній та ін., торкаючись питань воєнних дій на західноукраїнських землях, періодів російської окупації Східної Галичини та Північної Буковини, проблем біженства, сирітства, планів воюючих сторін щодо українських земель Австро-Угорщини [29–35; 53; 102–103; 169; 390; 393–396; 413–415; 418; 472–473; 537; 565; 566–568; 609–612; 638–642; 773; 831–834; 897–898]. Серед цілого ряду наукових досліджень маємо можливість отримати інформацію щодо озвученої теми, а її детальне вивчення і систематизація дозволяють говорити про історіографічну наповнюваність та найбільш недосліджені питання. Водночас саме початок 1990-х рр. став своєрідним каталізатором для європейських (К. Бахман, Т. Балан, П. Бест, А. В. Вендланд, Р. Вульпіус, А. Гіза, П. Магочий, М. Мозер, Я. Мокляк, А. Тейлор, Хаген фон Марк, К. Штруве) [929–930; 931; 932; 131–133; 164–165; 182; 527–529; 594; 595; 802; 846–848; 910] та американських дослідників (Б. Андерсон, Т. Снайдер) [20; 765; 802], які працювали над дослідженням історії Центральної та Східної Європи ХХ ст. Чималий інтерес до проблеми зовнішньополітичних концепцій російського уряду проявили російські історики, серед яких слід вказати О. Бахтуріну, М. Булахтіна, Л. Горизонтова, В. Зубачевського, М. Клопову, О.

Міллера, І. Міхутіну, Н. Пашаєву, В. Савченко, В. Хевроліну та ін. [49–51; 99–100; 193–196; 327; 399–409; 575–584; 592; 665–669; 739–744; 849].

Отже, історіографічний аналіз дозволив зробити висновок, про те, що дослідники впродовж тривалого періоду (понад 100 років) нагромадили великий фактичний матеріал, зробили певні узагальнення та визначили основні напрями наукових студій щодо місця і ролі українських земель Австро-Угорської монархії у зовнішній політиці Російської імперії наприкінці XIX ст. – 1917 р.

На сьогодні серед історіографів існують різні підходи до визначення ступеня наукової розробки певної дослідницької теми. Його вирішення у працях історіографічного характеру полягає в розгляді, аналізі, узагальненні творчого доробку, який висвітлює і систематизує напрацювання вчених про рівень історичних знань з певної дослідницької теми, іншими словами – це «історіографія історіографій». Вона дає відповідь на питання: наскільки повно і ґрунтовно репрезентоване історієписання в конкретно-історичній тематичній ніші, які існують прогалини та перспективи її подальшого дослідження тощо. Тобто, йдеться про огляд історіографії у «вузькому» розумінні, яке передбачає аналіз сукупності історичних студій з наукової проблеми, зумовлений чіткою територіально-хронологічною локалізацією [137, с. 61].

За формально-функціональним критерієм публікації, що відображають рівень історичних знань про зовнішньополітичну лінію Росії щодо західноукраїнських земель можна згрупувати наступним чином:

- 1) узагальнюючі історіографічні дослідження з проблеми зовнішньої політики Російської імперії та Першої світової війни;
- 2) історіографічні огляди в дисертаційних і монографічних працях із означеної проблеми, виконані у вступних чи окремих розділах;
- 3) спеціальні (переважно статейні) публікації з історіографії окремих аспектів порушеної теми;
- 4) історико-біографічні праці про життєдіяльність знаних істориків тощо.

Певні аспекти історіографії цієї проблеми досліджували ще радянські науковці. Наприклад, у статті В. Інкіна під назвою «Історичні зв'язки західноукраїнських земель з Росією в історіографії», виданій в 1986 р., вказано роботи та прізвища істориків, які вивчали взаємопов'язаність історичного минулого Росії та Галичини, Буковини та Закарпаття [337]. Також слід відзначити публікації відомих науковців С. Макарчука та Ю. Сливки [538–543; 761–763]. Їхні дослідження про етнонаціональний розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях є свідченням тотального впливу марксистсько-ленінської ідеології на написання наукових праць. Зрозуміло, що прагнення українців, поляків, чехів, угорців та інших народів отримати незалежність від монархії Габсбургів провідними радянськими науковцями оцінювалося позитивно. Окремі фрагменти історіографічного аналізу зустрічаються у вступних розділах монографій В. Васюкова, А. Ігнат'єва, Е. Рубінштейна, котрі стосуються питань зовнішньої політики Росії кінця XIX – першого десятиліття XX ст., в тому числі і щодо західноукраїнських земель [119; 329–333; 728–730]. У працях радянських науковців В. Ботушанського, В. Микитася, В. Осечинського та інших знайшли відображення історіографічні дослідження історії Галичини, Буковини та Угорської Русі вказаного хронологічного періоду [85; 573; 647].

Найбільш повно розкрити структуру вказаної проблеми, на наш погляд, дозволяють формально-видові та проблемно-хронологічні показники. Щодо першої групи цілісних історіографічних досліджень, то стосовно дисертаційної теми найбільш розробленим науковцями є період Першої світової війни. Саме події 1914–1918 рр. знайшли найбільше наукових інтересів серед вітчизняних і зарубіжних істориків. Вивчаючи їхні напрацювання, можна прослідкувати наскільки вивченими є питання планів Російської імперії щодо володінь Габсбургів, в першу чергу, західноукраїнських то їх найновішою репрезентацією на сьогодні є 2-томне видання Інституту історії України НАН України під назвою «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», приурочене 100-

річчю від початку Першої світової війни [122]. У першій книзі викладено колективні результати новітніх досліджень ключових питань Великої війни 1914–1918 рр. Колектив авторів пропонує науковому загалу добірку історіографічних нарисів про Першу світову війну, дослідження науковців щодо місця українських земель в міжнародних відносинах, розвитку суспільно-політичної думки українства і бачення нею шляхів вирішення «українського питання» в ході війни, бойових дій на українських територіях, російської окупації Галичини та Буковини. Тут також містяться матеріали, присвячені проблемам біженства, сирітства, соціально-економічного та духовного розвитку тогочасного суспільства. Книга друга репрезентує документальне наповнення подій Першої світової війни на Україні.

Новітній історіографічний образ України періоду Першої світової війни здійснили дослідники О. Реєнт і Б. Янишин [720; 721]. Обидва дослідження розроблені за проблемно-хронологічним принципом і акцентують увагу на доробках радянської, української зарубіжної та сучасної вітчизняної історичної науки. Аналізуючи окремо праці з суспільно-політичної, соціально-економічної, етнонаціональної, культурно-релігійної тематики, вчені використали хронологічний підхід і виокремили такі періоди: міжвоєнний (1918–1939), Другої світової війни і повоєнний (1939–1991) та сучасний (з 1991р.). Поєднання науковцями аналізу концептуальної, теоретико-методологічної, проблемно-тематичної складових історіографії проблеми дозволило визначити її основні тенденції, результати, перспективи подальшого дослідження. Це стосується й інших публікацій О. Реєнта, що розкривають для наукового загалу різні аспекти вивчення Першої світової війни [717] та з'ясовують їх у загальному контексті проблеми історії України кінця XIX – початку XX ст. [710–716]. Вони узагальнюють науковий здобуток щодо дослідження історії українських земель Австро-Угорщини за імперської доби [717]. Практично у всіх публікаціях О. Реєнта акцентується увага на потребі

комплексного системного вивчення суспільних процесів в Україні в роки Першої світової війни.

Волинський дослідник Б. Кривошина, опрацьовуючи доробок вітчизняних істориків щодо становища України в роки Першої світової війни, намагався дати їм узагальнюючий аналіз, використовуючи чималий обсяг історіографічних джерел для висвітлення таких ключових проблем як українське питання у політиці Відня, Берліна і Санкт-Петербурга, проведення військових операцій, розвиток стрілецького руху тощо [448]. Загалом, якщо констатувати найважливіші висновки, притаманні працям із означеної тематики, то слід сказати, що в них західноукраїнські землі оминаються і не враховані більшістю дослідників до загальнонаціонального історіографічного простору. Ті ж праці історіографічного характеру, які хоча б фрагментарно торкаються історії українських теренів Габсбургів, в своїй більшості розкривають події безпосередньо Галичини, обходячи увагою Буковину та Закарпаття.

На відміну від вищевказаних праць, які фокусують увагу на доробку українських істориків, дещо інший рівень дослідження процесу нагромадження знань про місце і роль українських земель Австро-Угорщини в контексті політики Росії представляють історіографічні огляди дисертаційних і монографічних досліджень, де проаналізовано розвідки як українських, так і закордонних науковців, що згідно нашої класифікаційної схеми становлять другу групу. Серед найбільш наближених до нашого дослідження слід назвати дисертаційні роботи Віталія Гайсенюка, Ірини Кучери, Ірини Лозинської, Ореста Мазура, Віталія Передерка, та інших, котрі певною мірою відбивають динаміку сучасного етапу нагромадження наукових знань з даної теми [168; 477; 505; 533; 674]. Так, розділ дисертації дослідника О. Мазура містить досить ґрунтовний огляд москвофільської спадщини та польськомовної літератури. Натомість дуже мало уваги приділено радянській історіографії та вибірково

розглянуто автором доробок українського зарубіжжя другої половини XX ст. [533].

Наш історіографічний огляд не був би повним без ознайомлення з дисертаційними дослідженнями та історіографічними розділами в них науковців, які працювали над історією суспільно-політичного руху виключно Галичини. Це дослідження генези та розвитку галицького москвофільства в дисертаційній роботі А. Матюшко [565]; основні етапи зародження та утвердження неославізму в Галичині вивчала І. Мацевко [566]; роль і місце російського чинника у громадській думці галицьких українців в кінці XIX – на початку XX ст. стали темою докторської дисертації знаного львівського вченого Олексія Сухого [794]; об'єктом дослідження буковинського історика Віталія Гайсенюка стало явище москвофільства в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни [168]. Вищевказані роботи містять історіографічний огляд тільки у вступних розділах, але є важливими складовими в загальній ніші досліджуваної проблеми. Окремо слід відзначити публікації О. Сухого, котрий на високому науковому рівні досліджує роль і місце російського чинника у громадській думці галицьких українців в кінці XIX – на початку XX ст. [788–796]. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених розвитку національної ідеї в Галичині, москвофільського руху, ґрунтовний історіографічний аналіз зазначених аспектів проблеми, здійснений ним тільки у першому розділі докторської дисертації.

Короткими історіографічними вступами, або щонайбільше, окремими підрозділами характеризуються і монографічні видання, що є дотичними до проблеми, яка досліджується. Серед них слід назвати праці О. Аркуші, В. Кравченка, В. Лукашіва, В. Любченка, М. Мудрого, наукові розвідки яких присвячені історії суспільно-політичного та громадського життя населення Галичини різних часових проміжків [29–33; 442; 514–517; 518–523; 609–611].

Концептуальне значення для вивчення історіографії питання мають дослідження ряду авторів, присвячених історії Буковини та Закарпаття, котрі є

в меншості, порівняно з кількістю робіт стосовно Галичини. Так, здійснюючи історіографічний огляд в першому розділі монографії щодо національного руху українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст., О. Добржанський запропонував поділити умовно літературу на три групи [258]. Зокрема, автор прийшов до висновку, що література з досліджуваної ним теми ніким не систематизована, історіографічні джерела є обмеженими та неповними, спадщина зарубіжних істориків не стала об'єктом наукового аналізу [258, с. 67–68].

У колективній монографії «Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.)», що була опублікована у 2005 р. за редакцією В. Ботушанського, також зроблено огляд історіографічних джерел, присвячених суспільним процесам на Буковині впродовж XIX – початку XX ст., зокрема поширенню ідей панславізму, діяльності русофільських організацій та російської адміністрації в роки Першої світової війни [97]. При цьому вони акцентували увагу на таких питаннях як: державотворчі плани українських суспільно-політичних діячів та громадськості краю, боротьба за українську державність, роль і місце Північної Буковини у дипломатичній боротьбі між країнами Антанти та Четвертного союзу, плани російського уряду щодо інкорпорації краю, прагнення Австро-Угорщини поширити проект створення «Великої Буковини» тощо.

Історія Закарпаття або Угорської Русі з кінця XIX – початку XX ст. в історіографії отримала відображення в працях В. Вегеша та В. Шандора [121; 901]. Останній критично оцінював доробок українських зарубіжних дослідників, стверджуючи про його мемуарний характер та пристосування науковцями джерельної бази для всебічної ідеалізації подій того часу.

Низка статей та журнальних публікацій також містять окремі аспекти історіографічного синтезу праць зовнішньополітичної стратегії Росії щодо українських володінь Габсбургів і становлять третю групу опрацьованих нами історіографічних розвідок. Загальні риси та тенденції цього процесу відображає

стаття Тамари Полещук, присвячена історіографічному аналізу праць з історії Росії XIX–XX ст. [693]. На сторінках періодичних видань місце і роль Росії щодо формування ідентичності галицьких українців в історичній науці досліджував Остап Серeda [755]. Окремі елементи заявленої проблеми висвітлюють Костянтин Кондратюк і Віктор Мандзяк, вивчаючи сучасну вітчизняну історіографію українського національного відродження XIX – початку XX ст. [434]. Проте найбільш повно і систематично стан і перспективи дослідження галицького русофільства проаналізував у статейній публікації М. Мудрий [610, 612]. Приділивши основну увагу сучасній українській, польській та зарубіжній англomовній історіографії, він вкотре наголосив на важливості ґрупульозного, позбавленого стереотипів вивченні джерельної бази проблеми. Подальшу перспективу її дослідження автор вбачає у комплексній розробці питань загальноукраїнського (роль русофільства як каталізатора української національної ідеї в Галичині), східнослов'янського (вплив москвофільства на українсько-російські відносини) та загальнослов'янського (порівняння природи й вияву проросійських настроїв серед слов'янських народів) контексту [610, с. 276].

Насамкінець потрібно охарактеризувати досить численну групу історико-біографічних праць, які складають четверту групу у розробленій нами класифікаційній схемі. Історіографічне значення таких розробок полягає в можливості отримати уявлення про мотиви та обставини, які визначали пріоритетність вивчення вченими-істориками та мемуаристами конкретних історичних проблем; детальні характеристики їхніх творчих надбань та наукових течій, до яких вони належали. Так, розвиток української історичної науки в Західній Європі та США другої половини XX ст., за допомогою дослідження життєвого шляху окремих постатей та персоналій, здійснила в своїй монографії Т. Пішванова [686]. Досить неординарними виглядають наукові студії про І. Лисяка-Рудницького, І. Крип'якевича, М. Стахів та інших,

де окреслюється їхній внесок у розробку певних історичних проблем, що стосуються нашої теми [686].

Отже, незважаючи на відсутність спеціальної комплексної праці з історіографії зовнішньої політики Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини наприкінці XIX – початку XX ст., історики з'ясували рівень знань і ступінь вивчення окремих проблем та аспектів цієї теми. Цей доробок відображають спеціальні статті, вступні та окремі підрозділи дисертаційних і монографічних робіт та інші типи публікацій. Вони різняться науково-методологічними підходами, оціночними характеристиками тощо.

Розглядаючи комплекс публікацій, вчені використовували хронологічний, територіальний або проблемно-хронологічний підходи. Більшість історіографічних оглядів, використовуючи сучасні методологічні засади постмодерністської історичної науки, має анотативний характер та обмежується аналізом україномовної літератури. Водночас можна спостерігати і позитивні тенденції, які полягають у відході від описовості, появі цікавих аналітичних екскурсів із запозиченням здобутків західної історичної науки.

Здійснивши огляд відповідної літератури, відзначимо, що історія зовнішньополітичної стратегії Романових щодо українських земель Габсбургів залишається недостатньо дослідженою в історіографічному плані. Наявними є лише декілька робіт, присвячених суто історіографічному розгляду даної проблеми. Йдеться про статті в наукових журналах і збірниках, історіографічні огляди у монографіях та дисертаціях, рецензії, окремі спеціальні історіографічні праці. Вже згадані нами автори торкнулись проблем історіографії обраної теми в дисертаційних дослідженнях, статтях, вступних розділах монографій та інших розвідках. Проте, наявні праці не дають можливості комплексно прослідкувати розвиток знань з проблеми, що вивчається, оскільки дослідники розглядали різні часові проміжки та аспекти досить широкої проблематики.

Коротко піддавши аналізу всі етапи історіографічного опрацювання теми українських земель Австро-Угорщини в політиці Російської імперії наприкінці XIX ст. – 1917 р. можна підвести підсумок про те, що праці наукового і публіцистичного характеру не містять цілісного дослідження проблеми, а присвячені тільки окремим її аспектам. Попри те, вітчизняна та зарубіжна наукова література, в тому числі й та, що є дотичною до теми, становлять значну історіографічну базу, яка дозволяє комплексно вивчити проблему.

При написанні дисертації нами були максимально враховані попередні рекомендації та висновки науковців, які займалися вивченням проблеми діяльності Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX ст. Також важливим залишається інший аспект: дослідження історії вивчення питання зовнішньої політики Росії щодо українських земель Австро-Угорщини, незважаючи на окремі доробки історіографічного характеру, відсутнє, а проблема обґрунтування комплексних висновків залишається відкритою.

1.2. Джерельна база

Неодмінною складовою історіографічної праці є детальна характеристика комплексу джерел, чітке означення методів дослідження, визначення категорій та понять, якими послуговується вчений у даній роботі, а також визначення ступеня наукової розробки проблеми тощо. З метою вирішення цих завдань потрібно, в першу чергу, класифікувати їх у науковій відповідності, визначити рівень їхньої репрезентативності та інформативних можливостей, а також вивчити повноту відображення досліджуваних питань в історіографічній науці.

При групуванні історіографічних джерел за головні критерії, у більшості випадків, беруться їхні хронологічні чи видові ознаки. Це співвідноситься із твердженням М. Варшавчика про неможливість розробки універсальної

класифікаційної схеми історіографічних джерел, оскільки вони можуть суттєво відрізнятися при дослідженні кожного окремого етапу розвитку історичної науки [113, с. 26–27]. Тому, групування різних за природою і походженням джерел за допомогою однакових критеріїв не може вважатися правильним.

Основу джерельного комплексу дисертації становить різножанрова, різновидова наукова історична література. Її вивчення передбачає врахування змісту, специфіки та відмінностей між конкретно-історичними джерелами та історіографічними. З'ясовуючи сутність терміну «історіографічне джерело», сучасні вчені визначають дане поняття як одиницю або сукупність джерел, що відображають факти з історії історичної науки, дозволяють вивчати суспільні умови розвитку історичних знань, процес збагачення історичної науки, роль і значення історії в житті суспільства, зокрема її вплив на історичну свідомість людей [137, с. 467]. Отже, історіографічні джерела є відображенням об'єктивних процесів розвитку історичної науки, нашарування історичної інформації, суб'єктивних оцінок та поглядів дослідників. Це і є головною відмінністю між ними і конкретно-історичними джерелами. Останні трактуються як носії історичної інформації, що виникли у результаті природного розвитку та суспільних відносин, а також такі, що відбивають ту чи іншу сторону діяльності людей [137, с. 169], тобто в ідеалі вони “вільні” від “суб'єктивних нашарувань” авторів. Хоча світоглядні переконання автора того чи іншого джерела безпосередньо впливають на його зміст. Особливо це стосується мемуарних праць, що стали об'єктом історіографічного аналізу (спогади М. Драгоманова, Д. Дорошенка, С. Сазонова, І. Франка та ін.). Проте пріоритетними для дослідження обраної теми стали історіографічні джерела, які є носіями інформації про розвиток історичної думки і накопичення наукових знань.

При групуванні комплексу історіографічних джерел з історії політики Росії на західноукраїнських землях зазначеного періоду виходимо, по-перше, з розробленої історичним джерелознавством класифікації джерел за видовим

принципом; по-друге, з особливостей сучасного історіографічного процесу (різножанрових публікацій) з проблематики дослідження. На цій основі виокремлюємо такі основні групи історіографічних джерел, що і складають джерельний комплекс нашого дослідження:

- 1) документальні матеріали;
- 2) наукова література синтетичного, спеціального (за тематикою) узагальнюючого та навчального (дидактичного) характеру;
- 3) монографічні й дисертаційні дослідження, автореферати;
- 4) публікації наукового й науково-популярного характеру (статті, матеріали конференцій);
- 5) бібліографічні покажчики та анотаційно-бібліографічні видання, рецензії;
- 6) мемуари;
- 7) історична публіцистика.

Кожна з них відзначається особливостями передання інформації, можливостями наукової інтерпретації та іншими не менш важливими характеристиками.

Джерела першої категорії відображають суспільно-політичне становище розвитку історичної науки за певних державно-політичних режимів. Це різні за походженням офіційні документи, статистичні дані тощо, що нагромаджені як на сторінках археографічних видань, так і у фондах архівних установ. Археографічні видання показують роботу істориків з документами, демонструючи певний рівень знань про об'єкт історичного пізнання. Теж саме стосується і аналізу архівних джерел. Саме тому нами опрацьовано матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Львова. Особливе зацікавлення в контексті вказаної проблематики викликають документи таких фондів: «Львівський Ставропігійний інститут» (вміщено відомості про діяльність та зв'язки організації з проросійськими колами в Галичині та Буковині); «Науково-літературне товариство «Галицько-Руська Матиця»

(матеріали якого повідомляють про співпрацю галицьких москвофілів з російськими та чеськими слов'янофілами). Одним з найінформативніших для дослідників, які цікавляться обраною нами тематикою, є документи фонду «Галицьке намісництво». Тут відклалися повідомлення поліції про арешти і переслідування русофілів, заборону діяльності товариств, звинувачення певних осіб у співпраці з російськими військами тощо [871–892].

Документи особового фонду Дмитра Маркова, що зберігаються у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника містять листування відомого громадсько-політичного діяча і теоретика москвофільства з іншими ідеологами цього руху – В. Дудикевичем, Ю. Яворським, О. Мончаловським, П. Свистуном тощо. Також матеріали фонду повідомляють про листування Д. Маркова з окремими членами російського уряду та дипломатами. Зокрема, низка справ та документів фонду свідчать про те, що Д. Марков вів листування з російським консулом у Львові – К. Пустошкіним, обер-прокурором Синоду – А. Саблером [155–163].

Значною змістовністю та репрезентативністю відзначаються матеріали, що відклалися у Державному архіві Львівської області у фонді «Дирекція поліції у м. Львові». Вони дозволяють отримати інформацію про поширення русофільської пропаганди під час перебування на території Галичини та Буковини російських військ. Матеріали фонду містять відомості про діяльність видавництв, політичних організацій при підтримці російського уряду. Особливо цінною є інформація, котра стосується перебування російської армії на теренах українських земель Австро-Угорщини у 1914–1915 рр. та 1916–1917 рр. [234–246].

Для аналізу були залучені архівні матеріали, які містяться у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Серед численних документів містяться дані про роботу Російської народної ради Прикарпатської Русі, надання фінансової допомоги членам Товариства ім. М. Качковського, клопотання про біженців з Галичини в роки війни, листування

між органами військового та громадянського управління тощо. Особливу увагу привертають документи 361 фонду «Канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини», матеріали якого дуже часто органічно доповнюють інформацію про імперську політику на території Галичини та Буковини під час Першої світової війни.

Багато важливих даних для розуміння та вивчення російської сучасної історіографії містять матеріали фондів Архіву зовнішньої політики Російської імперії під назвою «Особливий політичний відділ», «Політичний архів. 1839–1920», «Посольство у Відні. 1785–1920». Документи вказаних фондів розкривають діяльність дипломатичних відомств Росії, імперських спецслужб напередодні та в роки війни на теренах Австро-Угорщини, ідеологічні моменти, пов'язані з пропагандистською кампанією слов'янофільства тощо [3–15] та ін.

Найважливішим з точки зору суспільної значущості проблеми українських земель Австро-Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії виступають праці синтетичного та спеціального характеру (за тематикою), які всебічно її висвітлюють з допомогою комплексного аналізу всіх складових досліджуваних явищ і процесів, та становлять другу групу у зазначеній вище класифікаційній схемі. У них найчастіше застосовуються нові історіософські концепції та методологічні новації [822, с. 74–75]. Прикладом такого роду публікацій можуть бути спеціальні дослідження українських науковців М. Мудрого, О. Сухого, іноземних дослідників – П. Беста, П. Р. Магочого, О. Міллера, В. Савченка, І. П. Химки та ін. [610–612; 788–796; 932, 938, 939; 575–584; 739–744; 934, 935]. Синтетична література найрельєфніше відображає стиль історієписання: ідейні й теоретичні орієнтири історика, понятійний апарат та методичний інструментарій, логіку і послідовність викладу, плюралізм оцінок тощо.

Найчастіше під спеціальними узагальнюючими історіографічними джерелами розуміють праці, які претендують на всебічне висвітлення окремої історичної теми чи історичного періоду. У нашому випадку це такі

дослідження: «Велика війна і Україна 1914–1918 рр.» [122], «История Первой мировой войны» [347], «История внешней политики России» та ін. [345; 346]. Вони здійснюють узагальнюючий, комплексний аналіз всіх складових проблеми, що в них досліджується – політичної, економічної, соціальної та культурної сфер.

Згідно з теоретичними розробками сучасних вчених навчальна (дидактична) література вважається одним із видів історичних синтез поряд з академічними працями та відноситься до різновиду наукової [352, с. 112]. Крім того, за змістом та формою вона часто набирає характеру наукових монографій. Як приклад таких публікацій можна назвати ряд підручників з історіографії, як української, так і російської («Историография истории России до 1917 г. в 2-х томах»; «Українська історіографія на зламі XX – XXI ст.: здобутки і проблеми» / за ред Л. Зашкільняка; Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. «Час народів. Історія України XIX століття. Навчальний посібник» / за заг. ред. М. М. Мудрого та ін., які містять розробки фундаментальних наукових основ досліджуваної теми і водночас слугують дидактичним матеріалом для студентів вузів [342, 343; 822; 35]. Так, слід особливо наголосити на появі у 2013 р. монографії Ірини Колесник «Українська історіографія: концептуальна історія», де на високому академічному рівні проаналізовано як від Модерної доби до сучасних днів розвивалася, удосконалювалася, методологічно та лексично збагачувалася українська історіографія [423].

Варто також зазначити, що наукова практика останніх років дещо розмила традиційне поняття монографії як одного з основних каналів розвитку науки та найбільш вагомому виду історіографічного джерела. В одних випадках монографія ототожнюється з книжковою продукцією, в інших – з книгою, брошурою, статтею, дисертацією. Згідно із традиційним трактуванням за ступенем значущості основних каналів розвитку історичної науки, монографії (колективні, індивідуальні) постають як завершені, оригінальні дослідження із чітко визначеними предметом, об'єктом, метою, методологією та

хронологічними межами, які спрямовані на розв'язання конкретних наукових завдань. Для розуміння окремих важливих аспектів дисертаційної роботи мали значення праці таких авторів як А. Каппелер «Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння» [376]; О. Киричук «Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70–90-х років XIX століття» [395]; В. Любченко «Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні і на початку Першої Світової війни» [519]; О. Сухий «Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності» [795; 796] та ін.

Порівняно із попередніми видами історіографічних джерел статейні публікації, що складають четверту групу досліджуваного нами джерельного комплексу мають відмінні інформативні можливості й інші риси. Вони носять полемічний характер, здатні оперативніше реагувати на появу нових джерельних матеріалів та науково-теоретичних настроїв. Для нашого дослідження цінними стали наукові розвідки О. Реєнта, Б. Янишина «Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз» [720]; Р. Вульпіус «Релігія та нація: унійна церква, православ'я та «держава–протектор Росія» [164]; М. Мудрого «Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми» [609], Джованні Савіно «Самая коренная русская область»: образ Галиции в русской националистической периодике в 1914–1915 гг.» [738] та ін.

Наближеними до цієї категорії є публікації матеріалів наукових конференцій, які нерідко видавалися у фахових виданнях. Надруковані за підсумками засідань збірники відображають розвиток наукової думки з комплексу проблем тої чи іншої теми. Цінність науково-практичних конференцій та їхніх друкованих матеріалів полягає у відтворенні процесів зародження нових концептуальних підходів до певних проблем російської зовнішньої політики на межі XIX–XX ст., у виробленні теоретичних рекомендацій щодо ефективної праці дослідників протягом наступних років [321; 352; 376; 636].

Бібліографічні видання відіграють важливу роль у пошуковій та аналітичній роботі істориків і складають п'яту групу опрацьованих нами історіографічних джерел. Частина з них здійснює тільки збір інформації щодо вихідних даних певних видань, а інша – крім цієї інформації, містить ширші коментарі упорядників таких видань. Так чи інакше, ця група джерел фіксує появу певної групи літератури за визначений проміжок часу, відбиває динаміку нарощування знань, відображає будь-які зміни у їхній науковій спрямованості, повідомляє про індивідуальні наукові доробки окремих авторів тощо.

Анотаційно-бібліографічні публікації набувають великого поширення з кінця XX ст. Більшість з них характеризується відповідністю певним науковим темам або є відображенням наукових здобутків окремих установ. Окрім репрезентативно-інформативної функції, яка властива і бібліографічним виданням, анотаційно-бібліографічні пропонують оціночні характеристики та певний аналіз перспективності вивчення тих чи інших наукових проблем.

Наприклад, ряд публікацій дослідниці І. Лиханової свідчить про значний внесок учених української діаспори та становлення української бібліографії, що включає роботу відповідних центральних і регіональних установ з видання тематичних та серійних покажчиків [500–502]. У своєму дисертаційному дослідженні вона проаналізувала низку тематичних бібліографічних видань (близько 30), які з'явилися на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, серед представників української діаспори та в Україні за радянського і сучасного періодів. Вони є свідченням того, що приріст наукових знань з історії Галичини значно зріс, при цьому основну цінність становлять спеціалізовані видання.

Близько двох десятків рецензій відображають погляди окремих науковців на відповідну науково-дослідницьку проблему, а також засвідчують обґрунтоване ставлення авторів до окремих публікацій. Це дає можливість порівнювати думки авторитетних вчених із нашими поглядами на певні аспекти порушеної теми [203; 398].

Погоджуємося із науковою позицією, згідно з якою література мемуарного жанру (спогади, листи, щоденники) розглядається як конкретно-історичне та історіографічне джерело, позаяк вона часто містить історичну аналітику, рідкісні документи, а нерідко має і науково-довідковий апарат. За своїм змістом чимало мемуарів, що віднесені нами до шостої групи історіографічних джерел, наближаються до «методологічного формату» усної історії, психоісторії, історії повсякденності, тож за таких обставин автори-мемуаристи виступають не тільки носіями, а й творцями історичних знань. Сказане засвідчують як ґрунтовні меморіальні видання, так й численні публікації статейного формату в закордонних регіональних історико-мемуарних збірниках та в періодиці. Чимало такого роду творів містять елементи науково-довідникового апарату та подекуди значний документальний масив, що й робить мемуари схожими до праць романтично-позитивістської історіографії [137, с. 46]. Саме тому важливе значення мають для нас мемуари відомих галицьких політиків та громадських діячів, зокрема К. Левицького «Історія політичної думки галицьких українців: на підставі споминів і документів» [485] та О. Барвінського «Спомини з мого життя» [46]. У дисертації використовувалися також спогади Д. Дорошенка, М. Драгоманова, І. Франка.

Проте джерела особового походження характеризуються специфічними, притаманними лише їм ознаками. До їхнього аналізу потрібно підходити особливо критично, оскільки вони містять стихійну, часто необґрунтовану інформацію, можуть містити деякі фактичні помилки, і звичайно, що дуже часто характеризуються надмірною суб'єктивністю, або і упередженістю думок їхніх авторів.

Історична публіцистика, що становить сьому групу опрацьованих нами історіографічних джерел, ввібрала риси, притаманні іншим жанрам суспільної літератури. У зв'язку із цим найбільший інтерес становили такого роду праці відомих істориків, діячів та інтелектуалів, які несуть певне інформативне

навантаження, і, головне, містять цікаву аналітику, неординарні оціночні характеристики, які, «пропущені» через особисті світоглядні переконання, часто розкривають якісно нові історичні зрізи. В цьому контексті на особливу увагу заслуговують публіцистичні праці М. Грушевського «Розбурхане муравлисько», «Українство і всеслов'янство» [220; 223], І. Франка – «Зміна системи»; «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодезі», «Два панславізми» [843–845], Д. Донцова – «Міжнародне положення України і Росія», «Модерне москвофільство» [267; 268], М. Лозинського – «Галичина в життю України» [507] та інших авторів, в яких аналітика перепліталася з власними переживаннями, відтворюючи тим самим неповторний дух минулої епохи. Цілий пласт публіцистичних творів містить бачення її авторів щодо поширення слов'янофільських ідей та російського впливу на суспільно-політичне життя Галичини кінця XIX – початку XX ст.

Отже, дисертаційне дослідження здійснене на різноманітній різножанровій джерельній основі. Дана джерельна база дає можливість наукової репрезентації та різностороннього аналізу питання місця західноукраїнських земель в політиці російського уряду крізь призму вітчизняної та зарубіжної історичної науки. Сукупність історіографічного комплексу дає можливість визначити ступінь вивченості істориками вказаної теми, вказати на найсуперечливіші моменти, відмінні погляди на інтерпретацію окремих подій, а також окреслити коло тих питань, які залишаються мало вивченими на сьогодні.

1.3. Принципи та методи дослідження

Методологічну основу дослідження історії українських земель Австро-Угорщини в політиці Російської імперії наприкінці XIX стю – 1917 р. становить органічна сукупність таких базових принципів як історизм, об'єктивність, усебічність, наступність. Принцип історизму формує в науковця засади

конкретно-історичного підходу, дає можливість розглядати теоретичні схеми і концепції учених щодо зазначеної проблематики на різних етапах розвитку історіографічної думки. Однак згаданий принцип вимагає дослідження не окремих випадків історичного явища, а всієї сукупності причин і методів, що зумовили наявність даного факту. Історизм зумовлює вивчення сукупності історіографічних фактів, з'ясування їхнього зв'язку з іншими явищами і конкретним досвідом історії. Ігнорування цих засад при дослідженні історичних явищ та процесів позбавляє дослідника можливості правильно інтерпретувати суть досліджуваних подій, породжує ілюстративність, фактографію та інші хиби [292, с. 22]. Отож, як зазначив історик А. Санцевич, тільки всебічне застосування принципу історизму дає змогу повніше вивчити історіографічний процес [746, с. 32]. Враховуючи зазначене вище, ми спробували здійснити ґрунтовний аналіз праць представників різних суспільних та політичних напрямків, наукових шкіл щодо ролі та місця українських земель Австро-Угорщини у політиці Російської імперії (москвофілів, народовців, представників російських політичних партій, провладних та опозиційних політиків Російської імперії та Австро-Угорської монархії; радянської історичної школи; сучасної російської та української історіографії проблеми тощо).

Принцип наукової об'єктивності (сцієнтизму) використовувався нами переважно в процесі історіографічного синтезу і вимагав наукової неупередженості, що реалізується в ході співставлення різних точок зору на проблему, що досліджується. Таким чином він забезпечує усвідомлення внутрішньої логіки науки, механізмів та зміни історичних ідей та концепцій. Саме тому ми залучили до історіографічного аналізу нашої проблеми праці як українських, так і російських та інших зарубіжних істориків. Авторкою було опрацьовано документи низки українських та російських архівів, що дозволило згодом при аналізі історіографічного доробку встановити певне перекручування фактів, що, безперечно, мало місце при дослідженні цієї проблеми.

Принцип наступності, або спадковості, зумовлює необхідність ретельного вивчення всіх сторін і особливостей, властивостей і ознак об'єкту дослідження. Правило наступності, як зазначає відомий вчений Я. Калакура, є однією із закономірностей розвитку історичної науки, пізнання якої дозволяє історіографам виявляти провідні його тенденції, встановити співвідношення старих і нових знань, окреслити реальну величину їх примноження [292, с. 23]. Застосування цього принципу наукового пізнання допомогло уникнути однобічності і суб'єктивності, дозволило оцінити досягнення попередніх етапів, критично їх переосмислити, виділити основні етапи розвитку наукової думки, сформулювати напрямки подальших досліджень, визначити актуальні проблеми. Використовуючи зазначений принцип, нами показано поступове нагромадження історичних знань щодо історії українських земель Австро-Угорщини в політиці Російської імперії, починаючи з кінця XIX ст. до сьогодення.

Принципи цілісності й усебічності спрямовані на аналіз об'єкта дослідження і дозволяють знайти і дослідити всі доступні джерела, прослідкувати напрямки, наукові школи, течії. Вони характеризуються комплексним підходом до вивчення кожного виділеного нами історіографічного етапу досліджуваної теми як взаємопов'язаних елементів єдиної системи знань, а також усебічним аналізом сукупності джерел і врахуванням впливу зовнішніх чинників на процес примноження історичних відомостей. Постановка та вирішення конкретної самостійної дослідницької проблеми, здійснені на основі деідеологізованого підходу, сприяє певною мірою подоланню низки стереотипів, що склалися в радянській історіографії. Зокрема в радянській історичній науці основною причиною поширення москвофільства на західноукраїнських землях вважалося фінансування діяльності цього руху через громадські та владні інституції Російської імперії. Однак, намагаючись здолати певні стереотипи, ми належну увагу приділили працям істориків різних наукових шкіл (М. Андрусяка, О. Сухого, О. Аркуші,

Пола Роберта Магочого, Анни Вероніки Вендлянд, О. Міллера та ін.), які основний акцент у своїх дослідженнях зробили на ідейних факторах поширення москвофільського руху на українських землях Австро-Угорщини.

Одним із ключових для нашого історіографічного дослідження є проблемний принцип, що передбачає наявність проблемної історіографії, суть якої полягає, не в переліку анотованого списку опублікованої літератури з теми, а в критичному аналізі концепцій різних шкіл і напрямків у контексті вивчення проблеми зовнішньополітичної стратегії Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини наприкінці XIX ст. – 1917 р.

Треба зазначити, що тільки поєднання всіх методологічних принципів може гарантувати повноту і достовірність історіографічного дослідження.

Реалізація теоретико-методологічних принципів є можливою при комплексному використанні основних наукових методів. Важливим є правильний підбір методів для історіографічного аналізу історії зовнішньополітичної стратегії Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX ст. – у 1917 р. Сучасний рівень наукових розробок дає можливість розглянути проблему комплексно, дослідити її теоретико-методологічне підґрунтя і впровадження як взаємопов'язану систему в широкому контексті. При цьому слід враховувати, що принципу новітньої методології історичних досліджень притаманний багатоваріативний і альтернативний підхід, коли жодна із теорій не претендує на звання бездоказової аксіоми.

При детельній характеристиці дослідницьких методів, слід пам'ятати про те, що жоден окремо взятий метод не може вважатись універсальним та першочерговим при здійсненні історіографічного дослідження. Тільки при умові раціонального застосування цілої системи методів дослідник може розраховувати на максимально об'єктивне висвітлення фрагментів історіографічного процесу, позбавлене неточностей та невідповідностей. Для висвітлення в історіографічному розрізі проблеми українських земель Австро-

Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії ми послуговувалися методами історіографічного аналізу, синтезу, історико-порівняльним, проблемно-хронологічним, історико-генетичним, історико-типологічним, логічно-аналітичним, синхронним, біографічним, порівняльно-соціологічним, методами актуалізації та періодизації та ін.

Застосування загальнонаукових методів аналізу і синтезу має певну специфіку в історіографічних дослідженнях. Вони ефективні при з'ясуванні умов написання і тематики праць, їхньої джерельної бази, а також етнічної та партійно-політичної приналежності авторів, що впливало на інтерпретацію досліджуваних ними фактів [292, с. 24]. Синтезуючи вищевказані фактори, встановлюємо повноту й об'єктивність відображення зовнішньополітичної стратегії Російської імперії щодо українських земель Габсбургів. Найбільш дієвими вказані методи виявились, скажімо, на вивченні та порівнянні наукових трактувань проблеми львівських вчених – О. Аркуші, М. Мудрого, О. Сухого [29–35; 609–612; 788–796] та російських істориків – О. Бахтуріної, Н. Пашаєвої [49–51; 665–669]. Специфіка вказаних методичних прийомів допомогла при порівнянні наукової спадщини західноукраїнських авторів, прихильників народовської ідеології – М. Андрусяка, І. Крип'якевича [22, 24; 450] та москвофілів – Д. Маркова, І. Филевича, С. Фенцика [554–557; 837; 838].

Найбільш уживаним у історіографічному дослідженні є порівняльний (історико-порівняльний) метод. Його застосування дозволяє співставляти та порівнювати відмінні, а часом і зовсім протилежні міркування вчених (зокрема сучасних українських та російських дослідників) зумовлені як особливостями перебігу процесів національно-культурного відродження, так і їхньою власною позицією. Цей метод також дозволяє порівнювати так звану стару і нову науку (праці істориків кінця XIX – початку XX ст., наукову думку міжвоєнного періоду, українських радянських та зарубіжних вчених 40-х – 80-х рр. XX ст. тощо), встановлювати новизну кожної з них. Метод компартивістики допомагає отримати відомості стосовно подій та явищ з проблематики, що досліджується

в один період, а також сприяє з'ясуванню рівня нагромадження знань у різні етапи історіографічного процесу. При застосуванні порівняльного аналізу враховуємо характер доби, час створення певної праці, її репрезентативність, об'єктивність, науковість, джерельну базу, а також конкретно-історичні реалії періоду тощо. Вказані методологічні прийоми також використовувались при вивченні радянської та української зарубіжної літератури.

Історико-порівняльний метод дозволяє здійснити аналіз розвитку історичних знань з порушеної проблеми не тільки в часовому вимірі, а й за територіальним принципом, дослідити розвиток історико-краєзнавчих студій загалом в Україні та її окремих регіонах (Галичині, Буковині, Закарпатті) [292, с. 23]. Він дає можливість визначити ідеологічну спрямованість та суспільне значення тих чи інших праць, порівняти погляди науковців на окремі проблеми (зародження та генезу русофільства та москвофільства, фінансування останнього; зовнішньополітичні концепції Російської імперії щодо державного статусу українських земель Австро-Угорщини; характер російської окупації в Галичині на початку Першої світової війни), що стосуються досліджуваного явища, а також дозволяє виокремлення відмінностей в інтерпретації історичних фактів у дослідженнях, котрі з'явилися у різних часово-просторових межах. Слід наголосити на тому, що історико-порівняльний метод допомагає визначати новизну кожної наукової праці.

Хронологічний і проблемно-хронологічний методи дають змогу простежити, хто і коли започаткував дослідження певної проблеми, як продовжувалася її наукова розробка та які нові результати були одержані [292, с. 25]. Досить глибоко ці методи допомагають вивчити проблему москвофільства–русофільства. На сьогоднішній день серед науковців побутує різне бачення на проблему датування зародження та становлення явища москвофільства, а також відкритим залишається питання розрізнення або ж ототожнення його з русофільством і старорусинством, оскільки воно включало широкий діапазон концепцій – від часткового визнання української етнічної

самобутності до обстоювання повної етнокультурної єдності з росіянами. Традиційно прийнято вважати початком зародження явища москвофільства середину XIX ст., однак львівська школа науковців, представлена дослідниками О. Аркушею, М. Мудрим, О. Сухим та ін. вважають, що прагнення до включення в ширший панрусський культурний простір доречніше окреслювати терміном “русофільство”, а москвофільство – як ототожнення себе з власне Росією та російською культурою кристалізується лише наприкінці XIX ст. Цю концепцію ще в 1930-х рр. висунув та частково обґрунтував західноукраїнський історик М. Андрусяк [22]. Окрім того маємо інший погляд на цю проблему – А. В. Вендлянд, О. Добржанського, частково – П. Р. Магочого та ін. дотримуються думки, що суспільно-політичних діячів 60–80-х рр. XIX ст., яких традиційно зараховували до москвофільського табору, слід називати старорусинами. Вони насправді були місцевими патріотами, політичними та мовно-культурними консерваторами, лояльними до монархії Габсбургів та церковної ієрархії [258; 526]. Старорусини, що стали попередниками русофілів, вели історичні та фольклорно-етнографічні пошуки, намагалися визначити і утвердити національно-культурну самобутність та ідентичність західноукраїнської громадськості. Безумовно, чималий внесок в процес національного відродження західноукраїнського суспільства належить і русофілам, хоч в подальшому саме вони стали ідейними натхненниками москвофілів та водночас противниками народовства. Звідси і трактування старорусинства та русофільства як особливої, але окремої стадії українського національного руху на шляху до відмови від консервативної руської і водночас формування модерної української національної ідентичності. А саме останній фактор, як вважають окремі науковці, мав істотне значення для ідеологічної самоідентифікації української нації від сусідніх [473].

Історико-генетичний метод дає можливість віднайти суть певного історичного явища в його еволюції, у процесі становлення речі, розвитку і зв'язку між подіями [455, с. 177]. Використання цього методу дозволило

прослідкувати за накопиченням і розвитком історичних знань про зовнішню політику Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини. Він робить можливим поглиблено прослідкувати динаміку історичного та історіографічного процесів, визначити причинно-наслідкові зв'язки й закономірності розвитку історичних знань з проблеми. Завдяки володінню і використанню цим методом можна простежити основні етапи розвитку історіографічного процесу на значному хронологічному відрізку.

Значення історико-типологічного методу полягає у виявленні загальних рис у просторових групах історичних подій і явищ та виділенні однорідних стадій у неперервно-часовому їх розвитку. Цей метод дав можливість на основі змістовного аналізу літератури виділяти основні типи історіографічних джерел (історичну публіцистику, мемуари, монографії тощо) та групувати їх за спільними ознаками [292, с. 24].

Використання нами логічно-аналітичного методу дозволило подати матеріал у чіткій послідовності і логічній завершеності.

Багато важливих відомостей історіографічного характеру з порушеної проблеми одержано завдяки методу синхронного дослідження праць різних дослідників, що з'явилися за доби незалежності нашої держави, адже їхні автори використовували різні методологічні засади, дотримувалися відмінних або й протилежних світоглядних позицій. Це було пов'язано з одночасною присутністю серед науковців колишньої радянської методології і всебічним поширенням різноманітних європейських наукових поглядів, що знайшло відображення в працях Я. Грицака, С. Макарчука, О. Сухого [201–206; 538–543; 788–796]. При використанні цього методу також можна виокремити загальні та особливі риси в історичних розвідках.

Здійснити детальне вивчення життєвого та наукового шляху окремих осіб, які мали безпосереднє відношення до історичної науки дозволив нам біографічний метод. Його застосування дало можливість уникнути в роботі упередженості та однобічності висновків, які можуть бути пов'язаними з

політичною та суспільною діяльністю, ідеологічними поглядами та можливими негативними наслідками діяльності історичної особи чи науковця. За допомогою біографічного методу вивчались біографічні дані та ідейні погляди великого кола істориків та суспільно-політичних діячів (О. Мончаловського, Д. Маркова, В. Ваврика, О. Погодіна, Д. Дорошенка, І. Франка та ін.) і з'ясувати яким чином вони впливали на науковий доробок згаданих авторів. Дані біографічного характеру отримані нами на основі аналізу переважно публіцистичних праць, мемуарів ми порівнювали із науковим доробком відомих діячів народовського та москвофільського рухів у Галичині.

Застосування порівняльно-соціологічного методу у нашій роботі полягає в різному трактуванні та сприйнятті політики Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини представниками різних політичних сил на західноукраїнських землях, що сповідували москвофільську та народовську ідеологію.

Не менш важливе значення у наших історіографічних пошуках має метод актуалізації, який дозволив з'ясувати, на основі аналізу наукових праць, основні проблеми формування і розвитку наукових знань про політику Російської імперії щодо українських земель Габсбургів наприкінці ХІХ – у 1917 р., а також використовувати отримані історіографічні знання, результати і висновки дослідників при написанні дисертаційної роботи.

Періодизація історіографічного процесу – науковий метод, що через застосування певних прийомів і процедур на основі вибіркового критерію виокремлює його певні відрізки часу, які, відзначаючись комплексом спільних і відмінних рис та характеристик, засвідчують якісні зрушення у розвитку історичних знань й історичної думки [370]. З допомогою цього методу ми виділили в історіографічному процесі найбільш важливі епохи, періоди, етапи за спільними критеріями. Метод дозволив визначити причини, з'ясувати особливості кожного історіографічного періоду, пояснити вплив конкретно-історичної ситуації на історіографічний процес, оцінити, порівняти і здійснити

періодизацію історіографічних етапів і джерел про українські землі Габсбургів в політиці Російської імперії. Стало можливим дослідити генезу історії вивчення проблеми, оцінити її здобутки і перспективні напрями подальших досліджень.

Під час наукової роботи нами було апробовано використання інституціонального підходу. Його сьогоденний неоінституціональний варіант дозволяє переосмислити окремі наукові проблеми та здійснити комплексний аналіз дослідження політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX ст. – 1917 р. Практичне застосування такого підходу передбачає різносторонній аналіз явища, яке підлягає дослідженню. Тут маємо на увазі функціонування певної установи чи інституції, або приналежної до них персоналії. Інституціональний підхід робить можливим максимальне сукупне вивчення динамічності розвитку всіх складових теми. Так, за допомогою даного методу автором було проаналізовано діяльність українських зарубіжних науково-освітніх установ (Українського вільного університету, відкритого у 1921 р. у Відні й перенесеного до Праги; Українського соціологічного інституту, заснованого М. Грушевським у Відні; відкритого у Варшаві з 1928 р. Українського наукового інституту; Українського наукового інституту у Берліні (1926–1945 рр.); Історичної секції Української вільної академії наук (УВАН) у Мюнхені; Українського наукового інституту Гарвардського університету, Канадського інституту українських студій в Едмонтоні та інших наукових установ). Бурхлива діяльність цих інтелектуальних центрів сприяла становленню та професійному розвитку таких істориків як Д. Дорошенко, Б. Крупницький, В. Липинський, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, С. Рудницький, В. Старосольський, С. Смаль-Стоцький, С. Томашівський, П. Феденко [258; 422; 581; 693; 746; 836] та ін. У результатах їхніх наукових досліджень була створена нова схема української політичної історії, що надавала першочергового значення вивченню її державотворчих процесів. Використовуючи європейський методологічний інструментарій українські

зарубіжні історики створили окремі концептуальні підходи до вивчення історії Буковини, Закарпаття, особливо Галичини, першої половини XX ст.

Отже, підсумовуючи методологічні засади дослідження, слід наголосити, що, по-перше, складність, багатоманітність явищ і процесів, що знайшли своє відображення в історіографії проблеми, що досліджується, та великі обсяги її джерельної бази зробили можливим тільки комплексний підхід до вивчення політики Російської імперії щодо українських земель Габсбургів із застосуванням усіх доступних методів наукового пізнання. По-друге, авторка прагнула уникати упередженої оцінки російської публіцистики, праць радянського періоду та поглядів українських зарубіжних істориків, а також базувати свої твердження на принципах об'єктивності й історизму.

Загалом, дослідження історіографії політики Російської імперії щодо українських земель Габсбургів наприкінці XIX ст. – 1917 р. здійснювалось на сучасних методологічних засадах, які включають такі основоположні принципи наукового пізнання, як історизм, об'єктивність, наступність, всебічність, цілісність, комплексність і системний підхід. Дотримання цих принципів стало запорукою повноти і репрезентативності сформованого джерельного комплексу, а його класифікація заклала основи вибору адекватного методологічного інструментарію. До роботи над проектом залучено як загальнонаукові, так і історичні методи пізнання джерел.

Щодо конкретних методів дослідження, то на первинних етапах науково-дослідницької роботи (збір історіографічних джерел, бібліографічна систематизація) переважаючими у використанні стали такі методи, як історико-типологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, оскільки саме таке методологічне застосування допомагає виявити і здійснити відбір та первісну атрибуцію історіографічних джерел.

Наступні етапи роботи потребували використання синхронного методу, який виявився ефективним при аналізі праць науковців, котрі працювали в один і той же історіографічний період, проте з використанням різних і навіть

протилежних методологічних підходів (наприклад, розвідки істориків СРСР та українських зарубіжних дослідників). Ретроспективний, методи наступності та діалектичного підходу застосовувалися для встановлення спадкоємності отриманих знань в різні історіографічні періоди, а також для якісного нагромадження матеріалу у вивченні місця західноукраїнських земель у зовнішньополітичній концепції Росії. Вони дали можливість побачити історіографію в русі, в органічному взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх факторів її розвитку, констатувати поступ науки в процесі пізнання даної теми. Методи історіографічного аналізу й синтезу ми використали при дослідженні розвитку історичних знань та критиці головних груп джерел з метою виокремлення успішних результатів, пошуку вузьких місць й спрямування подальших шляхів вивчення обраної нами теми.

Загалом, комплекс зазначених методів і принципів надав можливість проаналізувати наукову літературу і конкретно-історичні джерела з даної проблематики, систематизувати одержану інформацію задля створення цілісної картини розвитку історичних знань про політику Росії щодо українських володінь Австро-Угорщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Понятійний апарат дослідження окреслений назвою дисертації та її структурою. Зміст трактування таких базових понять як «українська історіографія», «регіональна історіографія» та похідних від них термінів, з'ясований у працях В. Великочого, Я. Верменич, Я. Калакури, І. Колесник, В. Потульницького та інших вчених [128, 129, 370, 422, 701].

Найбільш вживаними термінами, якими послуговувалася дана наукова розвідка є «українофільство», «москвофільство», «старорусинство», «русофільство», «панславизм», «Велика війна», «західноукраїнські землі». Так, дослідники О. Аркуша та О. Мудрий називають москвофільство русофільською течією, водночас виділяючи такі напрями: старорусини – для означення певної генерації українських галицьких діячів, відмінної специфікою свого світогляду від народовців. До русофілів відносили тих суспільно-політичних діячів, котрі

поширювали підкреслено панрусські настрої. Визначення «москвофіли» застосовували для тих осіб із старорусинського середовища, які робили ставку не на панрусський простір, а орієнтувались безпосередньо на Росію, чітко усвідомлювали українсько-російські відмінності, але свідомо їх заперечували [34, с. 234].

Найбільш вживане пояснення терміну «панславізм» зустрічається у довідникових виданнях, які визначають дане поняття як політично-ідеологічну доктрину, в основі якої закладено ідею об'єднання всіх слов'ян у певній федерації [549]. З другої половини XIX ст. доктрина панславізму популяризується найбільше в самій Росії, набуваючи тим самим російськоцентристського характеру. Щодо терміну «українофільство», то він не є однозначним. Під такою назвою, як відомо, існувала ліберальна течія в національному русі Наддніпрянської України і течія національного руху галицьких русинів, представники якої поділяли думку про етнонаціональну тотожність русинів і наддніпрянських українців та їх окремішність як від поляків, так і від великоросів. Що стосується самих галицьких українофілів, то вони, не заперечуючи цієї назви, переважно самоідентифікували свою течію як народовство або народовський рух. Тому можна погодитись із дослідниками, котрі вживають терміни українофільство та народовство як синоніми. На думку тернопільського дослідника І. Куцого, означення українофільська течія галицької науково-історичної думки є найбільш вдалим та оптимальним, оскільки дозволяє охопити вчених, які хоча і не були безпосередніми учасниками народовського руху чи в організаційному плані слабо із ним пов'язані, але поділяли характерні для істориків-народовців концептуальні засади та методологічні принципи. Отже, до українофільської течії галицької науково-історичної думки він відносить вчених 1830–1890-х рр., історичні погляди яких опирались на постулат про малоруську (південноруську) етнонаціональну окремішність [473, с. 35]. Стосовно терміну «Велика війна», то його слідом за європейськими істориками, використовують і сучасні

вітчизняні науковці (В. Великочий, М. Литвин, О. Реєнт) для означення Першої світової війни через її тотальний характер та згубні наслідки.

Термін «західноукраїнські землі» в даному дисертаційному дослідженні вживаємо під означенням тих територій, котрі наприкінці XVIII ст. внаслідок Першого поділу Речі Посполитої (1772 р.), Константинопольської конвенції з Османською імперією (1775 р.) відійшли до монархії Габсбургів. Послугуючись саме цим поняттям, маємо на увазі території Північної Буковини, Східної Галичини та Закарпаття. З метою уникнення термінологічної плутанини не використовуємо для цього хронологічного періоду термін «Західна Україна», оскільки під ним позначаються у XX ст. ще землі Волині та Поділля.

З'ясування джерельної бази, методології та ступеня розробки історіографії політики Російської імперії щодо українських земель Габсбургів наприкінці XIX ст. – 1917 р. дозволяє зробити такі висновки. У полі нашого дослідження перебувало понад 800 монографічних і дисертаційних робіт та різного роду наукових й науково-популярних статейних публікацій українських та зарубіжних авторів, які у сукупності достатньо вичерпно репрезентують доробок історіографії із заявленої теми дослідження. Попри певну умовність, запропонована класифікація її джерельного комплексу може слугувати базовою основою для розв'язання, заявлених у дисертації завдань. Важливі підстави для цього дає рівень розробки теоретико-методологічних засад та інструментарію історичної науки.

Підсумовуючи історіографічні та теоретико-методологічні засади дослідження, вважаємо за необхідне зазначити, що, незважаючи на значну кількість збірників опублікованих архівних документів, монографічних та дисертаційних досліджень, окремих статейних розвідок, історіографія політики російського уряду щодо українських земель Австро-Угорщини наприкінці XIX – початку XX ст. ще не стали предметом комплексного та системного

аналізу, що й зумовило потребу окремого дисертаційного дослідження з цієї проблематики.

РОЗДІЛ II. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ АВСТРО-УГОРЩИНИ У ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ПРАЦЬ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1917 Р.)

2.1. Російська історична публіцистика про плани та настрої суспільно-політичних кіл імперії щодо західноукраїнських земель

Одним із важливих елементів джерельно-історіографічної бази є публіцистична література, видана наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Поряд з науковими працями публіцистична спадщина допомагає розкрити вплив суспільно-політичних кіл та громадськості Російської імперії на формування політики держави щодо українських земель Габсбургів.

Період кінця ХІХ – початку ХХ ст. став початком нової історичної епохи, ознаменувавши собою актуалізацію національного питання. Наслідками стали загострення національно-визвольної боротьби на Балканах, наростання суперечностей в найбільших імперіях – Австро-Угорській, Османській та Російській. Всі ці фактори ще більше заплутали і без того непросту ситуацію у Європі. Так чи інакше, ці події здійснили вплив на політичний курс Російської імперії, що невдовзі спостерігалось як у зовнішній, так і внутрішній стратегії Романових [617, с. 352].

Політичні реалії сприяли швидкому становленню в російському суспільстві ідей панславізму, а це в свою чергу, зміцнило в його свідомості ідеї всеслов'янської єдності. Крім того, виникло дещо ідеалізоване уявлення про єдиний “русский” народ від Карпат до Камчатки. Велика кількість публіцистичних праць з історії Галичини, Буковини та Закарпаття, насамперед, мали своїм завданням обґрунтувати зовнішньополітичну стратегію Російської імперії (тобто виконували її політичне замовлення) [617, с. 352].

Серед представників імперської суспільно-політичної думки домінували неославістські настрої. Такі тенденції повинні були викликати прихильні почуття щодо політики царизму. Домінувала думка, що українське населення

Галичини, переважно селянство, сповідує русофільство, і, внаслідок усвідомлення своєї національної приналежності до великого руського народу та через кривди з боку уряду і поляків, всіма своїми думками схиляється до Росії і чекає від неї допомоги [231, с. 43]. Цілий ряд подібних висловлювань мав на меті сформувати і утвердити у свідомості росіян ідею про стражденну долю українського населення Галичини та Буковини, яке з нетерпінням чекає визволення з допомогою російської армії.

Виконуючи пропагандистську функцію, російська суспільно-політична думка ще в кінці XIX ст. українські землі називала «русскими» – спадщиною династії Рюриковичів [255, 256; 287; 464–466; 722].

Загострення геополітичної ситуації у Європі напередодні війни стало каталізатором для зосередження уваги до західноукраїнських земель з боку російського уряду і суспільних кіл. Різні інтерпретації «слов'янської ідеї», характеру та меж слов'янської спільноти, знаходячись в центрі ідеологічних дискусій національних діячів, пояснюють інтерес до території, звідки проникає в Російську імперію українська національна ідея («мазепинство»).

Новий тотальний характер Першої світової війни спричинив зміни не тільки в способах ведення бойових дій, але і в зовнішній і внутрішній політиці держав-учасниць. Фактор етнічної та релігійної приналежності став тепер чи не найважливішим у процесі визначення лояльності населення і можливості на цю лояльність впливати. Ще наприкінці XIX ст. російський Генеральний штаб розпочав створення етнічних карт потенційних театрів бойових дій, насамперед – західних окраїн і прикордонних областей Австро-Угорщини і Німеччини. Тут слід наголосити, що офіційна російська статистика аж до початку війни не використовувала категорій етнічності. В ході війни, коли та чи інша національна і релігійна приналежність могла стати сама по собі вагомою причиною для репресій, переслідувань, депортацій у свідомості людей ці фактори набирають значно більшої ваги [617, с. 353].

Спільною тезою для авторів було поширення ідеї об'єднання російського народу в єдиній імперії, до якого безперечно належало і східнослов'янське населення монархії Габсбургів. Відповідно ця загальноросійська ідея мала стати однією із основних цілей Росії у війні. Розмірковування про можливість возз'єднання і об'єднання в кордонах єдиної Росії всіх частин російського народу знайшла широке відображення у великій кількості публікацій про Східну Галичину, Буковину і Закарпаття, які з'явились напередодні або у ході війни [91, 96; 190; 210; 326; 436–438; 480; 756].

При детальному ознайомленні із значним нашаруванням такої літератури можна зустріти різну термінологію і найменування територій західноукраїнських земель («Червона Русь», «Галіція», «Прикарпатська Русь» чи «Карпатська Русь»), які розглядались виключно в спектрі історичних частин «русских» земель, а населення – як частину великого російського народу. Світогляд кінця XIX – початку XX ст. ґрунтувався на концепції «общерусской истории», які присутні в працях В. Татіщева, М. Карамзіна, С. Соловйова, В. Ключевського тощо [617, с. 354].

Подібні погляди відбивали в цілому суспільну думку тогочасного імперського мислення на дану проблему. Як приклад, можна взяти думки лідера російського ліберального націоналізму Петра Струве [774–780]. Його погляди та ідеї неослов'янського руху настільки є схожими, що виникнення останніх нерідко пов'язують з особистістю цього російського політика. Так, неославізм, як і лібералізм в Росії виступали за російсько-польське примирення, були антинімецьки налаштовані та підтримували важливість збереження російської зовнішньополітичної могутності. Найбільш повно ідеї ліберального націоналізму відображає стаття П. Струве під назвою «Велика Росія» [775]. В ній, зокрема, автор стверджував, що умовою виживання для сучасної держави є постійна демонстрація сили на зовнішньополітичній арені [775, с. 145].

Визначаючи цілі імперії у війні, на перше місце він поставив завдання возз'єднання і об'єднання у єдиній державі всіх частин російського народу. На

практиці це передбачало анексію Галичини. Відстоюючи ідею російської національної території, П. Струве доводив, що приєднання Галичини необхідне для «внутрішнього оздоровлення Росії, оскільки перебування малоросів під владою Австро-Угорщини породило так зване «українське питання» [774, с. 68].

Більшість російськомовних авторів, в чому можна переконатись, ознайомившись із публіцистикою, ані трохи не мала сумнівів у етнічній єдності українського населення Габсбургів з росіянами. Актуальним постало питання післявоєнного поділу територій і потенційних анексій, при цьому вони вміло використовували етнічні і національні аргументи. Про це свідчать документи створеного напередодні війни Особливого Політичного Відділу (далі – ОПВ), зокрема довідка під назвою «Огляд джерел і матеріалів для проведення кордонів російської народності в Галичині, Угорській Русі і Буковині» [622]. В ній зазначалося таке: «Завданням проведення кордону поставлено проведення цього кордону, головним чином, між російським населенням східної Галичини і західними сусідами російського племені у межах Австрії». Член ОПВ та ініціатор створення Російського Окраїнного Общества (далі – РОО) Антон Будилович закликав негайно розпочати процес приєднання Угорської Русі до Росії і кордон проводив по річці Серет, а не Прут. Він висловлював впевненість в тому, що галицько-буковинські діячі намагаються обґрунтувати тезу про те, що «Галичина і Буковина повинні послужити ніби П'ємонт південноруського народу, який покликаний духовно об'єднати останній від Карпат до Кавказу і від Тиси до Волги, щоб потім, зі зброєю в руках, відірвати цю область від Москви не тільки в мовному, але й політичному відношенні» [92, с. 26]. Обґрунтування військово-політичної стратегії Росії автор виводив із: «...величезного домінування “руського” населення в державі, ...важкого міжнародного становища між тевтонами на заході і монголами на сході, високого світового призначення Росії як представниці всього слов'янства...» [95, с. 20].

У 1907 р. на одному із засідань Санкт-Петербурзького Слов'янського Благодійного товариства, А. Будилович як керівник «Галицко-руського благотворительного общества», звинуватив українофільство у сепаратизмі, назвавши його вигаданим явищем без історичного підґрунтя та майбутньої перспективи [92].

У подібному ракурсі висвітлював українську державницьку ідею ще один ідеолог москвофільства Дмитро Вергун, називаючи її вигадкою, спрямованою проти Росії. Він стверджував, що українські діячі отримували економічні субсидії від Габсбургів. В свою чергу військові плани Австро-Угорської імперії, на його погляд, передбачали використання Галіції як плацдарму для наступу на Російську монархію. Проте автор висловлював впевненість в тому, що місцеве населення попри довгі роки перебування в неволі не втратило почуття приналежності до «руського світу». «Початок наш в Галичині хороший. Народні низи в Галіції як російські, так і польські із розумінням сприйняли нову російську владу», – зазначав Д. Вергун [134, с. 45].

Приналежність до єдиного “руського кореня” є домінуючою тезою в роботі відомого галицько-руського суспільного діяча Маріана Глушкевича, який «заповітною ідеєю руської нації» називав з'єднання всіх «русских племен» [183, с. 22]. Українську справу розглядав як «штучну вигадку великої державної австро-німецької завойовницької політики і католицького войовничого клерикалізму» [183, с. 26].

Заповзятим прихильником слов'янської ідеї в Галичині виступав Дмитро Марков – один з лідерів москвофілів – «новокурсників». Важливим джерелом для ознайомлення із авторським розумінням і баченням слов'янської ідеї став збірник статей «Записки публіциста» [555]. Особливу увагу Д. Марков звернув на польсько-російське примирення (яке було першочерговим завданням неославістського руху), оскільки був переконаний, що серед поляків живе слов'янська ідея. Він закликав польські партії включити цю ідею в політичні програми, а всіх «русских» визнати рівноправними громадянами Галичини

[557]. Розглядаючи рівність поляків і «галицких русских», Д. Марков зовсім не згадував про галицьких українців, відповідаючи повністю ідеям «новокурників». Більше того, як і всі москвофіли, вбачав в слов'янській ідеї зброю проти українського національного руху та засіб, який давав змогу довести теорію «єдиного російського народу від Карпат до Камчатки» [557, с. 5]. Першим кроком у втіленні цієї теорії для москвофілів власне і став всеслов'янський з'їзд у Празі 1908 р. На ньому їхні представники ввійшли до складу російської делегації, таким чином продемонструвавши єдність з російською нацією.

Свою працю Д. Марков, як і більшість авторів-публіцистів розпочав з історії Червоної Русі, а саме із завоювання її Казимиром. Саме з цього часу для краю розпочалась ера окатоличення і закріпачення. На думку Д. Маркова, австрійські малороси (він не вживав іншого визначення для населення західноукраїнських земель) завжди були об'єктом боротьби між католиками-німцями та слов'янами-росіянами. Причину цього він вбачав в розташуванні перших на роздоріжжі слов'янства [556].

Ще одним фактом, який вказував на суб'єктивність і однобічність подібних праць, є покликання Д. Маркова на письмові документи, де галичан названо росіянами, проте назв цих документів ним конкретно не вказано. Автор категорично стверджував про штучність термінів «руський», «русин», вказуючи, що це ще один метод ведення мовної політики в імперії Габсбургів. Ототожнення ним термінів «сепаратизм», «українофільство», «русофобія» засвідчував той факт, що однією із головних цілей офіційної Росії в питанні Карпатської Русі було дискредитувати і зменшити масштаб «українського питання» на своїх територіях [554].

Панслов'янська ідея була невід'ємною складовою частиною світогляду Д. Маркова. Його концепція слов'янської єдності містила елементи раннього слов'янофільства, політичного панславізму і культурницького неославізму. Для Д. Маркова домінуючими залишались панславістські ідеали про гегемонію

Росії над слов'янством, про особливий історичний шлях розвитку слов'янства та приналежність слов'ян Австро-Угорщини до Росії як невід'ємної її складової.

Схожими за структурою до попередньої роботи були праці російського історика Анатолія Белгородського і публіциста Петра Оссовського [56, 57; 653]. Як і попередній автор, А. Белгородський запропонував таку тезу: Галичина, Буковина і Угорська Русь завжди були і залишаться споконвічною власністю імперії Романових. Це він пояснював політичними реаліями початку XX ст., а саме тим, що російська офіційна пропаганда змушена шукати ідеологічне та наукове підтвердження, докази етнічної і культурної спорідненості населення, оскільки по обидва боки російсько-австрійського кордону почав набирати сильних обертів український національний рух [617, с. 355].

Автор публіцистичних брошур пропагандистського характеру П. Оссовський розпочав виклад історії Галичини з детального опису “русинських племен”, поділяючи їх загалом на горців і подолян. Цікавим є той факт, що автор ставить під сумнів належність гуцулів до руського населення. Як аргументи йому слугують спосіб життя, зовнішність, одяг тощо. Висловлює припущення, що вони нащадки сербів і румун або циган [617, с. 355].

Поряд із набором стандартних тез на зразок «...русини – це малороси, які живуть в прикордонні з Росією» та “Галичина – одвічно російська земля» [653, с. 15], історичною місією Російської імперії П. Оссовський називав примирення слов'ян – поляків і українців, звичайно ж після анексії Червоної Русі [653, с. 10].

У роботі громадсько-політичного діяча І. Оссипова вміщено хроніку подій, що відбувалися в Галичині впродовж 1914–1920 рр. Вона розпочинається твердженням, що «Червона Русь – достояние Святого Владимира» [652, с. 2]. Автор вбачав роль Росії в Першій світовій війні як визволительки братів-слов'ян з австрійського і німецького поневолення. Хоча звернув увагу і на інший аспект проблеми. «Для нас, галичан, вихованих в дусі культури Заходу,

російська адміністрація, власне російські чиновники дореволюційного періоду, постали неосвіченими. Російська адміністрація в більшості була малограмотною, із сумнівними характеристиками, яким не довіряли і в самій Росії», – писав І. Осипов [652, с. 7].

Якщо він схвально відгукувався про хороше ставлення російського уряду та окупаційної адміністрації до проросійськи налаштованих галичан, то цілком протилежні в нього думки щодо російського суспільства загалом: «Іншої позиції дотримується російське суспільство. Воно погано було поінформоване про Галичину загалом, і про російське населення Галичини, зокрема. Нас, «галицьких росіян» – в Росії фактично і не визнавали росіянами» [652, с. 12]. Дана робота вкотре доводить, що ідея збирання одвічно російських земель Прикарпатської Русі прижилася виключно в урядових кабінетах періоду Першої світової війни і у свідомості поодиноких прихильників «проросійськи» налаштованих патріотів [617, с. 356].

Схожі міркування присутні в історико-етнографічному нарисі білоруського поета та прозаїка Максима Богдановича [73], публіцистичних брошурах громадсько-політичних діячів Андрія Яриновича [926] та Всеволода Дружковського [291], публіциста та журналіста Володимира Короленка [436–438], публіциста Миколи Серповського [756]. Так, на переконання автора публіцистичного нарису «Червонная Русь» М. Рапопорта Прикарпатська Русь завжди залишалась одвічною власністю Росії [707].

Ознайомившись з текстом доповіді москвофіла Петра Казанського, проголошеною на засіданні одеського відділу Російського Благодійного Товариства (далі – ГРБО), стає зрозуміло, що російська публіцистика XVII–XVIII ст., найяскравішим прикладом якої була «Степенна книга», глибоко вкорінила ідею тяглості російської державності від Київської Русі та утвердила в подальшому традицію вважати Москву борцем за визволення братів-слов'ян від східних гнобителів турок та західного ворога – Тевтонського ордену (німців) [368]. Червоною ниткою тут проходить думка про нероздільність

Галичини, Буковини і Угорської Русі від всієї Росії (ототожнення з Російською імперією – як прямою спадкоємицею) [367].

Громадсько-політичним діячем детально прослідковано історію тісних зв'язків «братів із-за Збруча» з «державною Руссю». Зокрема, він зазначив: «Російські царі та імператори ніколи не забували про існування росіян за кордоном. Іван Грозний думав про повернення отчини святого Володимира... Першим російським монархом, який відвідав Галичину був Петро Великий», – зазначав автор [365, с. 15].

Історичний екскурс автор доповіді закінчив повідомленням про події 1890 р., коли Олександр III прийняв депутацію галицько-російських селян, де сказав: «Я знаю вас, пам'ятаю про вас і не забуду вас» [365, с. 16]. Тим самим П. Казанський намагався пояснити вторгнення російських військ у Галичину та подальші плани імперії щодо її анексії [617, с. 356].

Теза про визвольний характер війни для Російської імперії зустрічається і в праці інспектора гімназії М. Коджебаша. «Цілі Росії в цій війні (до якої її змусило небажання Австрії та Німеччини вирішити конфлікт мирно), без сумніву, не вузьконаціональні, егоїстичні, як у німців, а «сверхнародні», альтруїстичні, загальнолюдські,» – запевняв автор, наголошуючи при цьому на визвольному характері війни для імперії [417, с. 4].

Ідея про несправедливу долю “Руського Прикарпаття” та його жителів, яке змагає під австрійським гнітом та прагне допомоги від своїх «братів» зі сходу, яскраво проявилася в праці громадського діяча Івана Гумецького. Останній, як член ГРБО, стверджував, що прямим обов'язком російського суспільства є захист та порятунок Прикарпатської Русі. Він наголошував, що остання – це «спадок наших батьків, не гірший Києва, Новгорода, Володимира...» [226, с. 21]. І. Гумецький нагадував, що рятуючи Прикарпаття «ми рятуємо – не Галичан, не Буковинців, не Угроруських... – а рятуємо тільки самих себе, ми рятуємо тільки те що наше було, що є, і що буде наше, і до цього

нікому справи немає! А чи сподобається це Галичанам, Буковинцям та ін., чи не сподобається – нам по суті, до цього справи немає...» [226, с. 21].

Заперечуючи різницю між «русскими» в Росії і Австрії, автор пропагував ідею їх всесторонньої підтримки, зауважуючи при цьому, що «не війну проповідуємо ми тут, але ми вимагаємо тільки підтримки наших братів: ...нам необхідно їм допомогти, і допомогти не штиком, а – розумом!» [226, с. 29–31]. В українських землях Австро-Угорщини І. Гумецький вже в 1904 р. вбачав стратегічний, політичний та релігійний оплот Росії, «дамбу, в яку впирається... темне море римського католицизму» [226, с. 30].

Варто зауважити, що поодинокі автори у своїх розвідках з історії Прикарпатської Русі, все ж вбачали етнічну різницю між російським та місцевим населенням. Зокрема, Е. Вульфсон, наголошував на існуванні двох народностей, вказуючи при цьому, що русини – це споріднене з малоросами «плем'я», відмінне від них за зовнішніми ознаками та мовою [166, с. 3].

Прихильник федеративної Росії М. Ястребов мету імперії у війні вбачав в об'єднанні всіх слов'янських земель та у приєднанні Галичини, Буковини і північних областей Угорщини. Ототожнюючи «русское» населення Прикарпаття з малоросами, автор заперечував наукову достовірність терміну «українці» [928, с. 19]. Його праця «Галіція напередодні Великої війни 1914 р.» є однією з найвагоміших серед публіцистичного нашарування 1914–1915 рр. і становить короткий історичний нарис, в якому розглянуто економічні та політичні процеси в краї [928].

В абсолютній меншості (принаймні серед доступної публіцистичної спадщини) знаходяться праці, надруковані в Росії, які написані на підтримку українофільського руху. Йдеться, зокрема, про публіцистичну працю Л. Бурчака, яка не зачіпає історії москвофільського (русофільського) руху [617, с.357]. В дусі ідеології народовців, автор приходить до висновку, що уряд Габсбургів віддав свою перевагу полякам через бачення в українцях Австрії

ненадійного союзника, який схиляється до Російської імперії і тим самим загрожує стабільності Австро-Угорщини [104, с. 28].

Варто вказати на ще одну характерну рису, присутню в російській публіцистиці початку XX ст., а саме, про відсутність єдиної думки щодо питання спорідненості Прикарпатської Русі і Росії, не кажучи про достатню аргументацію таких поглядів [617, с. 358].

Слід мати на увазі, що західноєвропейська та російська громадськість розглядали історію західноукраїнських земель, насамперед Галичини, у двох цілком протилежних площинах (насамперед це стосувалося національної та етнографічної приналежності русинів, що в подальшому дозволило розгорнути конфлікт між українофілами та русофілами).

На початку XX ст. в російській суспільно-політичній думці активізувались неославістські настрої [231–233]. Імперська ідеологічна система цілеспрямовано поширювала співчутливі настрої щодо населення західноукраїнських земель. Так, слова російської письменниці та педагога, активістки неославістського руху Єлизавети де-Вітте мали на меті переконати в тому, що населення Галичини, в абсолютній більшості своїй «русское» селянство, дотримується русофільського світогляду і, усвідомлюючи свою національну приналежність до великого «русского» народу, а також через кривди з боку поляків, всіма своїми помислами схиляється до Росії і чекає від неї допомоги» [231, с. 43].

У Російській імперії неославізм став пріоритетним серед зовнішньополітичних бачень ліберальних і ліберально-націоналістичних кіл, метою яких було зміцнення позицій на Балканах і Близькому Сході. В нових політичних умовах зростає роль громадських кіл імперії, зацікавленої у відновленні втрачених амбіцій та обмеженні німецької експансії в регіоні. Всі ці фактори створили сприятливий ґрунт для поширення неослов'янських ідей.

На відміну від слов'янофілів старшого покоління, неославісти не використовували ідеологію традиційного російського месіанізму. Лідери руху

вважали, що ліберальна національна політика піднесе авторитет Росії серед слов'янського світу. У зв'язку з цим становище слов'ян – громадян Російської імперії, насамперед українців та поляків, опинилося в центрі їхньої уваги. Одним з провідних ідеологів російського неославізму був відомий вчений-славіст і ліберальний громадський діяч Олександр Погодін, власне з яким і пов'язують поширення слов'янофільських і zarazом проросійських ідей на галицькому ґрунті, а також політизацію так званого «галицького питання» серед російської еліти [687–690].

Постійне зацікавлення до українського питання простежується у публіцистиці О. Погодіна періоду 1906–1913 рр. Зокрема, він з ліберальних позицій оцінював основні засади неославізму. Один з небагатьох своїх соратників вчений закликав до ліберальної української політики як необхідної умови успіху неослов'янського руху загалом. На думку О. Погодіна, реакційна політика царизму щодо українства вела до «ослаблення російського престижу серед слов'янства загалом» [690, с. 10]. Він попереджав про серйозні наслідки для імперії в такому випадку: «...якщо Росія зі своїм німецьким Петербургом не зрозуміє вчасно, якою повинна бути її слов'янська політика, то саме Відень стане столицею слов'янства...» [414, с. 105]. Австро-Угорщину він називав тільки знаряддям в системі німецької дипломатії, відповідно слов'янство в цілому відіграло роль маріонеток пангерманізму [688, с. 56–57].

Відомий вчений виходив з того факту, що українці поділені між двома імперіями, котрі змагаються за гегемонію у слов'янському світі. Він стверджував, що антиукраїнська політика імперії тільки зміцнює в Галичині народовські сили на противагу москвофілам. Вчений писав: «Ми не маємо права говорити про слов'янську політику, коли наші слов'яни бачать лише кривди, коли поляк, що не має в Росії університету, їде вчитися до Кракова і благословляє Австрію за повагу до його рідної мови, коли малорос знаходить урядове визнання своєї народності в Галичині» [942, с. 351–352]. О. Погодін вважав небезпечною ситуацію, коли в Австро-Угорщині склалися сприятливіші

умови для національного розвитку українців. Це в майбутньому могло привести до негативних наслідків: «заледве чи хід історичних подій не поставить дилеми: Петербург чи Відень» [414, с. 104]. Загалом, течія неославізму, котру представляв О. Погодін, і яка вважала за необхідне брати до уваги українську проблему, була дуже нечисленною і не мала впливу на загальні тенденції розвитку цього руху.

Російський етнолог та філософ Микола Данилевський стверджував, що тільки етнографічний поділ може в майбутньому гарантувати успіх в питанні державотворення народам Австрії. Тільки «ідея слов'янства», але не ідея якогонебудь приватного австрійського, турецького чи австро-турецького слов'янства, а ідея всеслов'янства», – на його думку, могла бути успішно зреалізована. Мислитель вважав, що немає необхідності доводити, що поступившись частиною слов'янських земель Австрії Росія вчиняла справжній злочин проти слов'ян. Бажання Романових приєднати українські землі Габсбурзької імперії М. Данилевський називав відновленням історичної справедливості, виправленням помилки, допущеної під час поділів Речі Посполитої. Окрім повернення своєї державної гідності, імперія замість ворожих польських елементів змогла б отримати «справжній російський народ» [230].

Скептично ставлячись до поглядів слов'янофільства Констянтин Леонтьєв, слідом за М. Данилевським, відносив «галицких русских», як і західних слов'ян до одного культурного типу. Відомий публіцист та філософ вбачав у Габсбурзькій монархії вкрай небажаний для Росії «карантин», називаючи «національною вадю» російського народу відірваність Галичини і Угорської Русі [230, с. 26].

Лідер конституційних демократів Петро Мілюков не обходив стороною політику царизму в Галичині. На конференції партії кадетів у червні 1915 р. назвав її «спробою денационалізації цілого народу шляхом насильницької асиміляції». Ця заява П. Мілюкова була повністю співзвучною із твердженнями

представників сучасного йому українства про те, що над населенням окупованих українських земель «проводилися деморалізуючі досліді «добровільного» приєднання до православ'я та вкорінення ідеалів руської єдності» [691, с. 74].

У вивченні аналізу публіцистичної літератури слід враховувати широкий спектр взаємовпливів різних ідеологічних течій, які так чи інакше впливають на осмислення вказаної проблеми. Однією із найяскравіших і цікавих для вивчення є позиція російського правомонархістського руху кінця XIX ст. – першої третини XX ст. Саме в зазначений період боротьбу з українським культурно-науковим, суспільно-політичним рухом та його представниками розгорнули на сторінках преси, пропагандистських брошур, промовах та виступах під час засідань тощо.

Особливо активно спроби звинуватити галицьке українство у неспроможності окремого національного і мовного розвитку робив Тимофій Флоринський [840–841]. Автор ряду публікацій, спрямованих проти української мови й українського національного відродження як окремого явища історичного процесу був професором університету Св. Володимира в Києві і працював цензором. Для нашого дослідження публікації Т. Флоринського складають інтерес як публіцистика, котра мала безпосередній вплив на галицьких москвофільських діячів. Останні дуже активно на сторінках друкованих видань Ставропігійського інституту, Товариства ім. М. Качковського (особливо газети «Галичанин») передруковували і розповсюджували значними тиражами його праці [681, 705].

Активно підтримував у нападах на українство Т. Флоринського та його власні теорії ще один київський професор, активний член київського «Клубу русских националистов» Іван Сікорський. Саме на одному із засідань клубу він зачитав доповідь під назвою «Русские и украинцы», посилаючись виключно на свої власні аргументи [757]. Так, І. Сікорський заперечив концепцію самостійності українського народу, назвавши термін «Україна»– терміном суто

політичним і географічним, але аж ніяк не антропологічним. Це на думку автора доповіді мало довести, що український народ є частиною російського народу, а теорії окремого національного розвитку, висунуті українськими істориками (М. Грушевським, насамперед) штучними вигадками.

Кульмінацією кампанії проти українства з боку правомонархічних сил стали статейні публікації та великі за обсягом книги Сергія Щеголева [914, 915]. Відомий публіцист та державний чиновник на початку XX ст. зацікавився так званім «українським питанням», витоками та джерелами української «самостійності», в тому числі південно-російського «сепаратизму». Робота цензором сприяла його дослідженню, оскільки він мав доступ до австрійських, німецьких та українських видань. В результаті, в 1912 р. в Києві ним була видана фундаментальна публіцистична праця з елементами наукового аналізу «Український рух як сучасний етап південно-російського сепаратизму» [915], котра зустріла велике зацікавлення серед певного кола читачів, про що свідчать їхні відгуки та рецензії, опубліковані на сторінках періодичних видань. Так, автори газети «Московские ведомости» у № 268 за 1912 р. називали працю «енциклопедією українства», а її автора – справжнім знавцем українського питання [607]. Одночасно із схвальними відгуками російської еліти, дослідження С. Щеголева викликало критику з боку представників українського руху. Журнал «Украинская жизнь», редактором якого був Симон Петлюра, у Москві в 1915 р. видав збірник під назвою «Українське питання» [816]. Його автори гостро критикували працю російського публіциста, адже С. Щеголев на сторінках свого дослідження розвинув тезу і намагався довести, що український визвольний рух – це не що інше як так званий південно-російський сепаратизм, українська мова – це просто діалект російської, а всі ті, хто називають себе українцями – це сепаратисти або «відщепенці». Українство назване автором результатом австрійських, польських, німецьких та інших антаросійських інтриг [915, с. 432–437]. Сучасна російська суспільно-політична думка детально вивчила і вміло запозичила ідеї С. Щеголева, використовуючи

їх у антиукраїнській пропаганді сьогодні. Слід зазначити, що у 2004 р. праця була перевидана у Москві під назвою «История «украинского» сепаратизма».

У 1914 р. побачила світ друга, більш скромна робота С. Щеголева на схожу тему: «Сучасне українство. Його походження, розвиток та завдання», яка мала виключно публіцистичний характер і свідчила про те, що автор ставить за мету заперечити право українського народу на самостійний національний розвиток [914].

З початком Першої світової війни російська правомонархічна преса тільки посилила кампанію проти «мазепинства» в Галичині, закликаючи до рішучих дій щодо українського національного руху та його провідників. Про це свідчать, зокрема, статті професора Київського університету Ю. Кулаковського, редактора збірника «Малая Русь» В. Шульгіна, громадсько-політичних діячів А. Савенка, Б. Щеглова та інших (аналіз робіт вказаних авторів здійснив В. Тельвак, розглянувши головні аспекти крізь призму наукової та суспільної діяльності М. Грушевського) [803, с. 16–18]

Яскравим свідченням традиційного бачення російськими істориками процесу українського національного руху з часів XIX ст. є публіцистичні та наукові праці російської еміграції правомонархістського спрямування. Видання О. Волконського, Є. Єфимовського, А. Стороженка свідчать про тенденційний та упереджений характер оціночних характеристик українського національного руху по обидва боки Збруча наприкінці XIX ст. – в першій третині XX ст. [152; 803, с. 18–20]. Своєрідним підсумком наукових міркувань правомонархістської еміграції стали дослідження російського історика та публіциста Миколи Ульянова [827–829]. Без перебільшення роботи автора можна назвати однобічною інтерпретацією історичних фактів, спрямованою на дискредитацію українства та заперечення його права на самостійний національний та культурний розвиток. Процес національного відродження на українських землях Австро-Угорщини М. Ульянов трактував виключно як намагання повернутися у сферу впливу російської національної традиції та

мовного розвитку. Зокрема, автор стверджує, що «...в усіх австро-угорських володіннях, населених частками «руського» племені – в Галиції, Буковині, в Угорській Русі – національне відродження розумілося як повернення до загальноросійської мови і загальноросійської культури» [829, с. 209]. Більше того, М. Ульянов з упевненістю наголошував, що, населення цих земель стихійно тяжіло до Росії як до своєї метрополії через столітні приниження та пригнічування його панівними націями – поляками, угорцями, румунами, німцями.

Враховуючи складну геополітичну ситуацію для українців наприкінці XIX ст. – в першій чверті XX ст. та прагнучи до всебічного вивчення теми, ми не можемо не взяти до уваги думки європейських суспільно-політичних діячів на сторінках публіцистичних видань. Так, на сторінках праць польських авторів, котрі активно обговорювали події початку XX ст., спільних міркувань щодо суспільно-політичних процесів у Галичині не знаходимо. Мова йде, насамперед про Леона Василевського – польського історика, дипломата, публіциста, одного з найкращих знавців національної проблеми кінця XIX – першої чверті XX ст. Праці Л. Василевського «Австро-Венгрия. Политический строй и национальные вопросы», «Современная Галиция», «Справа українська як міжнародне питання», «Україна і справа українська» та ін., цікаві передусім тим, що належать поляку, який особливу увагу приділяв українському питанню [114–116]. В них автор аналізує події, котрим до недавнього часу історики не приділяли належної уваги або зображали їх не об'єктивно. Так, появу проросійських настроїв у краї він пояснював утилітарними міркуваннями тої частини русинської інтелігенції, котра вважала, що внаслідок повного краху Австро-Угорщини у протистоянні з Росією, Галичина потрапить у сферу впливу останньої. «Розквіт слов'янофільських тенденцій припадає на період після краху пробуджених в революційний період сподівань. Багато розчарованих в Австрії українців звертається до покровительки і заступниці слов'ян...», – підкреслював Л. Василевський [116, с. 177]. Відкриті симпатії до

імперії Романових мали б гарантувати вигідне становище в нових політичних умовах і в «новій батьківщині» [116, с. 191–192].

Польський історик наголошував на тому, що саме під кінець 80-х – на початку 90-х років XIX ст. у москвофільському середовищі почало відокремлюватися так зване «молоде москвофільство», в якому визначився перехід від теоретичної діяльності до практичної, за його словами «від теоретичного русофільства до практичної русифікації» [116, с. 167].

Лідер польських націонал-демократів Роман Дмовський навпаки дотримувався думки про український національний рух як такий, що був штучно створений при всебічній допомозі австрійських урядових кіл [253, с. 41]. В дусі неославістських ідей, про підтримку яких на початку XX ст. і заявили поляки-ендеки, їхній провідник доводив життєву необхідність для Петербурга протистояти агресивному пангерманізму через позитивне вирішення польського питання в Росії. Свою позицію аргументував на прикладі Австро-Угорщини, де було знайдено компроміс між представниками польської національності та монархією, завдяки чому Галичина перетворилася у єдине «вогнище всесторонньо організованого польського життя» [253, с. 280].

«Батько» модерного польського націоналізму дотримувався далеко не ліберальних поглядів щодо національностей, які проживали поряд з поляками на їхніх «історичних» землях. Р. Дмовський фактично заперечував національну та релігійну толерантність як складову політики Речі Посполитої. «Українці, – писав він, – змушені будуть або стати поляками, або загартуватися у боротьбі... віч-на-віч з поляками і росіянами» [942, с. 292–293]. Ці ідеї Р. Дмовського знайшли особливу підтримку у Галичині, де українсько-польський конфлікт був постійною складовою політичного життя. Тому, на наш погляд, серед мотивів, які переконали лідера ендеків підтримати погляди неославізму, були й намагання зупинити зростання українського руху в Галичині. Спільною точкою дотику російських і польських націоналістів стала боротьба з українським рухом.

Європейська історична думка рецепцію українських земель розглядала в іншому геополітичному ракурсі. Зокрема, шведський вчений Річард Челлен рішуче заперечував поширену думку, що джерелом протистояння в ході Першої світової війни була не конфронтація германства та слов'янства, а цілеспрямована політика царизму у «перетворенні панславізму на панрусизм» [820, с. 124]. Р. Челлен називав однією з причин вступу Росії у світове протистояння бажання приєднати західноукраїнські території, замасковане демагогією та пропагандою у дусі панславістських ідей. «Ми маємо... всі підстави зараховувати українське питання до одного з головних мотивів світової війни», – підсумовував він [820, с. 125].

В дусі загальноєвропейських тенденцій висловлювався і французький вчений А. Шерадам – прибічник російсько-французького союзу. Він закликав Габсбургів пом'якшити і лібералізувати слов'янське питання в імперії та спільними зусиллями з Романовими виступити в боротьбі проти німецького наступу. А. Шерадам стверджував, що намагання Росії приєднати галицький край є невиправданим кроком ні з економічної, ні з територіальної точки зору. Натомість приєднання цього шматка землі було великою помилкою російського уряду. Вчений не вбачав подальших перспектив в такому розвитку подій, оскільки відзначав він, російський уряд не поділяє партикуляризм малоросів (саме з ними А. Шерадам ототожнював русинів Галичини), оскільки вбачає в них виключно “русских”, а не окрему націю [907, с. 114]. Натомість, існування такої буферної держави як Галичина, “життєво необхідне угорцям, щоб запобігти розігруванню слов'янської карти Російською імперією, яка здійснить цей крок одразу ж після інкорпорації краю”, – вважав автор [907, с. 133]. Отже, увага європейської суспільної думки у бік українських земель Австро-Угорщини напередодні та під час Великої війни свідчить про важливе геополітичне значення регіону в цей період. Публіцистична спадщина польських суспільно-політичних діячів є суттєвим доповненням до загального бачення східноєвропейською історичною думкою ролі і значення

західноукраїнських земель у імперських планах Росії наприкінці XIX ст. – 1917 р.

Отже, російська публіцистична та наукова думка, виконуючи політичне завдання, побудувала окрему історичну схему щодо проблеми місця західноукраїнських земель в зовнішній політиці Романових. Безумовно, це вплинуло на діяльність російської дипломатії, на формування світоглядного бачення російської громадськості щодо так званої «Прикарпатської Русі».

Російська суспільно-політична думка глибоко поширила традицію і на наукові думки авторів, ключовою тезою якої було трактування українських земель Габсбургів виключно як спадщини князів Рюриковичів. Найважливішими функціями подібних творів були культурно-просвітницька та пропагандистська, які спрямовані були насамперед остаточно утвердити в російській свідомості ідею про несправедливу і стражденну долю «Русского Прикарпаття», яке просить допомоги ззовні.

Часто перебуваючи на службі офіційного уряду, автори побудували окрему історичну схему щодо проблеми місця західноукраїнських земель в зовнішній політиці Романових на початку XX ст. Безумовно, такі твори здійснили вплив на діяльність російської дипломатії, на формування світоглядного бачення російської громадськості щодо так званої «Прикарпатської Русі». З іншого боку, більшість із цих наукових розвідок не розкривають повноцінно тих подій, які відбувалися на західноукраїнських територіях у роки війни, зосереджуючись на вирішенні питання історичної приналежності краю до імперії на основі етнічних, мовних, історичних, культурних чинників.

Правомонархічна російська суспільно-політична думка у дусі імперської традиції, гостро критикувала український національно-визвольний рух, в тому числі й національне відродження в Галичині і Буковині. Виразниками схожих ідей ставали викладачі університету (Т. Флоринський, І. Сікорський), державні службовці (С. Щоголев) та ін. З початком Першої світової війни кампанія проти

українства Австро-Угорщини тільки посилилась, часто закликаючи російський уряд до рішучих дій. Про це, зокрема, свідчать статті Ю. Кулаковського, В. Шульгіна, А. Савенка, Б. Щеглова та ін.

Тенденційний і упереджений характер щодо вказаної проблематики зберегла і російська еміграція 20-их рр. XX ст., зокрема, йде мова про роботи О. Волконського, Є. Єфимовського, А. Стороженка та інших авторів. Однією із основних складових переважної більшості робіт такого плану є ототожнення населення Галичини, Буковини та Угорської Русі із малоросами Російської імперії або росіянами. Загалом, можна говорити про значну заполітизованість подібних праць.

2.2. Російський чинник на українських землях Австро-Угорщини у відображенні українських наукових та публіцистичних видань кінця XIX ст. – 1917 р.

Українська наукова та публіцистична література є одним з важливих елементів джерельно-історіографічної бази, невід'ємною складовою при висвітленні оцінки громадсько-політичною думкою зовнішньополітичної стратегії імперії Романових щодо українських земель Австро-Угорщини. Сучасна російська історична наука активно послуговується цією спадщиною. Так, з наголосом на правомірність імперської ідеології аналіз публіцистики подано у працях О. Бахтуріної, Н. Пашаєвої, О. Міллера, М. Клопової та ін.

Одним із жанрів публіцистичної літератури є преса, яка відображає живу картину епохи, багатогранність її розвитку тощо. Галицькі періодичні видання «Правда», «Слово», «Руська Рада», «Вісник «Народного Дома», «Руслан», «Воля», «Земля і воля», «Молода Україна», незважаючи на свою заангажованість, містили інформацію, котра дозволяє комплексно ознайомитись із суспільно-політичними настроями в Росії стосовно українських земель імперії Габсбургів.

Історія москвофільської періодики на західноукраїнських землях розпочинається з перших десятирічь другої половини XIX ст. На той час провідне місце серед вподобань читачів посідали часописи, які захищали інтереси так званих «общеросів». До таких видань ми можемо віднести в першу чергу газету «Слово», редактором якої був письменник і журналіст Богдан Дідицький. Виходила друком вона з 1861 по 1887 рр. і попервах займала позицію захисту української самобутності перед імперськими ідеологіями як Австрії, так і Росії. З 1867 р. її автори і редактори все більше підтримуючи політичну орієнтацію на Російську імперію, виступають з позицій «общерусскости». Масштабною за тематикою і професійно цікавою стала газета «Галичанинъ», заснована 1893 р. [382, 681, 705]. Москвофільське спрямування в Галичині мали журнали «Временник», «Наука», серійні видання «Библиотека русских писателей», «Научовый сборник», «Литературный сборник», «Научово-литературный сборник», газети «Русское Слово» (1890–1914), «Прикарпатская Русь» (1909–1915), «Голос Народа» (1909–1914) тощо. З 1871 р. і аж до 1912 р. на Буковині москвофіли видавали газету «Русская Рада». Прихильно ставилися до ідей москвофільства такі часописи, як «Руська Бесіда», «Родимый Листок» та ін. На Закарпатті з 1867 р. «Общество св. Василя Великого» у дусі русофільських ідей видавало газету «Свет» (редактор В. Гебей), з 1871 р. – «Новый свет». З 1867 р. виходила газета «Учитель». Там же з 1872 р. виходили журнал «Карпати», 1885 р. – газета «Угро-русский листок», 1890 р. – журнал «Наука» [589, с. 252].

Москвофільська журналістика була першим явищем в історії української преси, яке мало розгалужену внутрішню структуру та розвинуту галузеву й тематичну спеціалізацію. В першу чергу слід сказати про офіційні урядові видання, що видавалися від імені Австрійської держави для галицьких русинів. Вони відзначалися вірнопідданством, рудиментами рутенства, низьким професійним рівнем, «язичієм» у мові видань, слабким авторитетом у читачів [589, с. 253].

Другу групу москвофільської періодики склали газети й журнали, які за сучасною кваліфікацією можна вважати суспільно-політичними виданнями [825, с. 255]. З 1880 р. розпочалася журналістська та редакторська діяльність москвофільського журналіста Осипа Маркова, рідного брата лідера москвофільського руху Дмитра Маркова. За фінансової підтримки російського уряду він розпочав видання двотижневої газети «Пролом», яка виходила протягом 1881–1882 рр. Газета містила проросійські матеріали, пропаганду російського православ'я і готувала Галичину, шляхом виховання громадської думки, до політичної адаптації з Росією [589, с. 257].

Буковинські москвофіли 1888 р. у Відні розпочали видання журналу «Русская правда». Спочатку він виходив щомісяця, але з наступного року перетворений на двотижневик. Усього вийшло 68 його чисел. Загалом суспільно-політична журналістика демонструє становлення москвофільського руху, яке відображали зазначені газети й журнали, вироблення його ідеології та її еволюцію, прагнення плідно та ефективно вести пропаганду своїх політичних поглядів.

Умовну, третю, групу москвофільських видань склали літературно-наукові часописи. Своєрідним варіантом пошуку компромісу став літературно-науковий двотижневик «Родимый листокъ», що виходив у Чернівцях у 1879–1882 рр. Видавцем і редактором журналу був священик о. Микола Огоновський. Часопис містив виключно праці москвофільського спрямування. Загалом, порівняно слабка літературно-наукова журналістика москвофілів демонструвала проміжний рівень культури цього напрямку, яка не могла досягти помітних вершин без опори на народну основу [825, с. 262].

Четверту групу москвофільської періодики склали спеціалізовані часописи: фахові та призначені певній аудиторії чи темі. Чільне місце тут займали педагогічні газети та журнали. [825, с. 263]. Слід сказати, що педагогічна москвофільська періодика не отримала масової популярності серед

читачів через відірваність від життєвих та учительських проблем західноукраїнського населення.

Таким чином, до кінця XIX ст. москвофільська преса була представлена на західноукраїнських землях 40 газетами та журналами, тобто займала одну з ключових позицій в культурному та політичному житті суспільства. Головна причина такого лідерства пояснюється стабільною фінансовою підтримкою. Детально проаналізувавши цілий ряд видань дослідник історії української журналістики І. Михайлин прийшов до висновку, що найважливішими джерелами фінансування москвофільських видань стали урядова австрійська допомога, власні кошти від москвофільських організацій та таємні кошти російського уряду. Автор вважає, що старання приховування самого фінансування і конкретних сум, які часто надходили, свідчить ні про що інше як про диверсійно-шпигунську діяльність [825, с. 253].

Загалом сторінки москвофільських видань перетворились для ідеологів руху у місце бурхливого обговорення національних, політичних та мовних проблем. Багато уваги автори статей приділяли питанням культурних зв'язків українців з російським та польським народами, обговорювали політичні завдання та шляхи розвитку друкованих періодичних видань. Слід сказати і про значний рівень заполітизованості частини матеріалів, що спостерігалось на прикладі оцінки москвофільського руху та діяльності імперського російського уряду у Східній Галичині, Буковині та на Закарпатті.

Найвпливовішою та найавторитетнішою щоденною народовською газетою у Східній Галичині було «Діло», що виходило впродовж 1880–1939 рр. [903]. Саме на сторінках цього періодичного видання друкувалася значна частина науково-аналітичних матеріалів, які стосувалися означеної проблеми. Газетні публікації містили інформацію, що скеровувалася проти поширення ідей москвофільства та діяльності російської дипломатії у Східній Галичині. Наприклад, стаття С. Качали під назвою «Австрія, Німеччина і Росія: погляд на положення політичне», матеріал якої редактори газети публікували протягом

березня 1880 р. Ще одним підтвердженням політичних зазіхань Росії щодо слов'янських народів були, на думку авторів видання, подорожні нотатки під назвою «Не увіривши, аж зміриш: замітки галицько-руського школяра з його мандрівки за щастям в Росію». Стаття із вказаним матеріалом виходила у серпневих номерах за 1886 р. [1, 2; 903, с. 369].

Редакційна колегія «Діла» не втомлювалася наводити докази співпраці і фінансування урядовими колами Росії західноукраїнського москвофільства з метою анексії Галичини та Буковини. Як докази газета опубліковувала частково або повністю листування лідерів москвофілів з російськими урядовцями. Наприклад, 26 січня 1910 р. щоденник містив об'ємну статтю під назвою «Документи російської пропаганди в Австрії», у якій метою діяльності російського уряду автори назвали намагання “приготувати терен для окупації краю...” [262]. У редакційних статтях за 1911 р. – «Опікуни галицьких москвичів» (15 травня), «По русофільським процесі» (24 січня), «Русофільські з'їзди» (29 грудня) була не менш гостра критика політичної діяльності москвофілів.

Окремим аналітичним розділом у газеті була рубрика «З русофільської преси», у якій редакція гостро критикувала москвофільські видання «Прикарпатська Русь», «Галичанинъ» тощо. Серед них варто виокремити публікації за 1912 р. – «Поляки і «сила» русофільства» (17 січня), «Жертви русофільської пропаганди перед судом» (29 грудня) тощо.

Одразу з початком воєнних дій між Російською та Австро-Угорською імперіями на території Східної Галичини та Північної Буковини значно активізували свою роботу члени москвофільського руху та представники російської дипломатії. З метою дискредитації місцевих москвофілів та викриття російської пропаганди автори газети поширили масове видання різних матеріалів (листи, щоденники тощо). Зокрема, в окремих статтях за 1914 р. можемо зустріти дуже багато звинувачень у підступності, продажності та хабарництві, адресовані місцевим русофілам. Це бачимо з публікацій

«Москвофільський процес і польсько-російські відносини» (3 квітня), «Джерела і шляхи російської пропаганди в Галичині» (22 квітня), «Австрійське москвофільство і російські патріоти» (6 травня) та інші [2, 604, 605, 630]. Отже, на сторінках щоденних україномовних видань велася полеміка між прихильниками різних суспільно-політичних поглядів. Для істориків вона є яскравим віддзеркаленням подій тієї епохи та можливістю ідентифікувати певні процеси саме завдяки періодичним виданням. Слід додати, що відкритого протистояння між москвофілами та народовцями з приводу політичних планів Російської імперії до Першої світової війни практично не відбувалося, оскільки це загрожувало москвофільським товариствам бути звинуваченими в антидержавній діяльності, а окремим діячам – заарештованими.

Важливими для нашого дослідження є оцінки москвофільської течії як індикатора імперської політики Росії в регіоні, які давали українські політики наприкінці XIX – на початку XX ст. Особливу увагу слід звернути на публіцистичну спадщину Івана Франка [843–845]. Участь його у політичному житті краю співпала у часі із формуванням москвофільства як окремої політичної течії, а тому проблемі поширення цього руху в Галичині він присвятив чимало уваги. У статті «Зміна системи», опублікованій в 1896 р. І. Франко розробив власну типологію москвофільського руху [845]. Автор розрізняв: москвофільство «хлопське» з характером соціальним; москвофільство яzikове; москвофільство політичне, «...котре знов може бути двояке, а власне: прихильність до москалів як до народу слов'янського..., а може бути москвофільство сікофанське та шпiонське, служка нинішньої російської державної машини, москвофільство платне і гідне всякої погорди» [845, с. 305–308].

Вчений та громадський діяч розглядав це питання крізь призму загальнослов'янських ідей. У статті «Два панславізми» він писав, що є свідком зіткнення двох панславістських напрямів: з одного боку – це православна Росія, власне з російською панславістичною партією та «Славянским

благотворительным обществом» на чолі. З іншого боку, «австрійські племена слов'янські, переважно католицькі, що об'єднуються до слов'янських торжеств в державних границях Австрії» (йдеться про вшанування пам'яті св. Мефодія, адже минуло 1000 років від дня його смерті) [844, с. 435]. Боротьба двох панславізмів – російсько-православного і австрійсько-католицького – має насамперед політичне значення. І. Франко звернув увагу, що і перші, і другі тимчасово об'єднуються, прагнучи контролю над слов'янським світом [844, с. 439].

Грунтовною розвідкою, яка розкриває погляди І. Франка на москвофільське питання в Галичині, є стаття «Ідеї» й «ідеали» галицької молоді» (вперше опублікована в 1905 р. під назвою «Щирість тону і переконань») [843]. Тут йдеться про численні інституції, котрі з 70-х років XIX ст. були москвофільськими або перебували під їхнім впливом (зокрема, студентське товариство «Академический кружок»).

Вчений та громадський діяч бачив майбутню Росію як державу, котра еволюціонує із реакційного бюрократизму до лібералізму. Водночас він задумувався, чи змінять свої погляди молоді галицькі москвофіли на українську ідею. Відповідаючи на своє ж питання, стверджував, що ні. Бо нові демократи будуть, на його переконання, «в ім'я вселюдського братства ширити серед нетямучих ненависть та погорду до українства, як і нинішні Мончаловські та Дудикевичі...» [843, с. 421–422].

У 1891 р. Михайло Павлик надрукував у редагованому ним журналі «Народ» статтю Юрія Яворського під назвою «Нова еволюція серед москвофілів». Тут автор відзначав суттєві зміни, що відбулися в поглядах лівого крила москвофільського руху [920]. Натомість І. Франко не поділяв оптимізму останнього хоч і не заперечував її публікації, досить стримано поставився до її оптимістичного характеру.

Український громадсько-політичний діяч В'ячеслав Будзиновський, аналізуючи причини розвитку москвофільства в Галичині, вказував, що його

поширенню сприяла і пропольська політика австрійського уряду з 60-их років XIX ст. [88–90]. Водночас він заперечував думки, що перехід на русофільські погляди відбувався завдяки фінансовій підтримці цього руху з боку Росії: «Русофіли в народних масах не за рублі відступили від української думки національної! Рублі дістають лише деякі агітатори русофільства, спеціально русофільська преса, щоби, не грішми, а видаваними за сі гроші часописами, брошурами і маніфестаціями скорше притягати до себе, організовувати і держати в купі тих, котрих австрійська політика пре в російський табор» [90, с. 16]. Автор виводив етапи розвитку русофільства із аналізу польсько-української політики Відня, називаючи цей рух «домашнім промислом Австрії» [90, с. 18–19]. Він заперечував причетність О. Погодіна до зародження москвофільства в Галичині, стверджуючи, що це явище – наслідок становища краю, а отже, австрійської політики щодо русинів. І, нарешті, коли офіційний Відень відкрито почав підтримувати польські сили в Галичині, то «русофільство піднесло у нас нагло голову і захопило досить широкі круги нашої суспільности...» [90, с. 19].

Головним репрезентантом української історіографії кінця XIX – початку XX ст. є насамперед Михайло Грушевський [212–223]. Будучи безпосередньо знайомим із тими суспільно-політичними процесами, які мали місце з обох сторін австро-російського кордону, історик рішуче виступав проти поширення проросійських симпатій в Галичині. М. Грушевський схильний був вважати, що активна підтримка владними колами Російської імперії москвофільського руху в краї дуже допомагала діям польського національного табору. У галицькому москвофільстві вчений не вбачав ніякого позитивного моменту для зміцнення місцевого національного руху, а навпаки вважав, що проросійські симпатії суттєво підривають його сили. Водночас М. Грушевський відкрито засуджував і австролялізм «орієнталістів» галицької України напередодні війни [925, с. 92].

Перебуваючи в епіцентрі суспільно-політичних процесів як у Східній Галичині, так і на Наддніпрянщині, М. Грушевський бачив у першій

«культурний арсенал» українського національного руху. Тому вчений вважав, що підтримка урядовими сферами Росії москвофільства – “галицького ренегатства (зрадництва – І. М.)” – позбавить сил для відродження українського народу в цілому [222, с. 444]. Він розглядав імперську політику як таку, що працювала на користь поляків [220, с. 532].

На відміну від М. Грушевського, інший політичний діяч початку ХХ ст. Андрій Ніковський, розрізняв дві течії українського визвольного руху, називаючи українофілів демократичним та прогресивним рухом, водночас звинувачуючи москвофілів у консерватизмі, клерикалізмі та реакційності [153]. Проте автор був переконаний у сприятливих моментах такого досвіду для українців. Такий урок, на його думку, сприяв появі політичних та національно-культурних надбань, які в майбутньому мали перерости у європейські норми життя [154].

Кардинально протилежні міркування ми можемо спостерігати в праці історика та публіциста В'ячеслава Липинського. Він не вбачав ніяких сприятливих факторів для українського національного руху на землях Габсбургів з допомогою російського втручання та безпосередньої пропаганди. Більше того, знаний суспільно-політичний діяч застерігав від можливої перемоги Російської імперії у Великій війні, оскільки це б привело до окупації Галичини та ліквідації національного руху в краї. Автор також зробив спробу прогнозування воєнного конфлікту між двома імперіями, висунувши при цьому досить оригінальні концепції. Так, на його думку, перемога Відня і рух на Схід спричинили б утвердження на Правобережжі польського домінування, а нічийний результат та успіх Габсбургів на Балканах окрім величезних жертв українців по обидва боки кордону, зрештою б знівелювали інтерес до “українського питання” загалом [758, с. 196–197].

Визначальним чинником у російсько-австрійських відносинах передвоєнного періоду відомий науковець та філософ Володимир Вернадський називав слов'янофільські та націоналістичні ідеї, чільне місце серед яких

посідала ненависть до міцніючої української культури Галичини. Не менш важливим, на його думку, було прагнення до «возз'єднання під'яремної Русі» з імперією на етнографічних засадах [758, с. 59]. «Сутність українського питання є в тому, що українська (малоруська народність) виробилась в певну окреслену етнографічну індивідуальність з національною свідомістю, завдяки якій намагання близьких та далеких родичів перетворити її в простий етнографічний матеріал для підсилення пануючої народності залишилися і залишаються безуспішними», – писав В. Вернадський [138].

На основі порівняльного аналізу історії розвитку українського національного руху в Російській імперії та Австро-Угорщині, автори журналу «Украинская жизнь» зробили висновок, «що населення Галичини, Буковини і Угорської Русі в своїх етнографічних особливостях є цілком українським» [174, с. 31–32]. «Головною силою, яка надихала Галичину на її історичну місію, завжди було усвідомлення свого кровного і неперервного зв'язку з Україною, українські впливи не тільки послужили тут першим поштовхом до національного відродження, але вони ж, у зв'язку з активною підтримкою українців, і зберегли за Галичиною ту першорядну роль в культурно-національному відродженні всього українського народу, яка їй належала аж до останнього часу,» – зазначалося на сторінках періодичного видання [174, с. 49].

Суспільно-політичний діяч Володимир Левинський намагання Росії «звільнити під'яремну Русь», тобто завоювання українських земель Австрії, назвав справою національної честі імперії. Подібні ідеї були присутні у заявах як російських лібералів, так і в монархістів та націоналістів [484, с. 38]. У їхніх очах Україна – це «південь Росії», «Південний край», «Малоросія», «Хохландія» [482, с. 53]. Так, міністр закордонних справ Сергій Сазонов, називаючи в Думі причини участі Росії у війні, назвав «українську ідею» однією з них [484, с. 38].

Особливе місце серед матеріалів до вивчення вказаної проблеми займають джерела особового походження. В контексті нашого дослідження

заслужують уваги мемуари відомих громадсько-політичних діячів – Костя Левицького [485], Олександра Барвінського [46], Михайла Драгоманова [282–285], Михайла Лозинського [507–510] та інших, оскільки вони серед іншого містять аналіз подій громадсько-політичного та національно-культурного життя західних українців. Важливі відомості про суперечки між москвофілами та народовцями в Галичині, суспільно-політичне і культурне життя українців краю у 60-их рр. XIX – початку XX ст. можна отримати з «Австро-руських споминів (1867–1877)» Михайла Драгоманова, на сторінках яких він виклав враження від побаченого на українських землях Австро-Угорщини. Праця була повністю опублікована 1899 р., вже після смерті автора, завдяки зусиллям І.Франка, який відредагував спогади і частину з них видав за власний кошт. М. Драгоманов наголошував на проблемах, над якими необхідно було працювати, звернув увагу на непросте суспільно-політичне становище українців краю зазначеного періоду [284, с. 126].

В першій частині спогадів М. Драгоманова вміщено тексти ряду статей, зокрема «Русские въ Галиціи» і «Литературное движение в Галиціи», надрукованих в журналі «Вестник Европы». В них автор розмірковував про розвиток культури та освіти в Галичині та внесок в цю справу громадських організацій краю. Він прийшов до висновку, що на практиці «нема майже ніякої різниці між партіями панруською і українською в Галичині, котрі обидві стоять за народню мову, а сваряться вони за справи формальні (правопис) або далекі (яка мусить бути вища всеруська або й всеславянська література)» [282, с. 45–46]. Про розвиток прослов'янських настроїв і вплив на ситуацію в краї Росії М. Драгоманов писав: «Всі слав'янські товариства у Відні доволі панславістські й не пропускають нагоди показати свою симпатію до Росії. З цього настрою користають панславісти московського реакційного напрямку, до котрих прихильна завше частина Русинів, що належала тоді до товариства «Русская Основа», куди входили всі буковинські і угорські Русини, що вчились у Відні» [282, с. 68].

Передвоєнна ситуація в Австро-Угорщині та активізація російської пропаганди у Східній Галичині спричинили появу низки публіцистичних розвідок, де москвофільський рух народовці критикували з особливою гостротою. Серед них слід звернути увагу, насамперед, на праці відомого вченого-етнолога Володимира Гнатюка [184, 185]. На думку автора, російська теорія про триєдиний «русский» народ та москвофільська течія була «цілковитим запереченням українства... хоч не зразу, а пізніше виступила як найзавзятіший і найлютіший його ворог, котрий не перебирав у способах боротьби з ним» [184, с. 42]. Зокрема, В. Гнатюком детально проаналізовано так звану «еволюцію поглядів окремих діячів москвофільського руху», які перейшли від народно-етнічного стану діяльності до космополітичних модерних європейських процесів [185].

Публіцистична розвідка громадсько-політичного діяча Омеляна Терлецького «Москвофіли та народовці в 70-их роках» мала виключно агітаційний характер й містила основні засади політичної пропаганди народовців Східної Галичини [807]. У ній автор зазначив: «З вуст як російських лібералів (О. Погодіна), так і російських монархістів-націоналістів (П. Струве), прозвучали заяви про звільнення «під'яремної Русі» [806, с. 38]. Завоювання Карпатської Русі, на їх думку, було справою національної честі Російської імперії». Автор визначав «українське питання» як одну з причин війни.

Перебуваючи безпосередньо в центрі подій під час третьої російської окупації західноукраїнських земель, оскільки перебував на посаді крайового комісара Галичини та Буковини з 22 квітня до 2 серпня 1917 р., Д. Дорошенко пояснював причини «огидного насильства над совістю і переконанням мільйонів людей» з боку «російських визволителів» пропагандою поглядів на український рух як на щось «вороже російській державі і російському життю» [275, с. 18]. Висловлював впевненість, що опорою Росії у Східній Галичині була тільки «купка галицьких москвофілів» [275, с. 20].

У іншій брошурі Д. Дорошенка під назвою «Угорська Русь» йдеться про неглибокий характер зв'язків угро-руської інтелігенції із гуртками російських слов'янофілів, які, на його думку, внесли тільки деморалізацію у кола першої. «Угорська Русь далека од великоруських центрів і великоруського розумового життя, далека й географічно, і через свої політичні умовини», – робить висновок автор публіцистичної розвідки [279, с. 5].

У науково-публіцистичному нарисі Степана Томашівського наголос зроблено на чітко розробленій зовнішньополітичній концепції Росії щодо питання Карпатської Русі. Автор стверджував, що найважливішим мотивом «погоні Росії на Галичину» був «мотив, подиктований інстинктом політичного самозбереження, що не дозволяв відкладати довго здобуття Галичини. Отся небезпека – то українська національна ідея...» [810, с. 26].

Не слід забувати, на думку автора, і про географічно-стратегічні причини: «Від Варти (річка в Польщі, права притока Одри – І. М.) до Пруту Галичина і Буковина є дуже немилим клином. Ріки течуть на схід, а Карпати – перспективний оборонний кордон» [810, с. 24–25]. Варто погодитись з твердженням С. Томашівського про те, що суперницька політика на Балканах стала ідеологічною «ширмою» для приховування справжніх намірів імперії щодо Прикарпатської Русі.

Аналогічне бачення зовнішньої політики Російської імперії як завуальованої програми експансіонізму та анексії західноукраїнських земель присутнє у праці громадського діяча Василя Лукича (В. Левицького). Офіційне пояснення російським урядом причин оголошення війни Австро-Угорщині звучало, на його погляд, як намагання визволити своїх братів із австрійського ярма: «Наші браття в Австрії терплять невимовні муки. Але велика Росія чує їх крики розпуки, вона розірве кайдани, яким скована Прикарпатська Русь. Зближується вже час, коли на верхів'ї Карпатських гір повіватиме російський прапор» [486, с. 1].

Згаданий громадський діяч відстоював народовські позиції та стверджував, що справжньою ціллю такої риторики було не добро, а цілковите поглинання українства [486, с. 5].

Натомість у 1915 р. співробітниками журналу «Украинская жизнь» видано колективну працю «Галичина, Буковина, Угорская Русь» з метою заперечення основних постулатів російської великодержавної ідеології. Основною тезою роботи стала ідея «кровного і непереривного зв'язку» західноукраїнських земель з Україною. Її автори стверджували: «Населення Галичини, Буковини і Угорської Русі в своїх етнографічних особливостях є цілком українським... Відмінності і відступи від загальноукраїнського типу мають характер або архаїчний, що зберігся завдяки ізольованості життя в горах, або запозичений від сусідніх народів, але і в такому випадку перероблений по-своєму і більш-менш відповідає основному національному типу» [174, с. 31–32].

У свою чергу, праця «Украинский вопрос» відкидала спроби російських націоналістів трактувати українофільство як австрофільство, бачення імперською суспільно-політичною думкою мети «мазепинства», суть якого полягала в тому, щоб при підтримці Габсбургів відділити всі українські землі Росії, а згодом, приєднавши до них західноукраїнську територію – утворити «Київське князівство» під владою Австро-Угорщини [816].

Чи не найповніше питання імперського експансіонізму щодо України досліджене буковинським громадсько-політичним діячем Левом Когутом, який вважав війну для Росії «чисто політичною, чисто національною, чисто релігійною» справою, тим самим заперечуючи її імперіалістичний характер [416, с. 109]. Відповідно основну мету Першої світової війни він вбачав у розширенні західних кордонів імперії, яке не могло відбутися без загарбання австро-угорських земель разом із карпатськими теренами. На його думку, вигідно була використана імперська ідея про історичну місію Росії щодо збирання «русских» земель [416, с. 116]. У російському панславізмі Л. Когут

вбачав націоналізм, у якому основною складовою був «місіонерський експансивізм» [416, с. 108].

Не можна обійти увагою твори відомого галицького дослідника Михайла Лозинського, який в усіх працях відстоював проукраїнські позиції [507; 510]. На його думку, до поширення у Галичині ідеї москвофільства привели антиукраїнська політика Відня і зневіра у власні сили національного табору. Незнання власної історії спричинило до виведення із спільного кореня двох народів – українського і російського [510, с. 6]. Розмірковуючи про природу неославізму і його практичне застосування Росією, автор прийшов до висновку, що «неослов'янофільський рух се злука росіян, москвофілів і поляків на згубу нашого народу» [510, с. 71].

На початку війни твори, у яких він окреслив плани російського уряду щодо українських земель Австро-Угорщини, виходили під псевдонімом М. Михайленко [586–588]. На його думку, Російська імперія переслідувала такі завдання: по-перше, закінчити «собіраніє русских земель», тобто відвоювати від Австрії її українські території. По-друге, зруйнувати всі дотеперішні здобутки українського національного життя в Австрії, зрівноважити австрійських українців щодо їх національних прав з українським народом в Росії і до цілої України примінити однакові способи гніту...» [588, с. 53].

На переконання автора активний курс на захоплення українських земель знаходив виправдання як боротьба з українофобією та небезпечним українством. «Щоб побороти українство в Росії, треба перше всего зруйнувати гніздо українства в Австрії», – так він окреслив основну стратегію зовнішньої політики Російської імперії щодо українських етнічних земель в роки Першої світової війни [588, с. 44].

Виключно негативно проти «модерного москвофільства» висловлювався і теоретик націоналізму Дмитро Донцов. Він засуджував «національне гермафродитство», тобто національну роздвоєність значної частини української

інтелігенції та її рабське ідолопоклонство перед російською культурою [267–270].

Розмірковуючи про міжнародну ситуацію, що склалася до початку Першої світової війни 1914 р. Д. Донцов писав: «Національний принцип став модний над Невою. Говорилося про «визволення» слов'янства та про “возсоєдиненіє» руського народу Галичини, Буковини, Угорщини, а думалося про Атлантик і Адрію» [267, с. 5]. Автор виокремив два центри слов'янства і протиставлення двох ідеологій: австрославізму та панмосковітизму. Виходячи з реалій зовнішньополітичної ситуації, на його думку, рівновагу зберегти уже не вдасться – «або Австрія буде знищена і Росія дійде до Адріатики або Росія буде відкинута за Дніпро...» [270, с. 83–84].

Дослідник Іван Кривецький не сумнівався, що у випадку перемоги Антанти, Росія анексує Східну Галичину, Буковину, можливо, й Угорську Русь [445, 446]. Він закликав українців у війні підтримати Австрію, апелюючи при цьому аргументом «сього вимагає українська *raison d'état*» [446, с. 1–2]. Щодо поширення у Прикарпатській Русі впливу москвофільства, то автор вбачав у цьому успішне втілення однієї зі складових зовнішньополітичного курсу російського уряду щодо монархії Габсбургів. Подальшою метою такої стратегії було намагання як в найкоротші терміни анексувати українські території Австро-Угорщини [446, с. 5].

Аналогічні думки та висновки обґрунтовуються у одній із публіцистичних праць Лонгіна Цегельського [854, 855]. Причини війни він пояснював прагненням Росії захопити Галичину. На думку автора, «Росія боїться, що українська самосвідомість з Галичини перекинеться через кордон до Росії на 30-мільйонну Україну. Ось чому хоче остання дістати Галичину й Буковину в свої загребущі руки» [855, с. 6].

Досліджуючи причини і теорії виникнення москвофільства Василь Будзиновський зробив висновок, що основним чинником його існування була «польська політика», ініційована Віднем. Цікавим є той факт, що автор вважав

впливового громадсько-політичного О. Барвінського агентом російської національної ідеї у Галичині [90]. Як доказ – стаття останнього «Osterreich-Ungarn und die historische Mission Ruslands» («Австрія, Угорщина та історична місія Росії» – авт.). Вона доводила, на думку В. Будзиновського, що «тепер зросійщене українського народу є свідомою ціллю його політики» [90, с. 6].

Він також наголошував на тому, що русофільство було продуктом «домашнього промислу» австрійського уряду, а не імпортоване з Росії [90, с. 19]. Саме політика полонізації, на погляд В. Будзиновського, підтримувана Віднем, а не російські карбованці, посприяла тому, що «теорії Погодіна-Барвінського» прижилися на галицькому ґрунті [90, с. 21–22].

На противагу В. Будзиновському, Микола Залізняк, стверджував, що ідеї російської національної пропаганди прижилися у Прикарпатській Русі тільки завдяки «москвофілам-запроданцям», основним аргументом для котрих служили російські гроші» [313, с. 8]. Ідеї панславізму (він їх вважав штучними) називав «знаряддям агресивних російських планів, які розтрошили Україну як самостійну державу, розбили Польщу, ослабили Туреччину, тепер спрямовані на Австро-Угорщину» [313, с. 17–18]. На думку автора, український народ мав стати знаряддям для заволодіння території царизмом між «Дарданеллами і Константинополем», а методом досягнення мети було поширення ідей москвофільства через Відень [311–313].

Потрібно також зазначити, що цій проблемі найбільшу увагу присвятили галицькі публіцисти та громадсько-політичні діячі, значно менше їх було написано в Буковині і практично немає тих, що були опубліковані на Закарпатті. Таке явище можна пояснити слабкістю національного руху українців на території останнього.

Підсумовуючи, варто зазначити, що проблемі зовнішньополітичної концепції Росії щодо українських земель Австро-Угорщини у роки Першої світової війни присвячено чимало різнопланових наукових та публіцистичних праць, як російських так і українських громадських діячів. Схожою рисою для

обох груп є значний рівень заполітизованості та часто упередженого ставлення. Українська громадсько-політична думка, представлена в більшості західноукраїнськими авторами, зазвичай, акцентувала увагу громадськості на окремішності українського народу, самобутності його звичаїв та культури, водночас наголошувала на загарбницькому, експансіоністському характері політики Росії. Явище москвофільства прихильники української національної ідеї розцінювали виключно негативно, як зрадництво. Українська політична еліта категорично відкидала великодержавну ідеологію Петербурга щодо подальшої долі Карпатської Русі, відстоюючи цінності національної ідентичності, що можна прослідкувати з праць публіцистичного характеру.

Російська публіцистична думка, переслідуючи певну політичну мету, створила окрему історичну схему щодо приналежності західноукраїнських територій до імперії Романових. Автори численних праць негативно, а часто й вороже, ставились до українського визвольного руху та його лідерів. Ситуація загострилась напередодні Першої світової війни.

Протягом кінця XIX ст. – 1917 р. створена значна джерельна база з історії зовнішньої політики Росії щодо західноукраїнського регіону вказаного періоду (газетні й журнальні статті, партійні видання, мемуари, спогади тощо), якими послуговувалися дослідники наступних історіографічних періодів. Суспільно-політичними діячами зібрано великий фактичний матеріал, зроблено спроби розкриття реального змісту сучасних для них подій. Тому література вказаного періоду має і джерелознавче значення. Характерною ознакою таких розвідок є виразне відтворення ідеологічних уподобань авторів, що часто призводило до суб'єктивності їхніх поглядів. Як наслідок, публіцистична література вимагає до себе особливо критичного ставлення. Національні повсякденні проблеми в імперський період активно обговорювалися як російськими, так і українськими суспільними діячами та політиками на шпальтах періодичних видань, в політичних кулуарах, розроблялись в теоретичних програмах російського уряду та партій. Розвідки мали переважно публіцистично-описовий характер, який

змінився лише в подальшому виданням праць наукового спрямування. Незважаючи на дуже велику кількість робіт більшість із них лише побіжно згадують про події, які відбувались на західноукраїнських територіях у роки війни. Зокрема, про факт вступу російської армії в Галичину в серпні 1914 р., про взаємовідносини з мирним населенням, про спроби військової адміністрації організувати управління Східною Галичиною практично не йдеться.

На нашу думку, є об'єктивні підстави стверджувати, що російська суспільна думка початку ХХ ст. вбачала в західноукраїнських землях об'єкт політичного впливу. У свідомості громадськості поступово формувалася теза про історичний обов'язок повернення втрачених колись "исконно русских" земель. І якщо до початку Першої світової війни такі настрої на сторінках подібних видань можна спостерігати дещо завуальовано, то після розгортання військового конфлікту пропаганда з боку російських авторів (К. Белиловский, А. Богданович, А. Будилович, Д. Вергун, В. Дружковский, М. Рапопорт, Б. Филатович) переходить у відкриту форму. Не бажаючи загострення відносин з офіційним Віднем, російські урядові кола стояли як правило, осторонь цієї кампанії і водночас дозволяючи таку діяльність російській громадськості. Проте, на користь того, що імперські офіційні кола не забороняли друк таких брошур (окремі з них фінансували), свідчить той факт, що інтереси офіційної ідеології Романових повністю співпадали з гаслами та ідеями публіцистичної літератури.

Українська публіцистична література як один з важливих елементів джерельно-історіографічної бази є невід'ємною складовою при висвітленні впливу громадсько-політичної думки на зовнішньополітичну стратегію імперії Романових щодо українських земель Австро-Угорщини. Автори публікацій (В. Будзиновський, М. Залізняк, І. Кревецький, М. Лозинський, Л. Цегельський та ін.) акцентували увагу громадськості на окремішності українського народу, самобутності його звичаїв та культури, водночас наголошуючи на загарбницькому, експансіоністському характері політики Росії. Явище

москвофільства прихильники української національної ідеї розцінювали виключно негативно, як зрадництво. Тим самим, українська публіцистична думка заперечувала будь-яку, в тому числі економічну, допомогу ззовні (втручання Польщі, Австро-Угорщини) для українського руху. Українська політична еліта категорично відкидала великодержавну ідеологію Петербурга щодо подальшої долі Карпатської Русі, відстоюючи цінності національної самосвідомості, що можна прослідкувати з праць наукового і публіцистичного характеру.

РОЗДІЛ III. ГАЛИЧИНА, БУКОВИНА І ЗАКАРПАТТЯ ЯК ОБ’ЄКТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ У ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ 1920-1980-ИХ РР. XX СТ.

3.1. Наукові та публіцистичні праці західноукраїнських авторів міжвоєнного періоду про політику Російської імперії щодо українських володінь Австро-Угорщини у 1890–1917-их рр.

В багатогранній і насиченій різними подіями українській історії особливе місце посідають 20–30-ті рр. XX ст. або так званий «міжвоєнний період». Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань, попри величезні морально-психологічні, фізичні, територіальні втрати, серед частини українців, особливо інтелектуальної еліти, продовжували жити плани про відновлення суверенної держави. Паралельно з українськими радянськими вченими питаннями історії українських земель Австро-Угорщини крізь призму політики Російської імперії напередодні та в роки Першої світової війни займались й західноукраїнські автори.

Багато дослідників регіону були безпосередніми учасниками або очевидцями подій, а тому їх працям притаманні мемуарність, емоційність та суб’єктивність у висновках. Характеризуючи українське національне відродження в Галичині крізь призму міжвоєнної західноукраїнської історіографії, сучасні науковці Костянтин Кондратюк та Віктор Мандзяк, зауважили: «...більш за втрачену самостійність, за невикористані державотворчі можливості до краю загострив українські національні почуття. Відтак переважна більшість західноукраїнських істориків та публіцистів міжвоєнного періоду належали до державницького напрямку в історіографії, хоч у своїх суспільно-політичних поглядах значно різнились. Звідти випливала така ментальна риса, як надмірна ідеологізація діяльності історика, тісне переплетення історіографії з різними напрямками суспільно-політичної думки»

[434, с. 566]. Водночас, західноукраїнські історики не були такими обмеженими у виборі проблематики та методології дослідження як їхні українські радянські колеги.

Особливості висвітлення ідейно-політичних концептів Росії, з якими вона вступала у війну, запроваджений нею репресивний режим на окупованих українських землях, специфіку австрійських і російських репресій та москвофільського руху західноукраїнською історіографією 1920–1930-х рр. були визначені уже в період Великої війни істориками та громадсько-політичними діячами. Мова йде, звичайно ж, про роботи Івана Крип'якевича [328; 450], Костя Левицького [485, 486], Миколи Лозинського [508, 510], Степана Томашівського [810] та інших.

Однією з перших наукових праць була монографія Івана Крип'якевича «Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915», написана безпосередньо в ході війни і видана під псевдонімом Іван Петрович [328]. Дослідження здійснене на основі опублікованих джерел, переважно періодичних видань. Достатньо глибоко історик проаналізував адміністративно-політичний, економічний, конфесійний, мовно-шкільний напрямки діяльності російської адміністрації в краї. На пильну увагу сучасних науковців заслуговує підхід автора до відбору і викладу матеріалу у книзі. Так, у «Вступному слові» І. Крип'якевич зазначав: «...пропущено в ній зовсім воєнні події, ... а зібрано тільки те, що відноситься до цивільної діяльності російських властей, до економічного і культурного життя населення» [328, с. 2–4]. Таким чином, основну увагу автор приділив дослідженню різних сторін життя суспільства у війні і в умовах окупації. Суспільне життя краю під час російської окупації історик розглянув у широкому світоглядно-цивілізаційному форматі, наголосивши, що влада «перейшла не тільки в руки іншої держави, але й під управу людей з іншим політичним світоглядом, з іншими громадянськими ідеалами, з іншою культурою» [328, с. 2–4]. Значну увагу І. Крип'якевич приділив конфесійній політиці російської адміністрації. Він проаналізував

складні й конфліктні відносини російської цивільної влади з церковною православною ієрархією та москвофілами. Так, справжньою причиною вислання митрополита Андрея Шептицького автор вважав спробу послабити вплив греко-католицької церкви серед галицького суспільства.

У середині 1920-х рр. вийшла друком ціла серія праць аналітичного характеру Костя Левицького – лідера націонал-демократів та очільника українського політичного руху Галичини кінця XIX – початку XX ст. В них автор детально проаналізував історію українського національно-визвольного руху та формування політичної думки в Галичині від моменту його становлення до революційних подій 1917–1921 рр. Праця «Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918» написана переважно на основі власних споминів і має характер подієвого історіописання, проте і на сьогодні залишається однією з найбільш наповненою систематизованими фактами з історії Галичини другої половини XIX – початку XX ст. [485].

Незважаючи на те, що робота написана як мемуарна, тут присутні елементи аналітики, поданої за проблемно-хронологічним принципом та підкріпленої численними документами і коментарями. Особливістю праці є періодизація розвитку національно-політичного руху, зроблена К. Левицьким, як сучасником подій Великої війни. Всі події, що відбувались впродовж Першої світової війни автор розділив на вісім періодів, завершивши виклад матеріалу підписанням Брестського миру 9 лютого 1918 р., через те, що «... саме тоді історія визвольних змагань галицьких українців у цьому часі... стала вже нерозлучною частиною нового життя всієї української нації» [485, с. 772].

Одразу ж після ознайомлення з першими сторінками праці «Історія політичної думки галицьких українців» складається враження про присутність значного фактичного матеріалу та певну суб'єктивність автора, що демонструє його позицію як українця, лояльного до монархії Габсбургів. К. Левицьким не було проаналізовано деталей та особливостей російської окупаційної політики

в Галичині та Буковині. Натомість, подано тільки дані про знищення російською адміністрацією громадських та культурних установ і переслідування мирного населення. Тобто, автор виступає з яскраво виражених австрофільських позицій і всю провину за страждання населення перекладає на страшну і «злобну» польську політику та адміністрацію. Організаторами терору оголошено москвофілів, які разом з польським керівництвом сфабрикували так звану «руську зраду», звинувативши українців у підтримці Російської імперії. Залишились без відповіді питання причетності до масових репресій офіційного Відня та австрійської армії, яка таким чином хотіла перекласти вину за поразки на фронтах на «зрадників русинів» [486].

«Історія політичної думки галицьких українців» суттєво вплинула на подальшу історіографію, утвердивши надовго австрофільські симпатії при висвітленні окремих аспектів теми. Виразно проявляється у мемуарах розгляд проблеми біженців і таборів, який здійснювався крізь призму соціальної та політичної історії. За прикладом К. Левицького, наступні автори акцентували свою увагу на її національному аспекті і політиці австрійського уряду в цій сфері. Одним з позитивних аспектів цієї праці стало, що автор чи не вперше подав розгорнуту характеристику таборів біженців та статистику, порівнюючи становище євреїв, поляків, українців та розкриваючи складні стосунки між ними.

Західноукраїнську історичну думку міжвоєнного періоду також представляють розвідки Матвія Стахіва [768–771]. Його активна позиція як члена радикальної партії позначилася і на його доробку, певною ідейною заангажованістю, з іншого боку, науково-популярні праці автора мають чітку структуру та досить деталізовано систематизують внутрішні та зовнішні причини військового конфлікту в Україні та Європі. На відміну від більшості західноукраїнських авторів, М. Стахів рівнозначно критикує жорстоку та антиукраїнську політику як Росії, так і Австро-Угорщини. Зокрема, він розрізняв так звані «фальшиві» та «правдиві» причини світового конфлікту

[771]. Інтереси ж Росії виводив з її бажання здійснити реванш у європейській політиці та знищити український національний рух, анексувавши Галичину та Буковину [771, с. 39]. Його роботи так званого «галицького періоду» мали чи не вирішальний вплив на формування свідомості широких верств населення краю. Слід додати, що в майбутньому погляди автора значно еволюціонують, що на його доробку як зарубіжного дослідника історії української державності протягом 50–70-их рр. XX ст.

Малопомітним в історіографії є творчий доробок Івана Карпинця – професійного історика, члена комісії нової історії України при НТШ у Львові. З одного боку, його праці є чи не єдиними публікаціями міжвоєнного періоду, котрі відбивають характерні риси західноукраїнської історіографії, а саме з другого боку, монографічні дослідження «Історія західноукраїнських земель в часі Першої світової війни» та «Український народ Австро-Угорщини в часі Першої світової війни» І. Карпинця є чи не найяскравішим прикладом перетворення національно орієнтованої західноукраїнської історіографії в класову [385; 386]. Роботи створені в той час, коли автор працював співробітником Львівського відділення Інституту історії УРСР, характеризуються цілісністю, системністю і ґрунтуються на цілому комплексі австрійських, польських та українських джерел.

За зразком вже згаданих західноукраїнських авторів 20–30-их рр. XX ст. І. Карпинець детально змалював соціально-економічне та суспільно-політичне життя населення Галичини, Буковини та Закарпаття, наголошуючи, звичайно ж на польсько-українському конфлікті і діяльності москвофільських організацій. Саме останні, на думку автора, відіграли вирішальну роль в тому, що українські пересічні жителі зазнали переслідувань з боку австрійської адміністрації, котра діяла згідно списків, складених москвофілами ще до початку війни. Саме тому, австрійський терор, який детально змалював автор, на його погляд, практично не зачепив поляків, які активно підтримували москвофільство [385, с. 60–69].

У працях І. Карпинця поступово з'являється все більше ідеологічних штампів радянської історіографії. Зокрема, йдеться про «буржуазно-феодальний устрій Австро-Угорщини», який пригноблював в соціальному та національному відношенні маси українського селянства. Загалом, теза про лояльне та помірковане ставлення російської військової влади до населення краю, яке добровільно відступало з царською армією через побоювання австрійських переслідувань, була домінуючою в працях українських радянських істориків, коли йшлося про становище населення Галичини у 1914 р. На жаль, праці І. Карпинця не містять розповідей про період і характер російського окупаційного режиму в краї, оскільки рукопис на цьому місці обривається.

Західноукраїнська історіографія безперечно представлена науковим доробком проукраїнськи орієнтованих авторів, проте не можна обійти увагою й публікацій москвофільських істориків. Беручи за основу ідеї Осипа Мончаловського та Дмитра Маркова, котрі трактували національний рух галичан як складову загальноросійського руху, речники москвофільства міжвоєнного періоду витворили свою концепцію історії краю, для того щоб якнайповніше показати австрійські переслідування українців. Для її пропаганди був створений спеціальний Талергофський комітет, який розгорнув роботу з ушанування жертв австрійських репресій. Результатом діяльності комітету стало видання у 1924 р., 1925 р., 1930 р., 1932 р. «Талергофських альманахів» – історичної і мемуарно-документальної пам'ятки, яка в подальшому використовується науковцями як одне з важливих джерел вивчення австрійського терору проти галицьких українців [798–801]. Вже сама назва «Талергофский альманах. Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны 1914–1917 гг.» свідчить про загальний напрям і тон вміщених у збірниках матеріалів. Вони містили спогади очевидців та сучасників, уривки щоденників, фотографії, списки ув'язнених із різних регіонів краю. Як правило, дані не були

підкріплені покликаннями на офіційні документи та джерела і відзначаються надмірною публіцистичною емоційністю. Так, вступні статті до 1-го та 4-го випусків альманаху традиційно характеризують Австро-Угорщину як «дряхлую тюрму народів», а представників проукраїнських політичних сил звинувачують у «надругательствах» і «кознях» над власним народом [798, 799]. В цілому москвофільським авторам належить величезний пласт літератури історико-мемуарного, публіцистичного та документального характеру, аналіз якої спробуємо зробити у нашому дослідженні. Більша половина доробку пов'язана з трагедією Талергофа.

Яскравим прикладом є стаття закарпатського москвофіла, журналіста та громадсько-культурного діяча кінця XIX ст. Степана Фенцика, в якій він висловив впевненість, що саме австрійський військовий табір загострив почуття і волю до національного самовизначення людей сміливих і відданих: «Талергоф є знаком стійкого російського націоналізму... в Галичині» [837, с. 8]. На переконання автора «Галичина – російська, а не сепаратистська українська земля...», а назви «Україна, Волинь, Новгород, Ростов, Галіція, Пряшев, Підкарпатська Русь, Сибір – все це поняття територіальної етнографії, але не народний російський кордон» [837, с. 14].

В основі історієписань москвофілів лежав ідейно-політичний мотив: трагічний образ в'язня-мученика став стрижнем їхньої політичної програми у міжвоєнні роки. Загострення полеміки між москвофільським і проукраїнським таборами відбулося у 1930-их рр. Проросійськи налаштовані автори Василь Ваврик, Василь Маковський, Володимир Хиляк, маніпулюючи цифрами та спекулюючи фактами, звинувачували українців у наклепах на своїх братів і допомогу австрійській владі у «виловлюванні шпигунів» й терорі. Так, колектив авторів цілої серії книг під промовистою назвою «Військові злочини Габсбургської імперії 1914–1917 рр.» висловлював впевненість, що війна була тільки приводом для проведення репресій на західноукраїнських землях [146]. «Особливим об'єктом для австро-угорських жорстокостей над карпато-

руссами... був «русский народний рух», тобто свідомі провідники національного і культурного єдинства малоросів з рештою руського народу, а практично – члени Товариства ім. М. Качковського з Галичини, Буковини і Карпатської Русі», – зазначалося в праці [146, с. 9]. Відповідно до загальної схеми подібних робіт одними із головних винуватців у підтримці Австро-Угорщини і безпосередньо переслідуваннях москвофілів автори називали прикарпатських «українців» [146, с. 10].

Найбільшу кількість жертв, які постраждали за всі роки війни у Талергофі, називає Василь Ваврик – галицько-руський письменник та історик, один з лідерів москвофільства міжвоєнної доби [105–111]. Роботи автора, котрі публіковані у цей час, засвідчують з одного боку, що представники москвофільського руху продовжували діяти на теренах Польської держави, а з іншого, були результатом певних творчих підсумків автора. В. Ваврик відводив особливе місце в історії галицької суспільності XIX ст. Я. Головацькому, а традицію «руськості» виводив від часів «Руської трійці» [105].

Усі цифри, наведені автором праці не на основі документів, а із праці Василя Маковського «Гмінд. Табір українських збігців і виселенців у часі першої світової війни. 1914–1918», яка була видана у 1935 р., того ж року, що і робота В. Ваврика [544]. Серед списку осіб, котрий налічує разом 37 чоловік, які, на погляд автора, найбільше сприяли австрійській владі у переслідуваннях, є відомі політики: галицький Кость Левицький та буковинський Микола Василько [110, с. 51]. Крім того, автор стверджував, що «доносами були переповнені всі газети українських партій, як в Галичині, так і на Буковині, головню «Свобода» і «Діло» були інформативними факторами австрійської поліції і воєнних властей» [110, с. 57].

Інша публіцистична розвідка В. Ваврика під назвою «Терезин і Талергоф» є стислим викладом документального твору Петра Гардого «Военные преступления Габсбургской монархии 1914–1917 годов», перевиданого в 1964 р. [177]. Як зазначав сам В. Ваврик, – праця створена з метою «...показати

читачеві-Русинові сукупність усіх насильств і звірств фізичного терору австро-угорської влади щодо російського населення в галицько-російських селах» [111, с. 14–15]. Свідченням того, що сучасна російська історична наука послуговується даними й фактами москвофільських авторів міжвоєнного періоду є, наприклад, збірник статей під назвою «Русская Галиция и мазепинство», редактором якого є М. Смолін (див. розділ 4).

Пропагандистськими гаслами на зразок «Україна – Русь – Росія» переповнені роботи ще одного галицького політичного діяча, педагога та публіциста Андрея Камінського [371–100]. Автор ряду статей та брошур був переконаний в існуванні двох «русских народів», кордон між якими проводив по річці Збруч. Тобто, заперечував будь-яку спільність між українцями Наддніпрянщини та Галичини: «...їх ділить ціла духовна культура, цілий політичний менталітет і всі національні ідеї та ідеали» [371, с. 46]. Як можна прослідкувати на прикладі праць автора тут збереглися ключові ідеї та фрази, притаманні публіцистиці початку ХХ ст. Так, А. Камінський стверджував, що в Україні немає русофілів, «мешканці України творять собою синтезу українства та панрусизму», і тільки єдність зможе врятувати від «експансії Заходу – держав Гогенцолернів та Габсбургів» [372, с. 8].

Автор заперечував існування впливових течій у середовищі українського національного руху Галичини, оскільки вважав їх виключно творінням австропольських правлячих сил та кіл, а ті особи, котрі бажали будувати Україну поза межами Росії, вважав автор, будували не Україну, а Польщу [373].

Ідентичними фразами перегукуються між собою роботи Івана Линниченка [489] та Семена Бендасюка [59, 60], котрі в один голос заперечували так званий «український сепаратизм». Так, на переконання першого «в русской Галиции население не знает названия «Украина», «украинец», а называется русскими, веру свою – русской» [489, с. 3]. Як бачимо, проросійська пропагандистсько-ідеологічна система активно діяла і в

міжвоєнні роки, й надалі послуговуючись тими ж світоглядними орієнтирами, що і в попередні періоди.

Ці питання спонукали українських дослідників до підготовки ґрунтовніших спеціальних публікацій. Так, К. Левицький, відповідаючи на критику, стверджував, що австрійська репресивна машина зачепила не тільки русофілів. Він переконливо доводив, що авторитетні українські політики у Відні робили все можливе для «реабілітації безвинних русинів» [486]. Провідний галицький громадсько-політичний діяч вважав, що через безпідставні звинувачення у москвофільстві постраждало значно більше українців, котрі ніколи не співпрацювали з військовою владою.

Упродовж 1921–1922 рр. видавництво «Український прапор» у Відні опублікувало низку брошур, головною ідеєю яких було відстоювання інтересів Галичини та доведення її виняткового значення для геополітичної ситуації в Східній Європі. У одній із пропагандистських розвідок «Нехай живе Незалежна Галицька Держава!» досить детально перелічено і аргументовано причини виняткового значення Галичини для Російської імперії напередодні та в роки Першої світової війни [631]. Зокрема, відсутність в останньої на заході природних кордонів зумовила її намагання використати в цьому плані лінію Карпат. небезпека війни з боку Німеччини та Австрії викликала необхідність у російського уряду в укріпленні і вирівнюванні за собою західного кордону [631, с. 28–29]. Автори також дотримувались думки, що економічні інтереси та стрімкий розвиток українського національного руху відіграли чималу роль у змаганнях Росії за право оволодіти краєм. В свою чергу, претензії на Галичину російський уряд обґрунтовував, опираючись на антропо-географічні та історичні факти одвічної приналежності краю до імперії [631, с. 30–35].

Міжвоєнний період став новим етапом у вивченні етнополітичних процесів XIX – початку XX ст. В період перебування краю в складі Другої Речі Посполитої, представники української історіографії намагались якомога більше відстоювати перед польською політичною системою та історичною наукою

український національний ідеал, а тому надавали йому чітких означень. Цим були продиктовані і відкрито негативні, іноді дуже упереджені оцінки явища західноукраїнського москвофільства кінця XIX – початку XX ст. дані українськими істориками та публіцистами. Найбільш об'ємною працею стала робота Миколи Андрусяка «Нариси з історії галицького москвофільства» [24], яка одночасно була узагальненням його попередніх публікацій з даної проблеми [22–26]. Характерним для праці стало розширення традиційної джерельної бази дослідження за рахунок залучення та аналізу епістолярної спадщини діячів кінця XIX – початку XX ст. В роботі показано витоки й еволюцію цього явища як наскрізь реакційного. Сучасна українська історіографія, намагаючись здійснити переоцінку та переосмислити місце та значення москвофільства у розвитку українського національного руху, часто послуговується визначеннями та категоріями, здійсненими саме М. Андрусяком. Насамперед, він чітко розділяв як окремі явища галицьке русофільство та москвофільство, вважаючи останнє значно вужчим поняттям ніж перше. Ототожнення русофільства і москвофільства (як прагнення політичної єдності з Росією) не є вірним, бо «не всі русофіли були москвофілами, але москвофільство розвинулось з русофільства» [22, с. 3].

Автор вдається до детального пояснення характеру природи москвофільства, ставлячи на перше місце ефективну російську пропаганду. Звідси поява таких термінів як «твердоруськість», «тверді русини». М. Андрусяк розумів під цими поняттями прихильників етимологічного правопису з твердим знаком й вживання назви «Русь». Противників такого правопису називали «м'якими русинами» і «польськими прислужниками» [22, с. 8].

Дослідник проводив чітку лінію між москвофілами XIX ст. та представниками цієї течії початку XX ст., визначаючи різницю між ними згідно поглядів їхніх лідерів. Так, на думку автора, слідом за Б. Дідицьким, «москвофіли XIX ст. мріяли про єдину Русь, але без цілковитого упослідження української мови, що її вважали малоруським говором на користь російської...

та вірили, що українська національна ідея є польською чи німецькою інтригою для розбиття єдності Русі» [22, с. 16]. Радикальні зміни в тактиці та гаслах руху автор пов'язував із політичною діяльністю М. Яворського та О. Мончаловського: «Галицькі москвофіли ХХ ст. стали у відношенні до поляків на угодовецькому ґрунті і в часах приналежності Галичини до польської держави... стали польськими прислужниками в поборюванні українського національного руху» [22, с. 17–18]. На думку М. Андрусяка саме в цей період москвофілство набуло «виразного ренегатського характеру».

Ми свідомо приділяємо так багато уваги аналізу творчого доробку саме М. Андрусяка, використовуючи при цьому значну кількість цитат. Праці даного автора міжвоєнного періоду, незважаючи на певний популізм та схильність до публіцистики, стали ключовими в подальших наукових пошуках українських, в тому числі і зарубіжних істориків, а розроблена автором схема етапів розвитку москвофілства стала основою при створенні нових класифікаційних схем сучасними вітчизняними науковцями. Майже одночасно з «Нарисами...» Миколи Андрусяка з'явилася робота Миколи Миколаєвича під назвою «Москвофілство, його батьки та діти», де здійснено спробу означити та проаналізувати окремі періоди історії галицького москвофілства [574].

Проукраїнськи зорієнтовані західноукраїнські дослідники міжвоєнного періоду в цілому не змогли виробити підходи і трактування, які б цілісно й об'єктивно розкривали різні аспекти проблеми. Як приклад, можна взяти репрезентативну «Велику історію України» Миколи Голубця [189]. Широко розкриваючи суспільно-політичні процеси в краї напередодні війни, організацію Українського січового стрілецтва, автор не приділив достатньо уваги періодові російської окупації, зазначив з цього приводу лише про ліквідацію українських шкіл та установ і депортації. Не згадується практично про дії австро-угорської влади, зокрема про терор і репресії проти українського населення. Слід зазначити, що такий спосіб висвітлення політичних та

військових подій на західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX ст. запозичили до свого доробку українські зарубіжні дослідники.

В короткому нарисі подій історії України до 1917 р. галицький політик та громадський діяч Омелян Терлецький основну увагу приділив місцю «української справи» у європейській політиці. Він висловив думку, що Україна ще з кінця XVIII ст. перестала бути самостійним чинником у міжнародній грі, а тому ні Австрія, ні Росія не використовували у своєму протистоянні український рух [806, с. 39–43]. Вагомим фактором українці Галичини були для Габсбургів тільки у плані їх протистояння з поляками. Ще менше значення як для імперії, так і власне для української нації, автор надавав Буковині та Закарпаттю. Водночас всю провину за слабо розвинутий тут український національний рух О. Терлецький покладав на москвофільство, котре, на його погляд, «не могло дійти до якогось ширшого значіння, не могло оживити народу» і тому закономірно, що втратило будь-які впливи до кінця XIX ст. [806, с. 63–66]. Автор дотримувався поглядів про можливість вирішення так званої «української справи» тільки в одному випадку – за умови війни котроїсь європейської держави з Росією або ж Австрією.

Досить співзвучними з поглядами О. Терлецького є думки Ілька Борщака, який розглядав Закарпаття передвоєнних років в спектрі міжнародних відносин. Останній був переконаний, що Російська імперія до останніх днів війни не розглядала серйозно питання Карпатської України, так власне як і приєднання до імперії решти австрійських земель, заселених українцями [80, 81]. Такі плани імперської дипломатії він пояснював небажанням останньої «...збільшувати національний польський та український елемент. На думку автора, без Галичини не могла підносити Росія і питання Карпатської України» [81, с. 11]. Він вважав, що офіційний Петербург не бажаючи зіпсувати відносини з Віднем та розуміючи складність українського і польського питань, негативно ставився до будь-яких слов'янофільських ініціатив та пропаганди з боку графа В. Бобринського та його прибічників.

Вартими уваги є погляди І. Борщака на територіальні вимоги Росії у Великій війні. Автор аналізував плани анексії Романовими, для майбутньої автономної Польщі, Східної Познанщини, Шлеська і Західної Галичини, а для розширення кордонів імперії – «долішню течію Німану і східну частину Галичини» [81, с. 12]. Цікаво, що відсутність у цій військово-політичній програмі Закарпаття автор пояснював небажанням російської дипломатії остаточно руйнувати Австро-Угорщину, існування якої вважала вкрай потрібним для збереження рівноваги сил у Європі. Крім того, поширення в окремих урядових колах Росії мадярофільства, не дозволило підняти під час війни закарпатське питання. Підсумовуючи свої міркування, І. Борщак вказував на неможливість вирішення справи Карпатської України, через відсутність постановки такого питання серед мешканців краю, ані в колах української закордонної пропаганди, ані в середовищі російських урядовців [81, с. 13–14].

Таким чином, слід зробити наступні узагальнення: у 20–30-их рр. ХХ ст. з'явилася перша спроба авторів оцінити події кінця ХІХ – початку ХХ ст., перипетії Першої світової війни на теренах Галичини та Буковини. Всі проаналізовані нами праці можна поділити на три окремі групи: мемуари, публіцистичні та наукові дослідження. На перші неабиякий вплив мали політичні та світоглядні переконання, особисті симпатії їхніх авторів. Водночас саме вони містять чимало цікавих фактів, які складно знайти в інших опублікованих працях. Між працями другої та третьої груп складно провести межу, оскільки публіцистичний характер викладу матеріалу поєднувався із констатацією певних наукових фактів та довільним їх трактуванням. Загалом, в узагальнюючих дослідженнях західноукраїнських авторів ця проблема не отримала широкого висвітлення. Проте вперше у західноукраїнській історіографії саме у міжвоєнний період було здійснено спробу з'ясувати плани Російської імперії щодо території Закарпаття.

3.2. Дослідження радянських та українських зарубіжних вчених про зовнішньополітичну стратегію Росії стосовно Галичини, Буковини та Закарпаття: порівняльний аналіз

Потреба сьогодні в багатовекторному і всебічному розвитку української історіографії зумовлює, на нашу думку, об'єктивний, неупереджений і детальний аналіз наукових здобутків вчених попередніх десятиліть. Тому здійснення сучасною історичною наукою незаангажованого дослідження доробку радянської історіографії проблеми українських земель Австро-Угорщини в політиці Російської імперії наприкінці XIX ст. – 1917 р., видається нам все актуальнішою і потрібною.

Адекватна оцінка розвитку української історичної науки цього часу мусить розпочатись з детальної характеристики історіографічної ситуації до 1991 р. Сучасні українські науковці, зокрема В. Великочий, не погоджуються з думкою про те, що історична наука України під час радянської доби набула рис провінційності та ізольованості, розвивалася, будучи сфокусованою тільки на декількох темах і концепціях. Інший момент полягав в тому, що кілька спеціалістів на Заході, в більшості українського походження, вважались більш компетентними фахівцями з української історії, ніж сотні істориків на батьківщині [615, с. 300].

Історіографічний доробок радянської науки, який стосувався дослідження політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – початку XX ст. характеризується певними особливостями. Тематична лінія робіт, насамперед, визначалась потребами підтвердження головних положень марксистсько-ленінської теорії: тяглості історичного процесу, класової боротьби, вивчення основних етапів опозиційного руху в Російській імперії, дружби народів майбутнього СРСР тощо. На першому місці – в працях радянських істориків соціально-економічна тематика, історія робітничого класу, проблеми селянства, після них – революційно-визвольна боротьба. На

останньому місці наукових вподобань перебували аспекти культурного життя. Вивчалася не історія України в політиці Російської імперії, а здійснювалися обмежені певними часовими і територіальними межами дослідження власне історії самої імперії.

Дослідження “західноукраїнського питання” в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. не було для радянських істориків пріоритетним, більше того – в окремих моментах ускладнювало роботу. Парадигма критики “буржуазної”, “імперіалістичної” царської Росії не співвідносила з чіткою схемою домінування чинника “соціального” над “національним”. А це в свою чергу, спонукало радянських істориків дещо по-іншому висвітлювати російські зовнішньополітичні плани щодо західноукраїнських земель в кінці XIX – на початку XX ст. [615, с. 300].

Незважаючи на обмежені можливості істориків, дана проблематика в більшому чи меншому обсязі знайшла відображення в працях В. Пічети [682, 683], В. Савченка [744], Т. Ісламова [339, 340], Е. Рубінштейна [728, 729], В. Васюкова [119], А. Ігнат'єва [329, 332] та інших. Так, короткі історичні очерки Володимира Пічети, які були видані в 1940 р., висвітлювали основні аспекти політичного та соціально-економічного розвитку Західної України (окреслював її тільки територіями Східної Галичини і Західної Волині) та Західної Білорусі. Ключовою тезою розвідок є думка щодо етнічної єдності всіх слов'ян, і відповідно до неї – західноукраїнські території – споконвічні російські землі [682]. Автор яскраво змалював картину “вікової експлуатації” (класової і національної) трудящих краю [615, с. 300].

Ідеологема бачення російських планів приєднання західноукраїнських територій, зокрема Галичини, як способу розширення кордонів і ліквідації осередку українського руху (“мазепинського сепаратизму”) домінувала в дослідженнях радянського періоду науковця Віталія Савченка [744].

Зазначена проблематика також знайшла своє відображення в працях авторів, які висвітлювали окремі етапи зовнішньополітичної діяльності Росії

напередодні і в роки Першої світової війни. Зокрема, на основі обширного фактичного матеріалу науковець В. Васюков розкрив зовнішньополітичну стратегію Росії в 1916 р. В контексті протиборства різних політичних сил щодо подальшої тактики імперії у війні, автор проаналізував промову лідера російських кадетів П. Мілюкова, який виступав за ведення війни до переможного кінця і за так званий “твердий курс” в цій кампанії [615, с. 300]. Останній передбачав повне оволодіння чорноморськими протоками та приєднання Галичини, Буковини і Угорської Русі (Закарпаття) до Російської імперії [119, с. 84].

При ознайомленні з дослідженнями Е. Рубінштейна, Т. Ісламова, прослідковується думка про відсутність в російського уряду на початок Першої світової війни чіткої стратегії щодо територіальної експансії, більше того, плани складались вже у ході військових дій [340]. Зокрема, відомий науковець Т. Ісламов стверджував про непродуманий, ірраціональний характер політики самодержавства у цій військовій кампанії [615, с. 300].

Якщо проаналізувати розвиток української радянської історичної науки, то можна констатувати, що в 1920–1930 рр. вона в основному зосередилась на дослідженнях подій Першої світової війни на території підросійської України. Задавали методологічний тон таким дослідженням праці російських радянських науковців, які займались вивченням зовнішньої політики Російської імперії початку ХХ ст. [310; 692]. Чи не єдиним виключенням тут стала праця вченого Сергія Єфремова “До історії “Галицької руїни” 1914–1915 рр.”, яка мала історико-документальний характер і була позбавлена ідеологічного нашарування. Дане дослідження стала певним узагальненням цілого ряду наукових розвідок, здійснених через вивчення проблеми російської окупації Галичини [297].

Зокрема, вчений відстоював думку про експансіоністський характер російської зовнішньої політики і стверджував про чільне місце в ній проблеми “галицького П’ємонту”. Саме прагнення російського самодержавства знищити

український національний рух в Галичині, і використати край як засіб у придушенні “мазепинства” на материковій Україні, С. Єфремов називав основними причинами у зацікавленні імперією західноукраїнськими землями [297, с. 129]. Крім того, автор рішуче відстоював думку, що імперська загарбницька програма, яка реалізовувалась в Галичині, була детально розроблена з допомогою москвофільських лідерів, які фактично перебували на імперській службі [615, с. 301].

Практично до початку війни і вступу Червоної Армії до Львова у 1939 р. визначальним лейтмотивом на сторінках, переважно публіцистичних, радянських російських та українських періодичних видань стали теми боротьби трудящих Західної України за владу Рад, возз’єднання з Радянською Україною тощо [132; 921; 922]. Після об’єднання всіх українських земель у складі УРСР дана тема стала складовою частиною загальної проблеми.

Таким вимогам відповідав збірник статей, опублікований у 1940 р. науковцями Академії наук УРСР під назвою “Західна Україна” [927]. Одна із статей збірника під авторством Ф. Ястребова містила короткий екскурс в історію західноукраїнських земель XIX – початку XX ст. і мала оглядовий характер. Характеризуючи стан розвитку культури в краї, автор гостро критикував діяльність частини тогочасної української інтелігенції – москвофілів. Заперечуючи вірність теорії єдиного російського народу від Карпат до Камчатки, Ф. Ястребов назвав їх провідниками австрійської реакції на Західній Україні [927, с. 76].

Для українських радянських істориків повоєнний період запропонував нову парадигму висвітлення даної тематики: з позицій “русофільства” (через призму споконвічної єдності з російським народом) та бачення Росії як покровительки усіх народів імперії. А звідси – право на анексію, яке трактувалося як явище прогресивне, і якому, за їхніми словами, опирались українські буржуазні реакційні лідери [615, с. 301]. Зокрема, таку концепцію цієї проблеми знаходимо в роботах Івана Богодиста “Боротьба трудящих

Галичини за радянську владу у 1918–1920 рр.” та “Революційна боротьба трудящих Західної України (1917–1939 рр.)” [74, 75].

Головним орієнтиром для теми нашого дослідження стали положення, які виникли у радянській науці ще в 1930-их і набули чітких форм саме в 1950–1960-их рр. Згідно з ними Росія перестала називатись однією із головних провокаторів і винуватців військового конфлікту, що мав важливе значення для всього світу. Натомість колишня імперія отримала образ “визволительки”, “захисниці” всіх братів-слов’ян (в цілому амплуа для Росії не таке і нове). Відповідно і плани та цілі імперії перестали бути загарбницькими, експансіоністськими, що давало можливість радянським історикам вигідно протиставляти її “імперіалістичним” західноєвропейським країнам [118; 308; 461; 462].

За зовнішніми ознаками радянська ідентичність нагадувала колишню імперську, загальноросійську, з однією лише відмінністю. В її системі була ніша для існування малоросійської, а деякою мірою (шляхом фільтрації) і української культури та історії. “Тези ЦК КПРС до 300-ліття возз’єднання України з Росією” 1954 р. – це офіційний канон на найближчі десятиліття, в рамках якого працювала і розвивалася українська радянська історіографія. Зрозуміло, що провідною тезою завжди виступала ідея про єдність з Росією як основа історичного шляху України [615, с. 301].

Якщо розглядати питання розробки в цей час проблем теорії і методології історичних досліджень, то вони просто не розроблялись вченими, які мусили керуватись в абсолютній більшості принципами позитивізму, пристосованого до радянських реалій. Головними критеріями, за яким відбирали історичні дослідження для допуску в науковий обіг продовжували залишатись кількість фактичного матеріалу та абсолютна відповідність його марксистсько-ленінській ідеології.

Таким вимогам повністю відповідали праці Володимира Малкіна, які з’явилися у 1956 і 1957 рр. і були присвячені генезі русофільського руху в

Галичині на початку XX ст. [550, 551]. Процес становлення і розвитку москвофільської ідеології автор пропонував розглядати крізь призму масового поширення в краї російської літератури та заснування цілого ряду культурно-освітніх товариств. Початки виникнення русофільського руху В. Малкін вбачав у активній роботі членів “Руської трійці”, а зростання його популярності в певний час пов’язував зі становленням української національної самосвідомості та пошуками власної ідентичності. Тим самим науковець відкидав будь-які намагання російського уряду втрутитись в ці процеси. Крім того, В. Малкін не розмежовував поняття “русофільства” від “москвофільства”, тобто не проводив жодної межі між визначеннями цих термінів.

З одного боку, в працях домінує теза про реакційну суть москвофільства як суспільно-політичної течії. Її автор визначав як буржуазну, яка орієнтувалась у своїй діяльності на російське самодержавство і відповідно, була ворожою до російсько-демократичного руху. Критиці піддавалася і “мовна політика” москвофілів, які заперечували українську мову, витворили штучну – “язичіє” (симбіоз української, російської та церковнослов’янської мов – І. М.), а на початку XX ст. відкрито пропагували російську мову на західноукраїнських землях. Але з іншого боку, вказував на позитивні ознаки проросійської орієнтації “москвофілів” для української самосвідомості. В. Малкін стверджував, що ідея возз’єднання з Росією знайшла досить широку популярність серед західноукраїнського селянства [615, с. 301].

Слід ще раз зазначити, що тенденції і напрями наукового пошуку, визначені західноукраїнською історіографією 20–30-х років XX ст., зі зміною політичної ситуації були українською наукою втрачені. Більша частина успішних вчених змушена емігрувати, решта ж працювала за чітко визначеними методологічними критеріями.

Чи не найяскравішим зразком втілення в практику основних радянських концептів середини 50-их рр. стали наукові доробки Володимира Осечинського [646–651]. Саме цей автор повною мірою втілював у своїх роботах “сталінську

доктрину” історії України. Виходячи виключно із класових позицій, В. Осечинський піддавав нищівній критиці загарбницькі плани як Австро-Угорщини, так і Російської імперії. Так, монархія Габсбургів, на його погляд, намагалася “маскувати” свої імперіалістичні плани демагогічною пропагандою спроби “визволення” і захисту національних меншостей Росії. Самодержавство Романових “прикривало свої агресивні плани панславізмом” та історичною місією боротьби за визволення слов’ян [647, с. 108]. В. Осечинський критично оцінив всіх учасників гри на галицькій політичній арені в роки Першої світової війни: австрійського уряду, російської військової і цивільної адміністрації, москвофілів, українофілів, поляків, греко-католицьку церкву. Так, без жодних посилань на джерела інформації він приписав проукраїнським силам участь у спаленні сіл, повішенні цивільних людей. В. Осечинський писав: “Чорні дії українських буржуазних націоналістів здійснювалися з благословення митрополита Шептицького. Роль цього платного агента австро-німецького імперіалізму була тоді особливо ганебною” [647, с. 103].

Вчений гостро критикував великодержавний російський шовінізм. У його працях щодо західноукраїнських земель в роки Першої світової війни реакційне москвофільство, як прибічник царату, протиставлялося прогресивному русофільству широких трудящих українських мас [647, с. 112]. У цілому радянська історіографія, опираючись на твори москвофілів міжвоєнного періоду, критикувала як галицьке москвофільство, так і українських буржуазних націоналістів [615, с. 301–302].

Слідом за В. Осечинським дослідник І. Довгаль називав москвофілів – “поміщицько-клерикальною партією”. Остання, на думку автора, ставши на позиції великодержавного шовінізму, об’єднала довкола себе частину інтелігенції, куркульства, чиновників і духовенства. Якщо русофілів він називав “чорною сотнею” царизму в Галичині [261, с. 22], то українофільський рух – “мерзенним зрадником робітничого класу”, прибічниками австрійського уряду і польської шляхти. Останні, на його думку всіма силами намагались

придушити революційний рух в краї [261, с. 35]. В цілому для радянського пласту досліджень є характерною присутність емоційних висловлювань на зразок “мерзенні імперіалісти”, “зрадники”, “шваль”, “вороги трудящого люду” тощо. Їх можна зустріти в контексті розповіді про український рух, москвофільство, при характеристиці австрійської політики у Галичині тощо [615, с. 302].

У історіографічному нашаруванні середини 50–60-их рр. ХХ ст. обрана нами для дослідження тема не отримала самостійного означення. Основні її складові продовжували розглядатись в контексті соціально-економічної проблематики, тим самим залишаючись другорядною на фоні решти суспільно-політичних процесів. Для того, щоб виправдати російські загібницькі плани, радянські вчені і надалі послуговувались тезами на зразок прагнення до соціального та культурного зближення західноукраїнського населення з російським. Тим самим здійснювалося протиставлення австро-німецького і російського “імперіалізму” напередодні та під час війни [176, 461, 684].

Ключові тези попередніх досліджень були підхоплені радянським вченим Іваном Компанійцем, який наукову кар’єру розпочав із захисту кандидатської дисертації на тему “Буковина на початку ХХ ст.” [425]. Наступні його роботи суттєво поповнили історіографічний доробок дослідників 1960–1970-их рр. [426–428]. У одній з таких І. Компанієць у співавторстві з А. Ярошенком тему російської політики в Галичині й Буковині 1914–1915 рр. майже зовсім оминули. Натомість ними детально і дуже емоційно описані тільки австрійські репресивні заходи проти цивільного населення на початку Першої світової війни. Водночас аналогічні дії російських адміністративних і військових органів не згадуються. Окупацію західноукраїнських територій російськими військами автори розглядають у дусі російської публіцистики та військової пропаганди як “визволення”, зовсім не враховуючи міжнародно-правових норм [428].

Розглядаючи геополітичні плани щодо західноукраїнських земель Відня і Петербурга, І. Компанієць трактував москвофільський рух як “агентуру царизму”, що не визнавала права українців на самостійність, поряд з тим “під маркою боротьби з москвофільством українські буржуазні націоналісти намагались паплюжити культуру великого російського народу...” [427, с. 82, 84–85].

Загалом до кінця 1970-их рр. у радянській, зокрема, українській історіографії утвердилась єдина схема бачення москвофільського руху як реакційної суспільно-політичної течії, яка перебувала на службі російського царизму (були його платними агентами і шпигунами) [615, с. 302]. Така версія поняття “москвофільства” була розроблена і введена в науковий обіг авторами багатотомної історії УРСР. Основними рисами ідеології, яких дотримувались москвофільські діячі, стали заперечення окремішності українського народу (натомість вигадали панрусський народ від Тиси до Амуру), вороже ставлення до української мови і боротьба проти прогресивного революційного руху [361, с. 479–480].

Дослідники 60–70-их рр. ХХ ст., зокрема Валентин Маланчук [547, 548] Іван Компанієць [426–428], Степан Возняк [148] та інші значно поступались вже згаданому В. Осечинському у плані глибини висвітлення проблематики, вдаючись в основному до узагальнених понять і кліше. Характерними рисами робіт цього етапу є деперсонізація, деінституалізація, непослідовність у викладі матеріалу. Скажімо, якщо одними авторами російська великодержавна політика вважалася порівняно з австро-польськими утисками легшою, то інша група в один голос, посиляючись на методологічні директиви, називала її реакційною і загарбницькою [615, с. 302]. Активно засуджуючи та критикуючи російських дореволюційних істориків за неправильне висвітлення подій, водночас українські радянські автори (свідомо чи несвідомо) допускали на сторінках власних видань, ті думки, які не зовсім були прийнятними для тогочасної історичної науки. Скажімо, можна зустріти у ряді праць досить часто тези про

те, що царський уряд вміло маскував загарбницькі цілі щодо західноукраїнських земель, проводячи політику “визволення русинів краю” [148, 207, 336].

Компартійний курс на побудову інтернаціонального, радянського суспільства розставив нові акценти і у вивченні даної проблематики. Так, з початку 80-их років у наукових працях обов’язковим стало доведення, що світовий військовий конфлікт ніс за собою для західноукраїнського населення зміцнення почуття єдності між російським і українським народами. Наголос робили на перспективності приходу російського уряду в Галичину і об’єднанні українців у складі Російської імперії. Звичайно, що на першому місці виокремлювали соціальну і національну спорідненість західних українців із солдатами царської армії [615, с. 302].

Яскравим відображенням матеріалістичного світогляду українських вчених є абсолютна більшість наукових розвідок, здійснених в цей час. При детальному огляді радянської історіографічної спадщини можемо переконатись, що практично всі вони зосереджені на дослідженнях питань соціально-економічного напрямку. Так чи інакше, всі вони є частиною радянської дійсності і досить цінними для цілісного вивчення особливостей обраної нами проблематики.

Підтвердженням цьому є праці таких дослідників як О. Мазурок [536], В. Микитась [573], В. Інкін [337] та інші. Зокрема, О. Мазурок один з перших розпочав узагальнююче дослідження історії всіх західноукраїнських земель. Незважаючи на стандартний набір фраз і аргументів на користь закономірності переходу Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу Наддніпрянщини та Росії, роботи автора містять численні покликання на архівні джерела [615, с. 302].

Варто зазначити, що окремі радянські дослідники мали можливість опрацьовувати документи не тільки радянських, але й зарубіжних (наприклад, польських, чеських) архівів. Проте це не заважало їм перекручувати факти, а

іноді просто не враховувати окремі з них, підганяючи написане під марксистсько-ленінські догми та конкретні партійні директиви [85; 573].

Слід сказати, що в 1970–1980-их рр. радянські дослідники суттєво розширили джерельну базу своїх досліджень неопублікованими документами як СРСР, так і закордонними. Важливим історичним джерелом для радянського кола науковців став оригінальний доробок західноукраїнських авторів міжвоєнного періоду.

Наукові статті та монографії Юрія Сливки [761–763], Степана Макарчука [538–541] яскраво засвідчують прагнення українських науковців позбутись зайвої описовості та основних ознак наративізму. У їхніх працях натрапляємо на аналітичні узагальнення стосовно становища західноукраїнських земель і перспектив українського соціального і національного руху. Зокрема, дослідження С. Макарчука внесли суттєві зміни в оцінку перспективності національних процесів у Галичині. Автором з'ясовано весь комплекс етносоціальних і національних відносин на західноукраїнських землях останньої чверті XIX – початку XX ст. [538].

Характерною ознакою радянської історіографії початку 80-их рр. стала публікація колективних монографій, в яких особливо наголошувалося на нерозривних братніх українсько-російських зв'язках. До них можна віднести колективні роботи під назвою “Дружба и братство русского и украинского народов” [290], “Історичні передумови возз'єднання українських земель” [355], “Нариси з історії Північної Буковини” [623] та інші. Зокрема, остання монографія містить окремий розділ, присвячений суспільно-політичному і національному рухові другої половини XIX – початку XX ст. Тут у дусі традицій радянської історіографії не лише протиставлялись різні течії в українському суспільному русі (москвофіли, народовці, радикали, соціал-демократи), але й абсолютно штучно зроблено акцент на зв'язках українців Буковини з Росією і більшовицькою партією [623].

Подібних поглядів дотримувались автори колективної монографії “Історичні передумови возз’єднання українських земель”, виданої в Києві у 1989 р. Зовнішню політику Російської імперії на початку сторіччя вони трактували як широку різнобічну (організаційну, матеріальну тощо) підтримку москвофільської партії на Західній Україні. Остання прагнула використати край як бар’єр для російської реакції. На думку науковців, саме москвофільство заважало єднанню двох братніх народів [355, с. 357].

Не можна оминати увагою окремих випуск “Вісника” Львівського університету під назвою “Історичні зв’язки західноукраїнських земель”, повідомлення і статті якого присвячені різнобічним аспектам історії Західної України [354]. Одна із статей збірника під авторством В. Гордієнка розкриває діяльність у краї представництв ряду країн на рівні консульств, зокрема Росії. Автор зауважив, що на початок 1890-их рр. Російська імперія із шести консульств в усій Габсбурзькій імперії на західноукраїнських землях мала два [192, с. 72–73]. Це свідчить про велике зацікавлення з боку російського уряду цими територіями [615, с. 303].

Кінець 1980 – початок 1990-их рр. став етапом, який розмежував старі партійні стереотипи і пострадянські канони. Вцілому якісним змінам в українській історичній науці посприяв початок процесів перебудови і політики гласності [67; 150].

Таким чином, на основі аналізу радянської історіографії зазначеної проблеми можемо стверджувати: по-перше, написання праць з історії західноукраїнських земель мусило виходити із стрижневої ідеї постійного прагнення населення до возз’єднання з УРСР та СРСР з метою завершення “акту історичної справедливості”. При цьому наголос дослідники робили на боротьбі трудящих за національне та соціальне визволення. Звідси виходило і розуміння державної приналежності Галичини, Буковини та Закарпаття – як “одвічної” частини Української РСР.

По-друге, один із найяскравіших проявів російської політичної стратегії на західноукраїнських землях русофільський (москвофільський) рух радянські історики трактували як однозначно реакційну суспільно-політичну течію. Переважна більшість науковців радянської доби доводила, що москвофіли (русофіли) – прислужники російського самодержавного “імперіалізму”, його платні ідеологи і навіть шпигуни.

По-третє, політика Російської імперії щодо західноукраїнських земель в зазначений період на сторінках більшості радянських авторів пояснювалась як антинародна, загарбницька і експансіоністська. Акцентуючи увагу на соціальній і революційній боротьбі трудящих мас радянська історична школа необ’єктивно змальовувала національний рух українців у контексті австро-російських відносин початку ХХ ст.

У пріоритетний список історико-партійної тематики обрана тема в радянській історичній науці не входила. “Західноукраїнське питання” в зовнішній політиці Російської імперії на початку ХХ ст. так і не стало об’єктом окремого монографічного дослідження. В цілому події кінця ХІХ – початку ХХ ст. на українських землях Австро-Угорщини висвітлювались радянськими істориками в контексті суспільно-політичного та національно-культурного руху Наддніпрянської України. Таким чином, історичні процеси в Галичині, Буковині та Закарпатті розглядались в загальноукраїнському контексті. Попри цей все таки позитивний момент, такий стан справ не допомагав цілісному вивченню історії західноукраїнських земель.

Цілий комплекс досліджень з проблеми місця і значення західноукраїнських земель в зовнішньополітичних концепціях Російської імперії накопичено і в українському зарубіжжі, починаючи від історико-мемуарних, закінчуючи історіософськими синтезами, що зумовлювалося неабияким науковим інтересом, різними методологічними підходами та існуючими суспільними реаліями. Маючи різну наукову цінність і по-різному позначившись на історіографічному процесі, ця спадщина була покликана

прищеплювати національні ідеали зростаючим поколінням. Саме це зумовлює наукову актуальність і практичну значущість аналізу цього історіографічного зрізу.

Як правило, зазначені наукові розвідки мають фрагментарний характер. Тому вважаємо, що обрана тема потребує спеціального комплексного дослідження, щоб систематизувати здобутки зарубіжних дослідників в цій царині. По-перше, потребує кардинального переосмислення твердження, що українське зарубіжжя при висвітленні вище вказаної проблематики продукувало патріотичний суб'єктивізм та радикальні, часто заангажовані висновки. По-друге, актуальним залишається подолання інформаційної прірви між вітчизняним і світовим історичним надбанням.

Спроба розглянути надбання українського зарубіжжя передбачає вивчення інтелектуального та організаційного досвіду діячів еміграції 1920–1950-их рр. та їхніх нащадків у 60-х рр. XX – початку XXI ст.

Впродовж 1920–1930-их років два покоління істориків, що вимушені були покинути батьківщину, зосереджувались навколо українознавчих наукових осередків. Один із них – Український вільний університет, створений в 1921 р. у Відні, що невдовзі переїхав до Праги. Серед його провідних діячів – політик та історик Дмитро Дорошенко, бібліограф Симон Наріжний, публіцист та філософ Іван Мірчук, громадсько-політичний діяч Володимир Старосольський, історик Панас Феденко, відомий вчений-мовознавець Степан Смаль-Стоцький, науковець, історик і освітній діяч Борис Крупницький та багатьох інших.

Ще одним науковим центром українства стала Варшава, де в різний час діяли Українське військово-історичне товариство (1924), Український науковий інститут (1928), Українська могилянська академія (1938), що мали свої фахові видання, дослідницькі центри тощо. Для нашої дисертаційної роботи особливе значення має мемуарна література, видана в зазначених наукових осередках. Також плідно працював Український науковий інститут в Берліні впродовж

1926–1945 рр., який очолював Дмитро Дорошенко. До цієї наукової установи належали вчені та дослідники В'ячеслав Липинський, Іван Мірчук, Борис Крупицький та інші.

Насамперед, слід зауважити, що емігрантська історіографія міжвоєнного періоду розвивалася у постійному взаємозв'язку із дослідженнями вчених із Західної України. Це проявилось, зокрема, у спільних дослідницьких проектах, тісних відносинах між установами, обміні науковими працями та публікацією їх у зарубіжних виданнях. Крім того, суперечливе світобачення представників цієї групи науковців посприяло і об'єднало всіх під гаслом державницького напрямку. На практиці це означало надання пріоритетності та першочерговості у вивченні “державницьких періодів”, наголошуючи на спадковості та наступності державницької ідеї українців. Вищою цінністю кожного народу визначався національно-державний фактор. При цьому представники українського зарубіжжя використовували новітню методологію та здобутки європейських морально-етичних та історіософських шкіл. Зокрема, в більшості праць домінувала ідея циклічності історії, за якою вирізнялися так звані “державні” та “недержавні” періоди, тобто на зміну занепаду відбувалося відродження державності. Роботи зарубіжних істориків наскрізь просякнуті цими науковими ідеями та національно-патріотичними почуттями.

Значну групу праць з історії політики Російської імперії в Галичині становлять студії, які вже отримали традиційне для наукових кіл означення як “історико-мемуарні”. Між тим, у структурно-змістовому відношенні багато з них відповідають характеру історико-аналітичних студій, так що власне “мемуарно-суб'єктивні” моменти відходять на останній план і слугують доповненням до викладу основної історичної канви [423].

Однією з перших праць такого характеру, що з'явилася в середовищі міжвоєнної еміграції, була розвідка Дмитра Долинського, написана фактично із слів очевидця подій, але позбавлена типових рис мемуарів [264]. Тут яскраво простежується позиція автора як прибічника “галицького п'ємонтизму”, який

навіть у російській окупації краю побачив ще одну можливість для підвищення значення Галичини в національному русі підросійської України зокрема, та у Європі загалом. На відміну від інших авторів, Д. Долинський постійно наголошував на австрійському режимі як такому, що поряд з російським тероризував та переслідував галицьких українців. Дотримуючись засад позитивізму та опрацювавши, на нашу думку, всі доступні йому джерела, автор зробив спробу якнайповніше розкрити особливості суспільно-політичного становища краю за воєнної доби.

На наш погляд, найвагомішим дослідженням з історії Галичини напередодні та під час Першої світової війни став творчий доробок Дмитра Дорошенка – одного з провідних вчених, що працював у наукових осередках українського зарубіжжя. Особливий інтерес для нас становлять мемуари “Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920 рр.)”, написані на основі документів з архіву Галицького військового генерал-губернаторства. Займаючи посаду комісара Тимчасового уряду в Галичині й Буковині, він мав безпосередній доступ до архіву [275]. Саме тому Д. Дорошенко увів у науковий обіг багато важливих фактів і даних, характеристика і аналіз яких базуються на різноплановій джерельній базі. Так, на основі документів Д. Дорошенко зробив висновок, що “режим другої окупації був значно м’якший. Це була сувора окупаційна влада, але не було вже тенденції неодмінно лізти в душу завойованого населення, переслідувати його віру, його мову” [275, с. 57]. Крім того, на основі ознайомлення з документами архіву, автор змінив оцінку постаті генерал-губернатора Г. Бобринського, наділивши його позитивними якостями, проте зауважив, що чиновник так і не зміг надати правильного напряму російській політиці в Галичині [275, с. 18–19].

Водночас, відома його “Історія України 1917–1923 рр.”, де один з розділів “Українство в часи світової війни”, став одним з перших досліджень політичної історії Галичини [274]. Праці написані крізь призму власного бачення автором зазначеної проблеми. Повною мірою об’єктивно відобразити суспільно-

політичні процеси в Галичині того періоду історики заважали його особисті переконання, що ґрунтувалися на засадах україноцентризму. Становище українців краю зазначеного періоду автор показав у проблемно-хронологічному ракурсі, при цьому питання військового характеру він свідомо перемістив на другий план. Його бачення політики російського уряду в Галичині поділяли й інші автори, що висвітлювали ці події дещо пізніше. Як і Д. Дорошенко вони вважали, що українське населення перебувало у складі двох ідеологічних течій: так званому “мазепинському”, яких знищувала російська армія і “москвофільському”, котрих піддавала гонінням австрійська воячина. Ключовою концепцією праць Д. Дорошенка стало переконання про мету Російської імперії загарбницькими діями отримати західноукраїнські землі для цілковитого знищення осередку “мазепинського руху” [275, с. 5]. Автор провідне значення серед українських володінь Габсбургів надавав саме Галичині, будучи переконаним в тому, що “Угорська Русь занадто далека од великоруських центрів і великоруського розумового життя, далека й географічно, і через свої політичні умовини...” [275, с. 7].

Не зважаючи на те, що внесок Д. Дорошенка в українську історіографію важко переоцінити, тим не менше, праці вченого не містять цілісної картини соціальної та національної історії Галичини тієї доби. Не приділив належної уваги автор і вивченню політики російського режиму в краї.

На рівні компіляції ці події висвітлено у загальновідомій праці Наталії Полонської-Василенко “Історія України”, яка на декількох сторінках, покликаючись на праці інших авторів, відобразила політику Росії щодо українців Австро-Угорщини часів війни [695].

Інший підхід до висвітлення політики Росії щодо Галичини під час Першої світової війни використав суспільно-політичний діяч Іван Макух [546]. Попри мемуарний характер, праця містить об’єктивний аналіз як стратегічних військово-політичних планів, так і їхній вплив безпосередньо на долі окремих людей. Автор досить детально передав соціально-побутові умови та особисті

взаємовідносини людей у військових умовах. Крізь призму історії повсякденності, опираючись на численні факти та приклади, вчений доводив антиукраїнську політику австрійського уряду в краї.

Не менш цінною для нашого дослідження стала праця українського географа, картографа та публіциста Степана Рудницького, який під тиском польського уряду змушений був емігрувати до Відня [733]. У ній він акцентував в основному увагу на політичних вимогах українців, намагався стати на захист їхніх економічних та територіальних прав.

Степан Рудницький розрізняв декілька причин особливої зацікавленості східною частиною краю збоку Санкт-Петербурга. Серед них: потреба природного кордону вздовж Карпат, коригування західних прикордонних ліній імперії, котрі через “півострів Конгресової Польщі були заражені на великі небезпеки” на випадок війни; в економічному плані Східна Галичина була зв’язковою ланкою із Центральною Європою та плацдармом для наступу на балкано-дунайський регіон; центром українського національного руху, небезпечним для “централізованої Росії” [733, с. 375].

Як ефективний засіб зовнішньополітичної діяльності в передвоєнний час Романови використовували неославізм, який був “страхопудом, котрим могли пуджати... Німеччину, Австро-Угорщину й Туреччину” [733, с. 171]. Автор вважав, що кінцевою метою царизму було намагання перетворити українців з їх “хохлацькою” мовою або наріччям “карпатських пастухів і свинопасів” на таких же “руських”, як туляки чи калужане” [733, с. 51]. Москвофільський рух історик не розглядав як складову політики Російської імперії на українських землях Габсбургів, а виключно як “...найгірший наслідок польського гніту, який поляки завжди використовували в корисливих політичних комбінаціях як силу для поборення українства або ж як інструмент звинувачення русинів у проросійських симпатіях” [733, с. 68].

Загалом у питаннях цілей російської політики щодо українських земель Австро-Угорщини його наукові погляди поділяв Максим Славінський, відомий

громадсько-політичний діяч та публіцист, котрий на початку 1920-их рр. змушений був емігрувати до Чехословаччини [760]. Він доводив, що завдання Росії зводилося до знищення з корінням українського політичного та культурного руху з метою ліквідувати потенційну загрозу сепаратистських тенденцій [760, с. 202].

Український філософ, публіцист, громадсько-політичний діяч Микола Шлемкевич, аналізуючи діяльність політичних партій Галичини та громадських об'єднань, прийшов до висновку, що ні москвофільство, ні народовство, не маючи чітко розроблених ідеологій та програм не можуть називатись політичними партіями, а швидше – політичними рухами. Щодо москвофільства на західноукраїнських землях, то автор вважав, що рух виник без жодних зовнішньополітичних зусиль, а виключно на основі зневіри та сумнівів українського населення. На думку М. Шлемкевича течія була позбавлена власної системи механізмів для вирішення нагальних питань краю, натомість “... всі думки і всю свою тугу скеровувала до готової вже російської, і то реакційної російської апаратури” (державного апарату – І. М.). Остання ж вела “в задумі до поглинення українства російським морем” [908, с. 36].

Як успішна культурницька та суспільно-політична сила русофільство, на його думку, в Галичині діяло тільки до початку XX ст., втративши поступово лідерські позиції в краї. “У XIX ст. москвофільство трималося ... на вищій політичній і моральній рівні. Політичній, бо воно було зрезигнованим у користь Росії, але все таки скерованим проти безпосередньо ближчого для Галичини національного ворога – поляків. Москвофільство – це ж була “тверда Русь”, неподатлива Русь... Воно стало також збором галицького консерватизму, що його лякав народницький “радикалізм” і в мові, і в побуті, і в політиці...” – писав М. Шлемкевич [908, с. 36–37].

Дотичними до поглядів М. Шлемкевича є світоглядні ідеї інших філософів діаспори Б. Цимбалістого, О. Кульчицького, В. Яніва та ін. Зокрема, Богдан Цимбалістий – психолог, громадський діяч і публіцист, який жив і

працював у Німеччині, Бельгії, Іспанії та США. Його авторству належить понад 200 праць, написаних англійською, іспанською та українською мовами. Вважаючи себе учасником національно-визвольного руху, Б. Цимбалістий велику частину свого наукового доробку пов'язав з питаннями українського життя, формуванням національної свідомості, збереженням українцями своєї ідентичності [893].

Відродження суверенної держави та продовження традицій державності Б. Цимбалістий нерозривно пов'язував з повноцінним розвитком української нації. На його переконання ці процеси можуть відбутися тільки після усвідомлення ментальних особливостей українського народу на рівні побутових рис, витворення окремої культури способу життя та засобів її збереження. Автор багатьох публікацій перелічував неодмінні чинники, які впливають на формування характеру нації. Серед них він називав геопсихічні, біологічні, історичні, глибинно-психічні та культурно-моральні. Притаманність народів цих спільних рис, на думку автора, може свідчити про існування феномену національного характеру [444, с. 112].

Водночас Б. Цимбалістий виділяв цілий комплекс негативних складових характеру українців, які дуже часто ставали на перешкоді державотворчих процесів суспільства. Серед них називав відсутність демократизму, пошани до авторитету, почуття відповідальності, толерантності, моральної відваги і справедливості, жертвовності, «духу спільноти» тощо. Їхню присутність автор пов'язував столітнім підневільним становищем України у складі Польщі та Росії. Через відсутність потрібних ознак, вважав він, немає взаємного розуміння в українському політичному середовищі, пошани і довіри до себе, вміння діяти спільно [893].

Богдан Цимбалістий вірив у можливість перебудови українського суспільства через повільну зміну всієї духовної атмосфери його культури, емотивного стану суспільства, традицій дому, ментальності [634, с. 485]. Домогтися цього, на його думку, можна тоді, коли “буде серед нас більше осіб,

які усвідомлюють в собі психологічні та соціологічні наслідки довгого поневолення і свідомими зусиллями намагатимуться ліквідувати їх у особистій поведінці, в нашому громадському, церковному, політичному житті, тобто на кожному посту прямуватимуть до зцілення нашої спільності в'язами взаємного довір'я, толерантності до різниць між нами, лояльності до своїх авторитетів” [893, с. 37].

До вивчення етнопсихології українців звертався і Олександр Кульчицький – культурно-освітній діяч, професор психології та філософії Українського вільного університету, автор теорії формування української ментальності. Особливу увагу О. Кульчицький приділяв виявленню історичних чинників формування української психології, виводячи їх з геополітичного положення України, Звідси автор виводив той тип поведінки, яку І. Франко називав “укритою злістю, облудливою покірністю”, а сам О. Кульчицький – комплексом меншовартості, притаманним всім поневоленим народам (в тому числі, малоросійство, москвофільство). Самі історичні чинники, на його думку, через умови життя та суспільні відносини здійснювали вплив на формування основних рис національної психіки українців [463, с. 51].

Не втратили ні наукової цінності, ні політичної актуальності і “Нариси до історії української етнопсихології” Володимира Яніва (видані вже по смерті автора) [923]. Проаналізувавши наукову та літературну спадщину О. Кульчицького, І. Нечуя-Левицького, В. Липинського, М. Костомарова, Ю.Липи, І. Мірчука, М. Шлемкевича, Я. Яреми, В. Янів запропонував дослідницькому загалу власне синтетичне дослідження. В ньому він розглянув методологічні основи етнопсихології, відтворивши найбільш характерні риси цієї науки. Характеризуючи українську духовність, В. Янів підкреслив самотність України і зазначив, що “наша межовість у майбутньому може стати для нас нашою силою, так як поки що, вона є нашою слабкістю. Вона може статися основою неповторної оригінальності і нашого післанництва” [923, с. 237].

Редакцією журналу "Український історик", яку очолював голова Українського Історичного товариства Любомир Винар, у 1995 р. було надруковано статтю Степана Витвицького під назвою "Галичина в міжнародній політиці в 1914 – 1923 рр." [143]. Відомий український діяч, президент УНР у вигнанні, юрист, журналіст, у статейній публікації висловив переконання, що Галичина ніколи не втрачала передових європейських позицій, але з початком війни перетворилася в одну з основних міжнародних проблем, насамперед, потрапивши в сферу інтересів Росії. Дослідник прослідкував основні вектори прагнень імперії, котрі полягали у знищенні українських національних прагнень, проникненні якнайглибше у словянський світ і, врешті, "здобутті позицій для дальшого походу на Дунай, звідти – на Балкани і Середземне море" [143, с. 101].

Об'єктом дослідження громадського діяча та історика Михайла Демковича-Добрянського стали українсько-російські та українсько-польські відносини ХІХ ст., а також доба польських намісників у Галичині Андрея Потоцького та Міхала Бобжинського [247–249]. Їхнє правління краєм у порівняльній характеристиці в основному подано крізь призму утвердження влади поляків у Галичині. В контексті польсько-австрійських стосунків початку ХХ ст. автор звернув увагу і на становище українського населення краю. Він вважав, що саме всепольська доктрина ендеків підняла питання впливу Росії та поширення русофільства в Галичині до політичного значення [247, с. 31].

Погіршення зовнішньополітичного становища довкола Росії та Австро-Угорщини у 1907–1908 рр. та анексія останньою Боснії та Герцоговини підштовхнули посилення пропаганди російськими панславістами у Галичині. Звідси, вважав автор, походження тези про "штучний" український рух як продукт Відня на противагу Росії. М. Демкович-Добрянський торкнувся подій першого етапу війни. Розглядаючи цілі кожної із воюючих сторін автор поряд із намаганнями Романових здобути перевагу над Австрією у балканському питанні та захопити Дарданелли, ставить прагнення завоювати українську

Галичину [249, с. 108]. Тільки окремими штрихами він змалював період російської окупації краю в 1914 р., наголосивши на жорстокому терорі австро-угорських військ відносно русинів, спричиненому фальшивими відомостями про масову підтримку населення російської адміністрації.

В узагальнюючих дослідженнях з політичної історії українські зарубіжні дослідники та публіцисти Василь Верига [135, 136], Тарас Гунчак [227, 228], Михайло Лозинський [507, 509], Іван Лисяк-Рудницький [492–495], Матвій Стахів [768–771], Панас Феденко [836], діяльність російської політичної системи в краї використовували як загальний фон для висвітлення українського національного руху в Галичині.

Так, історик та журналіст Василь Верига дотримувався виключно негативної позиції щодо москвофільства в Галичині та вважав його одним з посередників у поширенні ідеології офіційного російського уряду. На його думку, панславізм та так звана “Погодінська колонія” (гурток прихильників об’єднання з Великою Руссю на чолі з Денисом Зубрицьким) слугували знаряддям для російських політиків “у їхніх імперіалістичних цілях” [136]. Автор наголошував на щедрому фінансуванні російським урядом москвофільських організацій в Галичині та Буковині, стверджуючи про причетність військового генерального штабу до плану розташування на Лемківщині військової бази в майбутній війні та пов’язаному з цим “особливим опікуванням” місцевого населення русофільськими організаціями. Вчений заперечував будь-які позитивні аспекти москвофільства для українського національного розвитку, натомість звинувачував представників цього руху у свідомому його гальмуванні.

На думку відомого історика Івана Лисяка-Рудницького, “...імперська Росія повернулася до активної політики у Дунайсько-Балканському регіоні після програної війни з Японією і спершу її цікавили західноукраїнські землі не як об’єкт анексії, а як район, де формується сильний національний рух, що здатен перекинутись на південно-західні губернії. У результаті проросійська

пропаганда була необхідна Петербургу, натомість москвофіли, програвши у змаганні за свідомість народу... покладали надії на майбутнє вторгнення Росії” [496, с. 441–442].

Появу старорусинства в Галичині автор пов’язував із відсутністю політичного досвіду у місцевого населення та його глибоко вкорінений консерватизм. Проте вирішальним фактором прихильності українців краю до Росії вважав їхню ворожість до поляків. Польська загроза стала каталізатором перетворення “старорусинства на відверте русофільство” [496, с. 428]. В цей же час починається зміцнення стосунків між галицькими русофілами та російськими панславістами. Вчений наголошував на тому, що зростання проросійських симпатій на теренах монархії Габсбургів не обмежувалося у другій половині XIX ст. тільки галицькими українцями. Але для останніх русофільство несло найбільшу загрозу, а саме загрозу втрати національної самобутності та придушення національного руху [496, с. 429]. Дослідник назвав переломним моментом в історії українсько-російських відносин той час, коли український національний рух на західноукраїнських землях “поглинув русофільську течію. Замість тенденції до русифікації, тепер почався зворотний хід” [496, с. 36–37].

На відміну від І. Лисяка-Рудницького, який переконаний у повному зникненні москвофільства на галицькому ґрунті, інший канадський історик українського походження Іван Павло Химка зробив наголос на багатовекторності процесу національного відродження українців Габсбургів (їхні національні течії окреслив як “польоти Ікара у майже всіх напрямках”) [851, 934, 935]. Автор віддавав належне русофільству за внесок у соціальні процеси краю – виявлення проросійських настроїв серед селянства та священників Галичини. Русофільство дослідник трактував як нереалізований альтернативний шлях для української національної ідентичності русинів краю. За її основу брав трактування руського населення імперії Габсбургів як частини всеруської нації. Витоки та джерела як української, так і всеруської ідей,

інкорпоровані в Галичину, він виводив з Російської імперії [936]. Автор розрізняє три причини довготривалого існування москвофільських ідей на теренах краю. По-перше, негласна, але надійна підтримка течії з боку офіційного австрійського уряду, який дотримувався обережного політичного курсу щодо русинського населення. По-друге, настійливе лобіювання, в тому числі з допомогою фінансування, з боку імперського уряду та панславістського руху (в особі М. Погодіна) проросійської орієнтації. По-третє, переконання частини галичан, особливо на початку XX ст., в можливості анексії Галичини Росією і визволення її від поляків. Тобто, автор вважав зовнішні фактори домінуючими в утвердженні проросійських настроїв у краї [936].

Науковець дотримується думки, що ідея національної держави і її незалежності, яка вперше чітко була сформульована в Галичині у 1890-их рр., до того проявилася саме в русофільстві. Тим самим він надавав важливого значення москвофільству як суспільно-політичній течії, що зробила вагомий внесок у політизацію українського руху в краї та формування модерних політичних традицій.

Інша концепція розвитку українського національного руху Галичини XIX – початку XX ст. у відомого історика Павла Роберта Магочія [526–529; 938, 939]. У своїх дослідженнях він виділив три окремих національно-політичних орієнтації. На його погляд, першою в часі і основою для наступних була старорусинська орієнтація (1848–1849 рр. і наступне десятиліття). З неї вирости відповідно – українофільська (1860-ті рр.) і русофільська (1890-ті рр.). Незважаючи на ці процеси, старорусинство не втрачало своїх позицій аж до Першої світової війни. Автор настійливо відстоював право старорусинства та русофільства на окреме місце в межах тогочасних культурних традицій краю.

Дослідник вважав, що старорусини уособлювали антипольські позиції в краї та відзначалися національною, політичною та релігійною відданістю Габсбургам. Русофіли ідентифікували себе з російською (“великоруською”) нацією, вважали себе частиною “общеруського” (всеруського) народу та

прагнули культурного і політичного союзу з Росією. Утвердження русофільства як окремої течії автор однозначно пов'язував із особами провідників цього руху О. Мончаловського, І. Свенціцького, Ф. Свистуна, Д. Вергуна та Ю. Яворського. Історик відкинув термін “москвофільство” як ненауковий, вважаючи його пізнішим віддзеркаленням поглядів галицьких українофілів.

Історик акцентував увагу на проблемі зовнішнього орієнтиру галичан на початку XX ст., аналізуючи причини проросійських настроїв. “На початку XX ст. територіальне придбання Східної Галичини стало зовнішньополітичною метою царської імперії. Російська... діяльність в Галичині між 1848 і 1914 рр. мала форму моральної та подекуди фінансової підтримки старорусинства і пізніше русофільських лідерів та їхніх видань, також заохочення православного руху...”, – констатував П. Магочій [939, с. 165].

Таким чином, науковий доробок представників української зарубіжної історіографії показав зовнішньополітичну діяльність Росії в Галичині загалом у негативному ракурсі. Одна з найдражливіших тем цього контексту – москвофільський рух та причетність до нього офіційного Петербургу фактично не отримали жодного шансу для трактування його як особливого, специфічного явища українського національного руху кінця XIX – початку XX ст. Українське зарубіжжя вбачало у москвофільстві посередника для царизму, який через нього шляхом пропаганди слов'янської єдності під егідою Романових намагався утвердити свої експансіоністські прагнення на українських землях Габсбургів, в першу чергу, в Галичині. На думку українських зарубіжних дослідників, саме завдяки штучній, в тому числі фінансовій, підтримці Петербурга, русофільство, яке переживало глибоку кризу, на початку XX ст. змогло існувати і діяти. Щодо причин та мотивів, які зумовили таке зацікавлення землями краю з боку імперії Романових звучали різноманітні концепції – від загрози поширення українофільства та сепаратистських ідей із-за Збруча на Наддніпрянщину до прямих геостратегічних планів інкорпорації як складової зовнішньополітичної стратегії щодо порубіжних територій Російської імперії.

Проблему поширення проросійських настроїв у володіннях Австро-Угорщини історики українського зарубіжжя бачили крізь призму польсько-російського зближення та москвофільства як засобу проти українського національного руху. У мемуарах громадсько-політичних діячів та вчених про закінчення російської окупації краю писали як про “спасіння” українського населення, можливість відродження господарського та культурного життя краю, натомість австрійський терор в Галичині залишився поза увагою дослідників.

Таким чином, робота над дослідженням дисертаційної теми в період 1920-1980-х рр. отримала свої особливості через входження українських територій до складу різних держав, що зумовило різні умови розвитку для української історичної науки. Окремі історіографічні етапи «накладаються» один на одного.

Окремим пунктом вивчення даного розділу стали історіографічні напрацювання західноукраїнських авторів так званого міжвоєнного періоду, тобто 20-30-х років XX ст. – періоду особливого як для людства в цілому, так і для історичної науки зокрема. Детальний аналіз історіографічної думки саме західноукраїнських авторів зумовлений їхнім безпосереднім перебуванням у центрі тих подій, які стосуються дисертаційної теми. Підводячи підсумки, слід сказати про наповнення більшості праць настроями, які залишились після поразки революційних подій та намаганнями відстоювати українську незалежність і право на власну державу. Ще одною рисою, притаманною для даного історіографічного періоду є умовний поділ праць, написаних прихильниками українофільства та проросійських впливів (москвофільства). Часто на сторінках таких видань можна спостерігати полеміку та спроби заперечувати аргументи протилежної сторони. Роботи характеризуються значною заідеологізованістю, тенденційністю. Більшість з них публіцистичного характеру, тільки окремі розвідки містять посилання на документи та аргументи наукового характеру.

Аналіз концепцій радянських та українських зарубіжних дослідників дозволяє зробити наступні висновки. Рівень і можливості дослідження українською радянською наукою на різних етапах існування УРСР залежали від політичної ситуації та партійно-ідеологічного курсу країни. Незважаючи на те, що українські радянські історики мали доступ до архівних джерел, писали свої праці на багатому фактичному матеріалі, однак внаслідок ідеологічних перепон та посередництва формаційним методом у дослідженнях не мали можливості об'єктивно висвітлити всі аспекти вказаної проблематики. Проте не слід применшувати значення зібраного фактологічного і документального наповнення теми, яке наступне наукове покоління могло використовувати у власних дослідженнях. Безперечно, прямо чи опосередковано, але окремі вчені зробили значний внесок у справу дослідження зовнішньополітичної концепції Російської імперії щодо західноукраїнських земель у 1890–1917 рр. Головною перешкодою для здійснення повноцінних наукових досліджень для плеяди вчених українського зарубіжжя стали відсутність власної держави та вимушеність створювати власними силами наукові осередки в інших країнах. З іншого боку, перебування поза тотальним ідеологічним контролем дозволяло повну свободу наукового пошуку, співпрацю із західноєвропейськими істориками та запозичення цивілізаційних методів дослідження. Представники української зарубіжної історичної науки поставили перед собою завдання “вписати” в загальноєвропейський історичний процес події в Україні. Велику цінність для сучасних науковців становлять ті їхні розробки, які стосуються проблеми періодизації історії, термінологічного наповнення теми українського руху, зображення загальної типовості українського розвитку, яка була притаманна для аналогічних рухів народів Східної Європи XIX – початку XX ст.

Неможливість повноцінного використання документальної бази, що знаходилася переважно на території СРСР, зумовлювала найчастіше використання істориками власних спогадів та мемуарної літератури як

основного джерела для своїх праць. Проте, на нашу думку, це не завадило появі окремих наукових розвідок, написаних на високому науковому рівні, які зробили значний поступ на шляху до об'єктивного та всебічного дослідження проблеми українських земель Австро-Угорщини в політиці Російської імперії наприкінці XIX ст. – 1917 р.

РОЗДІЛ IV. СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ГАБСБУРГІВ В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XIX СТ. – 1917 Р.

4.1. Українська історіографія про зовнішньополітичну стратегію Росії щодо Галичини, Буковини та Закарпаття у 1890–1917 рр.

Трансформація історіографічного процесу на початку 1990-х рр. значно не вплинула на стан вивчення та зацікавленість проблемами українських земель Габсбургів наприкінці XIX – в першій чверті XX ст. Незважаючи на бурхливий розвиток вітчизняної історіографії першої половини 1990-их рр., розгортання досліджень з історії України кінця XIX– початку XX ст. та Першої світової війни, знаходилося далеко не на першому місці за вивченням. Так, на думку Олександра Реєнта та Богдана Янишина – авторів статті “Перша світова війна в українській історіографії”, тоді не з’явилося жодної серйозної спеціальної праці, в якій би розкривалася історія українських земель в роки Першої світової війни. Дослідники вважають, що і на сьогодні ще не здійснено комплексного дослідження теми, хоч і вийшло з друку кілька монографій, збірників статей і матеріалів конференцій. Для більшості з них, як вважають автори статті, характерні вузькість у виборі предмета дослідження, а також фрагментарність у висвітленні поставленої проблеми [719, с. 33].

Можливо таку ситуацію в середині 1990-х рр. можна пояснити прагненням науковців зосередитись на так званих “актуальних” і резонансних проблемах історії, які викликали найбільшу суспільну зацікавленість. Ситуація покращилася вже з кінця 1990-их рр., що позначилося на різкому зростанні наукової зацікавленості подіями Великої війни, а відтак початок вивчення вітчизняними науковцями отримала і зазначена проблематика. Про зацікавлення дослідниками, серед іншого й різними аспектами політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель свідчить проведення

міжнародних наукових конференцій в Києві, Чернівцях, Львові, де були закладені подальші перспективи вивчення вказаної теми [19; 197; 454; 564; 676; 677; 721].

В роботах сучасних українських вчених вона отримала висвітлення в контексті вивчення зовнішньої політики Росії в цілому, а також “українського питання” в політиці воюючих сторін напередодні та в ході Першої світової війни. Як вважає Микола Литвин, саме зацікавлення з боку європейських урядів українським питанням перетворило його в “об’єкт міжнародної політики” [498, с. 157]. Більш розлогу і поширенішу традицію у цьому контексті має вивчення планів щодо українських земель Австро-Угорщини та Німеччини, яким історики приділяли більше уваги, ніж Росії. Саме тому в схожих за цією тематикою працях спостерігається наукова модернізація та нові методологічні підходи в і осмисленні політики австро-німецького блоку щодо українців. Серед публікацій вирізняються дослідження С. Попика [697; 698], Р. Романюка, С. Трофимовича [812], О. Кураєва [467–471], В. Расевича [708; 709] та ін., здійснені на основі документів німецьких та австрійських архівів.

Зокрема, заслуговують уваги при опрацюванні даної проблеми наукові міркування Василя Расевича, в якій автор висвітлив зовнішньополітичні орієнтації українців Австро-Угорщини. Дослідник наголошував, що для українського національно-політичного руху зовнішньополітичний фактор важив дуже багато. З 1912 р., коли відбулося чергове загострення відносин між Росією й Австро-Угорщиною, українське питання перетворилося на міжнародну проблему. Наміри австрійського та німецького урядів з допомогою національних рухів послабити Росію були позитивно сприйняті лідерами українських політичних сил. Вони переслідували мету залучити на свій бік центральну австрійську владу для вирішення тривалого польсько-українського протистояння в Галичині, підтримати український рух у Російській імперії та перетворити регіон на плацдарм для утворення майбутньої української держави [709, с. 254].

Дослідник політики імперії Габсбургів щодо українського питання на початку Великої війни Сергій Попик переконаний у хитких і ненадійних законодавчих гарантіях Відня, котрі не забезпечували належного політико-правового становища українців і, власне, стали причиною для зародження національного руху українців [698, с. 90]. Твердження автора є цілком співзвучними з думками В. Трофимовича та Р. Романюка, які зосереджували увагу на тому, що до початку війни австрійський уряд не зробив жодного кроку для здобуття українських симпатій, тим самим відкривши шлях популяризації москвофільства в краї [812, с. 25].

Загалом, всі висновки зводяться до спільної думки: кожна з ворогуючих сторін намагалася якнайефективніше використати в своїх інтересах “українську карту”, тим самим здійснюючи вплив на національно-політичні процеси українців по обидві сторони кордону.

Більш одностайними вітчизняні історики є у баченні стратегічних планів і дій російських урядових сил стосовно українських земель у Першій світовій війні. Успішне розгортання українського національного руху на землях Галичини та Буковини, поступовий розвиток його на Закарпатті, поширення громадсько-політичних зв'язків із Наддніпрянською Україною дедалі більше загрожували перетворитися на серйозну проблему для імперських інтересів Росії. Тому, на думку сучасних дослідників, саме знищення основної опори українського відродження, “галицького П'ємонту”, і стало однією з основних причин її вступу у війну.

Дослідження російської політики щодо України, в тому числі українських земель Габсбургів, отримало досить динамічний розвиток протягом останнього десятиліття. Щоправда сучасна українська історіографія цієї проблематики відчуває впливи попередніх історіографічних традицій радянської та антиросійської зарубіжної літератури. Це спостерігається, скажімо, в зображенні Росії як основного ворога української самостійності, наголосі на ідеї “галицького п'ємонтизму”, як такої, що могла протистояти реалізації

російських імперських впливів. Досить схожі за загальним визначенням і висновками є наукові напрацювання Б. Андрусишина [21], О. Гриніва [199], Б. Янишина [719, 720] та інших. Зокрема, на думку дослідника О. Гриніва “малоросійський сепаратизм” був однією із головних проблем царизму. Щоб позбутись його, імперія і розгорнула план анексії краю, тому, що захопивши його, могла “хірургічним” методом “розв’язати” проблему [199, с. 27]. Тут залишається досить дискусійним питання про нав’язування москвофільства ззовні, тобто з боку царського уряду.

Оцінку місця і ролі західноукраїнських земель в міжнародній політиці, спробували дати В. Фісанов [839], Р. Симоненко [758], У. Уська [831–834] та інші вчені. Так, розглядаючи міжнародне становище українських земель на початку XX ст., Р. Симоненко доводив, що ситуація тут розглядалася виключно як внутрішні справи Російської та Австро-Угорської імперій, тобто “українську карту” вони воліли розігрувати поміж собою...” [758, с. 57]. На думку вченого, Росія володіла значними перевагами у боротьбі за українські території, оскільки Східна Галичина, Буковина та Закарпаття історично тяжіли до основної маси етнічних територій, а звідси і показний “легітимізм” загарбницьких вимог царизму [758, с. 57–59].

Опираючись на публіцистичні російські видання, зокрема на надруковану в Санкт-Петербурзі у 1897 р. працю К. Скальковського під назвою “Внешняя политика России и положение иностранных государств”, Володимир Фісанов зауважив, що з кінця XIX ст. війна імперій розцінювалась російськими політиками як “безглуздя”. Існування Австро-Угорщини вважалось необхідним з точки зору чинника стабільності у Східній Європі [839, с. 115].

Українські землі Австро-Угорщини в зовнішньополітичній концепції Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. стали об’єктом багатьох, в тому числі і колективних, наукових досліджень середини 1990-их рр. [430; 674, 675]. У новітній українській історіографії простежується тенденція, коли ця проблема стала предметом розгляду в працях з історії Першої світової війни,

зокрема, узагальнюючого характеру [122, 123, 188, 602], аналітичних дослідженнях, роботах з регіональної історії Галичини, Буковини та Закарпаття [84, 86, 98, 655, 439, 441].

Історіографічні та теоретико-методологічні праці О. Реєнта [710–721], В. Сарбея [747, 748], М. Литвина [497–499], В. Великочого [126–129] стали ґрунтовною основою на шляху до вивчення обраної теми. Присвячені аналізу історіографічної спадщини історії України в період Великої війни, ці дослідження охоплюють також і проблеми вивчення російської політики щодо українських земель Австро-Угорщини.

Історичні синтези В. Сарбея репрезентують новітні підходи і досягнення сучасної історіографії щодо досліджуваної нами проблеми. Однак можна констатувати, що основний акцент вчений зробив на національно-політичній тематиці, а інші сфери суспільного життя висвітлені ним поверхово. У рамках серійного наукового видання “Україна крізь віки” побачила світ праця “Україна в Першій світовій війні”, де один з розділів присвячений планам воюючих держав щодо українських територій. Автор дотримувався поглядів щодо ролі москвофільства як основи імперського впливу на західноукраїнських землях, зокрема Галичини. Натомість важливі процеси та події окупаційної політики в краї, котрі, на наш погляд, можливо б, варто було проаналізувати в окремому розділі наукової праці, В. Сарбеєм були зведені тільки до розгляду проблеми біженців та політики у церковно-релігійній сфері [747].

Москвофільство в оцінці В. Сарбея постало як клерикально-поміщицька течія, представники якої орієнтувалися виключно на Росію, заперечували одночасно існування української нації, визнаючи тільки єдиний російський народ від Карпат до Камчатки. Автор наголошував на інтенсивному фінансуванні москвофілів офіційним Петербургом [747, с. 200–201]. На думку вченого, вже напередодні війни австро-угорський уряд вбачав в українцях ворогів через їхнє усвідомлення національної приналежності з наддніпрянськими братами та прагнення до об’єднання з більшою частиною

України. Обидві монархії розраховували використати військово-політичну ситуацію для придушення національно-визвольних змагань українців [747, с. 296].

Цю ж думку щодо західноукраїнських земель в кінці XIX ст. – впродовж Першої світової війни в планах Російської імперії поділяє і Олександр Реєнт. “Російський царизм вважав, що має моральне право і навіть зобов’язання перед слов’янськими народами захищати ідеї панславізму. Те, що при цьому застосовувались експансивні засоби, приховувалося за яскравою дипломатичною риторикою”, – зазначав вчений [710, с. 303].

Для нашого дослідження монографії О. Реєнта мають важливе значення у плані вивчення генези національно-визвольних змагань українців на фоні європейських військово-політичних конфліктів. На його погляд, саме український національний рух в Галичині, на Буковині та Закарпатті, поступово перетворювався на серйозну загрозу для імперських інтересів Росії. Тому однією з основних причин її вступу у Першу світову війну і стало прагнення урядових кіл усунути цю загрозу для самодержавства [719, с. 17].

Поряд з цим деталізовану структуру та чітку схему розгляду всіх ключових аспектів проблеми політики іноземних режимів на українських землях можна спостерігати у “Новітній історії України (1900–2000)” [632]. Праця висвітлює причини та характер війни, власне воєнні дії, в тому числі на території Галичини, репресії проти українства, суспільно-політичні та соціально-економічні процеси. У дослідженні зроблено спробу з’ясувати всі аспекти політики російського уряду щодо українських земель Габсбургів в роки війни.

Автори монографії “Українське питання в Російській імперії наприкінці XIX – початку XX ст.” досліджували роль українського руху у зовнішній політиці Росії. На їхню думку, для російських націоналістів (які сповідували ідеологію слов’янофільства), як і для урядових російських кіл, москвофільська течія уявлялася реальною політичною силою, наявність якої підтримувала в них

вороже ставлення до української національної ідеї. З іншого боку, їхня спорідненість зобов'язувала офіційні імперські сили не тільки морально, але й матеріально підтримувати москвофілів, які увійшли таким чином до сфери впливу Росії поряд з іншими національними рухами слов'ян. Зв'язки російського панславізму і москвофілів, вважають автори монографії, не викликали співчуття ні в польських колах, ні в австрійських офіційних сферах, а це, закономірно, “надало москвофілам в очах російського суспільства ореолу пригнічуваних братів, які закликали до звільнення “уярмленої Русі” від “чужоземного іга” [823, с. 177]. Позиція урядових кіл Росії щодо українського питання водночас призводила до поступового загострення російсько-австрійських відносин, які і без того ускладнились на ґрунті балканської кризи. Австрія відповіла переслідуванням “православного прозелітизму” (прихильників православної віри – М.І.) серед галицьких українців, акціями проти діячів москвофільства і adeptів православ'я, яких було звинувачено в державній зраді. На думку дослідників, пробудження російського націоналізму проти австрійської політики в Галичині мало не призвело до втягнення Росії в 1911 р. у війну з Австрією [823, с. 177].

Вітчизняні наукові кола по-різному сприйняли появу монографії російського історика Олександри Бахтуріної, котра детально займалася історією національної політики та системою управління на окраїнах Російської імперії в роки Першої світової війни, в тому числі і Східної Галичини. Дехто вважає, що О. Бахтуріній вдалося таки уникнути “зайвої політизації” [51], але думки більшості авторів підсумував Микола Литвин. Характеризуючи названу монографію, він заперечив тези про “віротерпимість” російської адміністрації в Галичині, нібито “спокійне” сприйняття місцевим населенням арешту митрополита А. Шептицького. Також учений виступив проти некоректного, з його точки зору, вживання термінології, де український політикум у краї названо націоналістичним, що в російській мові має виразно негативний зміст.

Українські політичні структури подано не як державотворчі органи, а сепаратистські щодо імперії Романових сили [497, с. 325].

Як зазначалося вище, серед вітчизняних дослідників першим у сучасній історіографії звернув увагу на історію регіону в роки Першої світової війни Орест Мазур [530–535]. Його дослідження базувалося на використанні нових та маловідомих джерел, що дозволило авторові розкрити структуру адміністративного поділу Галичини періоду російської окупації, а також представити свою концепцію змісту та характеру імперської політики в краї. Вчений першим ввів у науковий обіг знайдені в російських архівах звіти про діяльність усіх рівнів генерал-губернаторського управління 1914–1915 рр.

На тих самих концептуальних засадах, правда, в дещо розширеному ракурсі базується розділ, написаний Іваном Патером “Статус окупованих територій Галичини і Буковини”, вміщений у першому томі “Історії державної служби в Україні” [663]. Принагідно зауважимо, що сам факт присутності зазначеної проблеми у форматі окремого розділу на сторінках сучасних узагальнюючих академічних праць з вітчизняної історії красномовно свідчить про актуальність останньої й наявність певного наукового досвіду в її розв’язанні. Слід звернути увагу, що відверта і емоційна характеристика російського адміністрування в регіоні здобула високий індекс цитування у сучасному історіографічному дискурсі [661, 662]. А наступне резюме О. Мазура перетворилося на “крилату фразу: “Політика російських властей на окупованих українських землях в 1914–1915 рр. полягала у забороні і знищенні всього українського, перетворенні краю на одну із внутрішніх губерній “единой и неделимой” імперії. Діяльність російських чиновників різних рангів і політичних мастей, релігійних фанатиків, очолюваних архієпископом Євлогієм, спричинили погром українського національного життя і пограбування Галичини. У такий спосіб царизм вирішив покінчити з ненависним для нього “українським питанням...” – стверджував дослідник [663, с. 382]. Негативно оцінює автор і діяльність представників місцевих органів влади, освітній рівень

і методи діяльності яких були на дуже низькому рівні. Дослідник стверджує про насильницький характер процесу переведення греко-католиків у православ'я в Галичині, основну вину покладаючи на антиуніатську програму генерал-губернатора Г. Бобринського та практичне її втілення єпископом Євлогієм.

Варто відзначити, що протягом останнього десятиліття найбільше досліджень, у тому числі кандидатських дисертацій, присвячено становищу Галичини напередодні та в період Першої світової війни. Зокрема, слід назвати дослідження І. Барана [39], І. Береста [64], В. Гайсенюка [168], І. Кучери [477], І. Лозинської [505], В. Передерка [672] та ін. Так, івано-франківська дослідниця І. Кучера вивчала політику російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. Вона аналізує три періоди російської присутності на західноукраїнських землях на основі широкої джерельної бази, проте не пропонує нових концепцій і даючи оцінні характеристики. Дослідниця наголошує на репресивному характері російської адміністрації, розкриває її антиукраїнські заходи, в тому числі нав'язування галичанам православного віросповідання. Проте, І. Кучера доводить, що в умовах війни російська влада намагалась все ж таки стабілізувати ситуацію у промисловості, сільському господарстві, продовольчій та фінансовій сферах. Через військові поразки російської армії в 1915 р. не вдалося уникнути реквізицій, руйнувань важливих промислових об'єктів, явищ біженства та виселенства [475, 479].

Ідентичність джерельної та історіографічної бази зумовлюють вказаних дослідників ставити перед собою практично схожі завдання. Зокрема, висвітлити політичний та соціально-економічний аспекти діяльності російської окупаційної влади крізь призму зовнішньополітичних планів та офіційної ідеології царизму; визначення завдань органів російської влади, тобто генерал-губернаторства, а також національної, культурно-освітньої й релігійної політики; розкриття діяльності москвофільських організацій тощо. Однак, серйозним недоліком досліджень І. Кучери, І. Береста і набагато більшою мірою І. Лозинської та В. Передерка, є спроби при визначенні ролі та місця

Галичини у зовнішній політиці самодержавства напередодні війни використовувати здебільшого праці російської історіографії (О. Бахтуріної, Н. Пашаєвої). Водночас вказані автори прагнули дотримуватись вже усталених в науковому обігу сучасної вітчизняної історіографії тенденцій: інкорпорація Росією західноукраїнських земель мала полегшити ліквідацію осередку українства та «мазепинського» руху і zarazом забезпечити розширення державних кордонів імперії.

Тенденція до узагальнень, притаманна комплексним працям з зазначеної проблеми, часто обертається абстрактним показом важливих фактів і явищ, упускаючи пересічних учасників описуваних процесів як галичан, так й імперських цивільних і військових чиновників середньої та нижчої ланки, хоча останні перебували в центрі уваги ще І. Крип'якевича, Д. Дорошенка та інших [335, с. 327]. Тому на зламі ХХ–ХХІ ст., слідом за європейськими науковими школами, українські вчені активно розпочали дослідницьку роботу у галузі соціальної історії. Українська історична наука, вивчаючи події Великої війни, поряд з проблемами політичними, військовими та соціально-економічними, звернулася до проблем пересічної людини – її ментальних, соціальних, національних особливостей. Подібний соціальний вектор дослідження має перспективні напрями роботи над темами біженства, сирітства, депортацій, переселень тощо. Залишається ще успішно застосувати ці результати в спектрі вивчення російських окупаційних режимів на західноукраїнських землях.

До аналізу першого періоду російської окупації Східної Галичини та Буковини 1914-1915 рр. звернувся дослідник Г. Москаль, котрий поставив як наукове завдання з'ясувати правовий статус тимчасового генерал-губернатора, ступінь відповідності діяльності останнього, з одного боку, завданням імперського уряду і потребам суспільства, – з іншого [603]. Погоджуючись із думкою попередників про те, що західноукраїнський варіант генерал-губернаторства слугував меті інкорпорації окупованих земель Східної Галичини та Північної Буковини, автор зазначив, що введення цього

управлінського інституту було проявом тенденції до застосування надзвичайних заходів; наслідки діяльності тимчасових генерал-губернаторів відбивались у більш значній, ніж у решти державних органів, ролі суб'єктивного чинника, їхніх особистих якостей [335, с. 327].

Важливого значення в ході дослідження російських окупаційних режимів у Галичині набуває регіоналістика, що дозволяє розширити проблему, наповнити її новим змістом, цікавим фактологічним матеріалом [677, 680]. При цьому зауважимо на поступовій еволюції праць зазначеного наукового жанру від історико-мемуарних студій українських зарубіжних авторів 1950–1980-х рр. до сучасних аналітичних регіональних досліджень, де на рівні мікроісторії чітко вимальовується різнопланова картина важких воєнних часів [335, с. 327–328]. Більшість означених праць проаналізував В. С. Великочий [129]. Так, російську окупацію історико-географічного регіону Покуття висвітлив івано-франківський дослідник Андрій Королько [439, 440]. Зокрема, він показав настрої тамтешнього населення щодо російської окупаційної влади, причому, використані ним джерела показують різні погляди на проблему: від підтримки до несприйняття росіян [439, с. 153]. Підсумовуючи, автор дійшов висновку про упереджене ставлення австрійської влади та військових австро-німецької армії загалом до всіх без виключення мешканців краю [439]. Найбільша цінність подібних праць полягає у вивченні їх як джерел з історії «культури війни», соціальної історії. Значимість таких досліджень і в особистих враженнях та переживаннях їхніх авторів [126]. Розширити дослідницькі можливості допомагають і наукові напрацювання із спеціальних історичних дисциплін, увага до яких останніми роками значно зросла.

Незважаючи на велику кількість різнопланових досліджень, починаючи з наукових статей, завершуючи кандидатськими дисертаціями, опублікованих за останнє двадцятиліття новітня історіографія проблеми представлена декількома комплексними працями. Саме ці напрацювання українських вчених вважаються

концептуальними і такими, що здійснюють значний вплив на оціночні характеристики та висновки заявленої теми.

Мова йде передусім про дослідження О. Мазура [530–535], І. Патера [662–664]. Саме ці праці сьогодні спрямовують науковий погляд на проблеми, пов'язані з історією політики Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини напередодні та в роки війни. Зокрема, дослідження вказаних авторів передбачають детальне вивчення всіх складових окупаційної політики російського уряду в особі утвореного Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини та Буковини. До аналізу функціонування всіх російських владних інституцій у західноукраїнських землях протягом 1914–1917 рр. першим у 1997 р., захистивши кандидатську дисертацію на тему “Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)”, звернувся український історик Орест Мазур [533].

Досить важливими для розуміння даних процесів залишаються твердження О. Мазура про те, що запроваджені в Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві форми адміністрації (як і її заходи) були підпорядковані меті успішного втілення русифікації, що у свою чергу було складовою загальної політики, спрямованої, як зазначалося вище, на швидку інкорпорацію Галичини до складу Російської імперії, з одного боку, та знищення українського національного руху – з іншого [531, с. 310]. Сучасні дослідники (зокрема І. Патар, Я. Грицак, І. Кучера, І. Берест та І. Лозинська) першої російської окупації Галичини одностайні у твердженні, що діяльність адміністративних інститутів останньої була спрямована на створення умов для закріплення анексії та подальшої інтеграції захопленого регіону в структуру Російської імперії. Основними складовими відповідної політики визнаються здійснення русифікації краю (передусім у мовній, релігійній та загальнокультурній сферах), а також низка заходів і докорінних перетворень в економічній, судовій та управлінській сферах. Не викликає заперечень також і факт провалу зазначеної політики, котрий був очевидний ще відразу по

завершенні окупації. Варто зазначити, що пануючі у вітчизняній історіографії оцінки характеру російського адміністрування на землях регіону, які визначають його результатом погром українського національного життя та пограбування краю, не характерні для праць учених Російської Федерації. Однак подальшого дослідження вимагає, на думку В. Великочого, В. Ільницького, український національний чинник [с. 330]. На важливості такого фактору російської імперської політики щодо західноукраїнських земель наголошували ще представники історичної науки міжвоєнного та періоду діаспори [129].

Праця Ірини Кучери, яка розкриває роль і місце Галичини в зовнішньополітичній стратегії Росії напередодні війни, ґрунтується на висновках російських істориків (І. Міхутіної, О. Бахтуріної, В. Савченка, М. Клопової та ін.). Дослідниця дотримується парадигми бачення російських планів прилучення краю з метою розширення державних кордонів та ліквідації потужного осередку українського сепаратизму [475–479].

Своєрідним продовженням у хронологічному та методологічному аспектах попередньої праці є наукові розробки івано-франківського історика Віталія Передерка, який займається вивченням історії Галичини в роки Великої війни в контексті політики Російської імперії. З погляду дослідника, Східна Галичина стала важливим об'єктом уваги з боку як Росії офіційної, так і серед громадськості. На користь своїх спостережень автор наводить аргументовані свідчення постійного втручання чиновників імперських закордонних відомств у ситуацію в краї та наявності спеціалізованого благодійного товариства і пропагандистських організацій [670–675]. Причинами такого інтересу до русинського населення Австро-Угорщини були міркування геостратегічного характеру, вроджений експансіонізм частини російської еліти, вболівання за національну безпеку своєї державності [674, с. 13]. До того ж, на думку В. Передерка, край у свідомості верхівки був джерелом небезпечного українського визвольного руху [674, с. 24].

Важливе значення для розуміння всієї складності етнополітичної та національної ситуації на українських землях Габсбургів в зазначений період мають висновки прикарпатського вченого Івана Монолатія [596, 597]. Так, дослідник обґрунтовує тезу про те, що “русинська” самоідентифікація серед українців залишалася невизначеною, бо “Русь” була скоріше сакральним поняттям, аніж визначеним територіально та етнічно. Через це й відбувся спалах москвофільства. Його провідники, перейшовши від релігійної до етнічної самоідентифікації, в боротьбі за політичну владу і лідерство з членами інших етнічних груп або з нацією-державою маніпулювали етнічними звичаями, міфами і символами з політичною метою, використовуючи їх як головний ресурс для того, аби знайти спільну ідентичність і політичну організацію “своїх” групи. Відтак на підставі етнічного каталізатора і відбувалося об’єднання різних груп населення, яке руйнувало релігійні і, почасти, станові бар’єри і вже мислило себе частиною “модернізаційної” ідеї нації. І. Монолатій оперує також поняттям “політичні актори”. Дослідник звертає увагу на багатовікове співіснування унікальної семіотичної опозиції “свій-чужий”, яка охоплює і етноконфесійну проблематику, і суспільне та культурне протистояння, і “міфологію сусідства” [597, с. 161]. На його погляд, москвофільські товариства і проросійські партії виявляли одноставність у кардинальному питанні: категоричності вимог щодо дотримання власних етнічних прав як представників російського народу з одночасним запереченням прав інших етнічних спільнот західноукраїнських земель на відродження власних держав – українців та євреїв [597, с. 42–43].

Роботи сучасних українських авторів, які присвячені різним аспектам зовнішньої політики Росії, більшою чи меншою мірою стосуються теми досліджуваної проблеми. На сьогоднішній момент достатньо вивченими є питання, які опосередковано розкривають зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців напередодні Першої світової війни, діяльність низки інституцій Західної України, події часів окупації російськими військами

територій Галичини та Буковини, історію русофільського (москвофільського) руху, який належить до найбільш дискусійних тем сучасної історіографії. Слід сказати, що наявний спектр робіт не дає можливості комплексно і багатогранно розкрити дану проблему.

Тема русофільського руху та ролі в його розвитку політики Російської імперії без заідеологізованих стереотипів та штампів минулої доби знайшла відображення тільки з середини 90-их рр. У перші роки незалежності дана тема залишалася поза увагою вітчизняних науковців, оскільки головні зусилля були спрямовані на обґрунтування державницьких традицій українців. Визнати русофільський рух органічною частиною національного українського відродження XIX–XX ст. означало заперечити одвічне прагнення українства до існування самостійної держави. Львівський дослідник Мар'ян Мудрий дотримується думки, що своєрідним поштовхом до переосмислення поглядів у цих питаннях стало опублікування Феодосієм Стеблієм “Слова перестороги” Василя Подолинського – пам’ятки української політичної думки середини XIX ст. Так, В. Подолинський виділяв в українському національному русі чотири окремі політичні течії (“партії”): чисто українську, австро-українську, польсько-українську та російсько-українську, тобто поставив русофільство в один ряд з іншими політичними орієнтаціями західних українців [612, с. 483].

Активізація досліджень, присвячених русофільському рухові, зокрема в Галичині, розпочалася з другої половини 1990-х рр. Характерною рисою стало ретельне опрацювання дослідниками джерельних матеріалів місцевих архівів. Мова йде, насамперед, про вагомий внесок у вивчення цієї дискусійної теми львівськими істориками, зокрема, Оленою Аркушею, Степаном Макарчуком, Олексієм Сухим, Олегом Турієм, Мар'яном Мудрим, Остапом Середою.

Новий етап вивчення проблеми заклала Олена Аркуша під час виступу на Третньому Міжнародному конгресі україністів, що відбувся у Харкові в 1996 р. [32]. Вона розглянула питання русофільства як самостійну наукову проблему. На думку львівської дослідниці, рух був фактором становлення національної

самосвідомості українців Галичини і на перших етапах русофільство відіграло роль чинника відособлення від чужої національної спільноти (польської). Поняття “русскій народ” слугувало для русофілів визначенням національної приналежності західноукраїнського населення. Означав цей термін всеруський простір і не був ототожненням великоруського (московського, російського). Діями руху, зазначає О. Аркуша, визнавався окремий “малоруський” масив, проте ступінь окремішності розумівся по-різному. З одного боку, українців ототожнювали з росіянами, з протилежної точки зору – визнавали їх національну окремішність [32, с. 121]. Дослідниця у доповіді зачепила питання історичного зв’язку русофілів із старорусинським світоглядом, в основі якого лежала прихильність до консервативних традицій, уже сформованого способу життя.

Першою спробою узагальнити історію русофільства були статті Степана Макарчука [540, 542]. На прикладі його дослідження можна простежити генезу історичної думки щодо спрямування і мети “москвофільської” течії. Так, якщо на початках автор доводить антиукраїнський характер руху, то пізніше, очевидно під впливом джерельного матеріалу, він дотримувався більш лояльних поглядів. “Общероси” – це поняття, яке на його думку, з найбільшою повнотою розкривало національний світогляд москвофілів [540, с. 103]. Основою статті стало твердження, що до “весни народів” в Австрії витворився чіткий образ національної самоідентифікації руських і русинів Галичини, Буковини і Закарпаття як органічної частини єдиного руського тіла. Ця теза одразу ж пов’язувала русофільство із прихильністю до Російської імперії. Головна причина появи москвофільства, на думку С. Макарчука, полягала у зовнішніх факторах, а саме – антиукраїнській політиці Відня. Не останню роль відіграла російська пропаганда та система грошового підкупу і шпигунства. “... Саме фактор російського проникнення і вкорінення в суспільно-політичне життя частини населення Галичини шляхом грошового та всілякого іншого підкупу, пропагандистського та “наукового” одурманювання людей перетворив

галицьке москвофільство в антинаціональну силу, ворожу і чужу інтересам не тільки галичан, але й усього українського народу”, – зазначав вчений [540, с. 98].

Важливе значення для нашого дослідження має стаття О. Аркуші та М. Мудрого, в якій автори простежили формування русофільства, його генезу, ідейне та соціальне підґрунтя [34]. Львівські науковці запропонували відкинути з наукового вжитку термін “москвофіли”, а для означення певної категорії політичних діячів взяти визначення “старорусини”, а “русофілами” називати прихильників панруської орієнтації. Поняття “москвофіли” є виправданим тільки для невеликої групи діячів, які орієнтувались виключно на Росію, заперечуючи при цьому різницю між нею та Україною. О. Аркуша та М. Мудрий витоки русофільства вбачають у внутрішніх чинниках, а саме, в особливостях українського суспільства. Кінцем русофільства стала масова політизація західноукраїнського населення на рубежі XIX–XX ст., водночас в цей же час відбулася кристалізація москвофільства, пік розвитку якого припав на час Першої світової війни. Автори дійшли висновку, що поширення москвофільської ідеології не було проявом “зрадницької” політики українців, а швидше пошуком національно-політичних орієнтирів в досить складних суспільних умовах того часу [34, с. 259–260].

Багатьох аспектів досліджуваної теми торкнувся Олексій Сухий, котрий у 2001 р. підготував збірник документів і матеріалів з історії руху і тим самим започаткував вивчення галицького москвофільства крізь призму зовнішньої політики Російської імперії. У вступі до цього збірника О. Сухий розглянув історію русофільства і зробив висновок, що з моменту Слов’янського з’їзду у Празі 1908 р. і укладення польсько-російського договору щодо ставлення до України, західноукраїнські землі стають об’єктом активного обговорення в урядових колах Росії. [608, с. 52]. Проте, як зазначив автор, навіть значна фінансова підтримка русофільства з боку офіційної Росії не змогла змінити політичну ситуацію у краї [608, с. 57].

У праці “Галичина: між Сходом і Заходом...” О. Сухий знайомить нас з основними політичними та культурними подіями українсько-москвофільського протистояння [790]. Фундаментальне дослідження простежує еволюцію українського русофільства до москвофільства під впливом російського чинника у громадській думці та суспільно-політичному житті західноукраїнського населення протягом XIX – початку XX ст. [789].

Подією, вартої уваги у вітчизняній історіографії середини 1990-их рр., стала поява праці львівського історика Ярослава Грицака “Нариси з історії України...”, в якій можна прослідкувати динаміку суспільно-політичних та військових процесів 1914–1918 рр. в Галичині та інших українських володіннях Австро-Угорщини. Чи не найцікавішим в монографії є зображення автором всієї багатогранної картини тісних взаємовпливів, переплечених планів та зацікавлень імперій Габсбургів та Романових щодо західноукраїнських територій напередодні та в ході Великої війни. Я. Грицакові вдалося відтворити механізм реалізації відповідних військово–політичних урядових програм [204].

Використовуючи слідом за дослідниками західноукраїнської міжвоєнної доби термін “руська зрада” в контексті розкриття питання австрійського терору, вчений висвітлив досить детально низку факторів, які зумовили таку політику австрійської влади. Серед них виокремив перехід галицьких новобранців на бік росіян, діяльність москвофілів, шпигунство тощо. Проте Я. Грицак, не надав ніякого значення в цих процесах “польському чинникові” [204]. Нагадаємо, що саме цей фактор вважався першочерговим серед представників міжвоєнної західноукраїнської та діаспорної літератури.

Автор детально проаналізував всі кроки російської політики на окупованих українських землях, врешті-решт називаючи дії нової влади “європейським скандалом” через невиправданість окремих вчинків військової російської адміністрації. Він переконаний, що припустившись таких помилок як довіра аморальним та неосвіченим особам, проведення русифікації краю завідома було приречене на поразку та загальний осуд. Зробив наголос на

безчинствах та варварському характері російського окупаційного апарату, дії котрого засуджувало і російське суспільство.

Аналізуючи національний рух українців Галичини другої половини XIX – першої чверті XX ст., Я. Грицак показав об’єктивну характеристику особливостей виникнення москвофільства як суспільно-політичного явища вказаної доби. Дослідник звернув увагу, насамперед, на його антипольському спрямуванні та приналежності до цього табору старшого покоління греко-католицького духовенства, яке через розчарування у політиці Габсбургів, повернулося обличчям до москвофільства [204, с. 158]. У іншій науковій праці Я. Грицак, розкриваючи основні причини та цілі воюючих сторін у Першій світовій війні, висловив думку про велике зацікавлення Росією у захопленні Галичини, Буковини та Закарпаття. Петербург як метод для поширення впливу в регіоні використовував гасло захисту поневолених слов’янських народів імперії Габсбургів. Для цього розігрувалася і балканська карта, і турбота про Підкарпатську Русь. Як привід для втручання служили “національні утиски” галицьких і закарпатських москвофілів. На погляд автора, “...Росії йшлося не просто про приєднання Галичини, але й ще про придушення тут гнізда “мазепинства”, яке поширювало свої впливи на Наддніпрянську Україну” [204, с. 103–105].

Загалом праці Я. Грицака середини 1990-их – початку 2000-х рр. заслуговують на особливу увагу українських науковців, оскільки вони увібрали досвід іноземних істориків і вміло перенесли основні його принципи на ґрунт вітчизняних наукових досліджень. Так, вчений в різних аспектах (політичному, економічному, військовому тощо) відобразив події Першої світової війни. Слід звернути увагу і на те, що автор не провів фактично чіткого поділу між подіями війни та Української революції, показавши це як єдиний, дуже складний процес. Історичний аналіз подій автор здійснив у різних ракурсах, поєднуючи свої наукові висновки та узагальнення на макро- та мікрорівнях.

Не можна не згадати про круглий стіл, проведений спільно російськими і українськими науковцями на тему “Русофільство в австрійській Галиції: сучасні історичні дослідження і уроки”. У науковій дискусії взяли участь вчені Л. Зашкільняк, О. Киричук, С. Макарчук, М. Мудрий, Л. Соколов. Підведені підсумки засвідчили наявність проблеми у об’єктивному висвітленні історії русофільського руху в Галичині. На нашу думку, вирішення її полягає у комплексному та всебічному підході до теми дослідження. Круглий стіл ще раз засвідчив те, що і сьогодні наукові погляди на суспільно-політичні процеси у Галичині, роль та місце в них російського фактору занадто відрізняються, а часто є і повністю протилежними, у своїх оцінках та висновках [454].

Значну увагу історії становлення та генези москвофільського руху на Буковині та ролі в його розвитку зовнішньополітичної діяльності російського уряду приділив Олександр Добржанський [258–260]. На основі величезного масиву архівних та історіографічних джерел цим дослідником було створене цілісне монографічне дослідження, в якому автор детально проаналізував український національний рух в Північній Буковині другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Рубіжною датою для національного розвитку українців Буковини автор вважав рік заснування товариства “Руська Бесіда” – центру навколо якого змогли об’єднуватись всі небайдужі до національної справи [258, с. 144]. За ідейними переконаннями до товариства увійшли різні особи. Більшість з них схилились до москвофільства. Дослідник під цим терміном розуміє назву однієї із суспільних течій західноукраїнських земель другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Визначальною їх рисою стала орієнтація на Росію і проголошення єдності українців Галичини, Буковини, Закарпаття з росіянами. О. Добржанський вважає, що на різних етапах свого розвитку москвофільство мало різні відтінки, які часто суттєво відрізнялися. Зокрема, у 60–70-х рр. на Буковині розвивалося москвофільство так званого старорусинського, або твердорусинського, напрямку [258, с. 151]. На думку автора, більшість ідей

старорусинів мала хибне спрямування. Проте до їхніх заслуг на початкових етапах діяльності він відносить чималі зусилля, щоб не допустити онімечування та румунізації українського населення, прагнення відстоювати його політичні та культурні права, намагання пробудити селянство до суспільної діяльності [258, с. 152].

На думку вченого, значне поширення цього руху не було випадковим, а швидше закономірним. Серед основних причин він називає відірваність західноукраїнських земель від решти українських територій, слабку обізнаність населення з становищем Наддніпрянщини та тими процесами, які там відбувалися. Крім того, цьому сприяла слабкість, аморфність та нерозуміння українською інтелігенцією реалій тогочасного життя. На Буковині це були переважно православні священики, які за умов посиленого тиску інших національних груп (румунів та німців) вважали, що тільки скориставшись допомогою Росії, можна вийти із становища другосортного народу [258, с. 150]. В даному контексті О. Добржанський проаналізував маловідому сторінку з історії “Руської Бесіди” та й українського руху Буковини в цілому. Йдеться про заснування російського віце-консульства у Чернівцях, як одного з цілої мережі таких урядових установ на слов’янських землях. Автор називає це одним із конкретних кроків для поглиблення зв’язків із зарубіжними слов’янами, що передбачала складова офіційної зовнішньополітичної доктрини Росії — панславізм [258, с. 155]. Із створенням консульства прихильники російської орієнтації отримали офіційний канал для контактів за кордоном та надходження звітної матеріальної допомоги.

Остаточне розмежування між народовцями і москвофілами О. Добржанський відносить до середини 80–90-их рр. XIX ст. Він робить висновок, що останні змінили акценти у своїй діяльності і головну ставку почали робити не на зростання політичної сили і згуртованості буковинських українців, а на закордонну допомогу. На думку автора, це було закономірним

явищем ідейної еволюції течії, яка була обумовлена її первісними теоретичними засадами [258, с. 259].

На початку ХХ ст. утвердилась нова генерація москвофільського руху, яка називала себе “русско-народная партия”. Проте, вважає дослідник, партії в західноєвропейському розумінні вони так і не змогли створити. Навпаки, діячі “проявляли надзвичайну безпринципність і йшли на співробітництво з будь-ким, хто визнавав їх як самостійну суспільну течію” [258, с. 387]. Найважливішими факторами існування течії О. Добржанський називав фінансові та інші надходження від державних і напівдержавних структур Москви, Петербургу, Києва [258, с. 384].

Приречений на дріб’язковість і регрес, за словами автора, рух рятував зовнішньополітичний фактор. “Саме завдяки йому москвофільство зуміло привернути до себе чималу увагу політичних кіл Європи і на деякий час стало важливим складовим компонентом загальноєвропейської політики”, – зазначав вчений [258, с. 390]. Напередодні війни такою ситуацією скористалися найреакційніші шовіністичні кола Російської імперії. Як засіб тиску на Австро-Угорщину вони обрали саме українців, що мешкали на західноукраїнських землях. “Істерія, яку роздували навколо західноукраїнських земель російські чорносотенці, служила на руку екстремістським силам як Росії, так і Австрії. Вона стала однією з тих багатьох складових глобального європейського конфлікту, який призвів врешті-решт до розв’язання Першої світової війни”, – стверджував О. Добржанський [258, с. 411].

На думку буковинського етнополітолога Ігоря Буркута, котрий досліджує явище русинства – одного з найактуальніших етнотонаціональних явищ української історії, внаслідок дії цілого комплексу внутрішніх та зовнішніх факторів усередині самого москвофільства прискорилися ті процеси, які напередодні Першої світової війни остаточно звели нанівець його оборонний характер і перетворили цей рух на відверто русифікаторський, повністю залежний від зовнішнього чинника [103, с. 62]. Полемізуючи з російськими

істориками, які заявляють про проросійські настрої серед західноукраїнського населення, дослідник зазначає, що українські селяни інколи справді радісно зустрічали російських солдатів, бо сподівалися від них визволення від утисків та самодурства австрійських чиновників та від податкового гніту [103, с. 72]. Так само І. Буркут критикує зловживання російськими істориками терміну "геноцид", коли йдеться про масові репресії австрійської влади проти москвофілів: за словами дослідника, у роки Першої світової війни смертні вироки виносилися не за національність чи релігію, а за підозрою у діях на користь противника [103, с. 15].

З погляду дослідника Віталія Любченка, який вивчає роль і місце москвофільського фактору в політиці Російської імперії напередодні та під час Першої світової війни, без глибокого дослідження цього явища на теренах українських земель Австро-Угорщини неможливо збагнути загальний перебіг подій Великої війни. Зокрема, принципи формування та функціонування російської окупаційної адміністрації та її взаємозв'язку з москвофілами [519, с. 125]. Дослідник вважає, що напередодні та на початку війни у ставлення Росії до москвофільського руху можна простежити три етапи. Перший, з 1908 р. до початку Першої світової війни, позначався взаємним зближенням та продуктивною співпрацею російських націоналістичних кіл (відповідні фракції у 3 та 4 Державних думах, ГРБО тощо) та діячами москвофільського табору, фінансування останніх для створення у їх особі потужної противаги українському рухові на західноукраїнських землях. У цей період москвофільський рух усе більше втрачав самодостатність і самостійність та, на думку Любченка, все більше радикалізувався, втрачаючи останні риси старорусизму. Другий етап був коротким і тривав від початку війни до окупації українських земель Австро-Угорської імперії російськими військами. Він характеризувався відкритим використанням владою Російської імперії москвофільського фактору з пропагандистською метою для реалізації своїх зовнішньополітичних планів у війні, спрямованих, зокрема, на інкорпорацію

українських земель до свого складу. Третій етап розпочався від окупації західноукраїнських земель російськими військами. У цей час москвофіли не отримали того місця в системі устрою та управління окупованими територіями, на яке розраховували, хоча в ролі дорадників місцевої адміністрації, особливо що стосується репресивних заходів щодо українського руху та русифікації різних сфер життя, мали певний вплив на її політику [519, с. 15]. Заразом, позбавлені майже всіх внутрішніх джерел фінансування, москвофіли перетворилися на утриманців державної скарбниці, а їхня схильність до швидких радикальних кроків, які значно випереджали поступ російської окупаційної адміністрації, була причиною наростання конфронтації у відносинах з нею, вважає В. Любченко [519, с.16].

Історія Буковини в контексті європейських міжнародних відносин з давніх часів до середини XX ст. знайшла відображення у колективній науковій праці Василя Ботушанського, Сергія Гакмана та ін. [97]. Пропоноване комплексне дослідження з даної проблематики є фактично першим в українській історіографії. Зокрема, автори проаналізували плани російського уряду щодо інкорпорації Буковини у роки Першої світової війни. Одним із основних його завдань вони визначили розгром Австро-Угорщини із вступом російських військ до Відня і Будапешту, анексію у Габсбургів західноукраїнських земель, у тому числі Буковини, і включення їх до складу Росії та закріплення цього в міжнародних договорах [97, с. 328].

На підтвердження попередньої підготовки царським урядом до інкорпорації Буковини силою зброї науковці подають офіційний документ російського командування “Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни”, затверджене Верховним головнокомандуючим збройних сил Росії Миколою Миколайовичем 19 серпня 1914 р., тобто на початку війни [97, с. 329].

Як свідчення того, що у вищих політичних колах йшло “напрацювання” настанов щодо реалізації “объединительной” ідеї в монографії

використовується доповідна записка близького до Миколи II члена Державної думи Росії Д. І. Чихачова, яку він направляв військовому генерал-губернатору окупованих Галичини і Буковини. В авторів немає сумніву, що Східна Галичина і Буковина в їх етнічних межах мали бути офіційно включені до складу Росії. “...Не визнаючи “визволений” народ за народ справжній – український, – її панівні кола уже наперед знали, як будуть приборкувати “іногородців”: пообіцяти їм сумнівну дорізку землі, дозволити їм же носити гуцульські гачі, кептар, співати тужливу малоросійську пісню, дотримуватися особливого побуту, а все решту – ненаситній імперії”, – стверджували автори монографії [97, с. 336].

В цілому, О. Сухий, О. Добржанський та інші автори в різних ракурсах, але в одному напрямі проводять міркування, що російські офіційні кола ще задовго до війни розпочали зближення з галицькими москвофілами. Детально з’ясувавши форми, засоби, еволюцію, напрямки співпраці і діяльність громадських інституцій, вони зробили висновки про суттєвий вплив російського чинника на суспільно-політичну ситуацію в переддень і під час війни. Це, в свою чергу, передбачало співпрацю москвофілів з російськими національними силами, пошук компромісу з поляками, протистояння з українськими демократами (народовцями). Такі дії викликали протидію з боку австрійського уряду, що виявлялося у репресіях проти прихильників москвофілів, від яких нерідко потерпало українське населення.

З окресленим колом проблем пов’язане протиставлення “москвофілів” “українцям”. Це питання порушив Володимир Великочий, назвавши таке трактування умовним, а з позицій етнонаціональної ідентифікації взагалі недоречним. Він висловив думку, що порівнювати їх можна тільки на основі ідейно-політичних орієнтацій, які за особливим ставленням до російського та австрійського чинників могли називатись “москвофілами”, “австорофілами”, “українофілами”. Ці категорії, наголошує В. Великочий, слід відрізняти від маси простого, далекого від політичних процесів, селянства, яке очікувало

результатів війни. Оскарження істориками жертв серед українофілів та австрофілів і виправдовування репресій щодо москвофілів науковець вважає неприпустимим і таким, що не відповідає ані принципам науковості, ані засадам гуманізму [129, с. 130–131].

Якщо проблемі москвофільського руху в Галичині та Буковині в цілому та національній концепції русофілів зокрема присвячено чимало досліджень (дисертацій, наукових статей, монографій), то цього не можна сказати про закарпатське русофільство. Окремі аспекти вказаної проблеми в контексті більш загальних процесів розглядались в працях М. Кашки [392], С. Папи [660] та низки інших вчених. І лише невелика частина науковців присвятила даному питанню окремі розвідки. Так, Ю. Бача вперше виділив два різновиди русофільства серед української громадськості Закарпаття [52, 53]. Перше – “народне русофільство” – пов’язане з народними почуттями, сподіваннями на те, що “руський” народ (тобто перш за все – українці), який творить могутню слов’янську державу, прийде і звільнить своїх людей від угорського гніту, допоможе їхньому розвитку. Друге – “політичне русофільство” – полягає в орієнтації значної частини галичанської та закарпатської української інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. на Росію, яка не визнавала існування українського народу, його мови, культури, історії, права на власний розвиток, свою державу [52, с. 23]. В окремих розвідках різні прояви діяльності москвофілів розглянув Г. Стрипський. Автор звернув увагу, зокрема, на погляди окремих ідеологів руху на проблему національної приналежності українців. Г. Стрипський стверджував, що починаючи з середини XIX ст. і початку Першої світової війни ні російська культура, ні російська мова, ні ідея панруської (русофільської), а пізніше москвофільської єдності так і не змогли остаточно утвердитись серед місцевого населення [773, с. 266].

Історик Ростислав Майор аналізуючи національну концепцію русофілів Закарпаття в другій половині XIX – на початку XX ст., вважає, що національна концепція членів руху базувалася на ідеї існування єдиного “русского народа”,

який включав у себе українців, білорусів і росіян. Трансформація русофільства, для якого була характерна панруська національна ідентичність, у москвофільство, яке ґрунтувалося на власне російській національній ідентичності (визнанні українців росіянами), відбулася наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Незважаючи на те, що русофільство, як суспільна течія та ідеологія, домінувало на Закарпатті впродовж 1850 – початку 1870-х рр., широкої підтримки серед населення її представники, як і їхня національна концепція, не мали. Русини Закарпаття, хоча й мали певні проросійські симпатії, все ж не ідентифікували себе ні як члени єдиного “русского народа”, ні як росіяни, а визнавали свою приналежність до русинів, руснаків, руського народу, тобто дотримувалися української національної ідентичності [37, с. 16].

Автор наводить цікаві спостереження за розвитком та трансформацією проросійського руху на західноукраїнських землях. Зокрема, що русофільство за допомогою сприяння імперії поширеним було серед інших слов'янських народів, наприклад серед хорватів, чехів, словенів. Проте, на чому наголошує Р. Майор, тільки українцям воно загрожувало повною втратою національної ідентичності. Другий момент, на який звертає нашу увагу вчений, це соціальне обличчя москвофільства. Автор говорить про зовсім інший характер руху серед селянства. Русофільство, притаманне цій соціальній верстві, виражалося в існуванні проросійських симпатій та вірі в «доброго царя-месію». Через те, що селяни майже нічого не знали про Росію і самодержавство, на західноукраїнських землях і відбувалася ідеалізація сильного образу імперії [537, с. 16].

З дослідженням еволюції, соціальної бази та основних етапів москвофільства як окремого явища українського національного руху ХІХ – початку ХХ ст. тісно пов'язане вивчення інституційного розвитку цього руху.

До розгляду вказаного питання, зверталися дослідниці І. Орлевич та О. Киричук [638–642; 393–396]. Найкращими результатами в ділянці висвітлення діяльності Ставропігійського інституту в Львові, заснованого в

1788 р. на основі реорганізованого австрійським урядом однойменного Братства, на сьогодні володіє львівська дослідниця Ірина Орлевич [638]. Наукові здобутки історика у цій царині допомагають набагато ширше осмислити націєтворчий процес українців. На думку авторки, впродовж всього свого існування Інститут виступав вагомим чинником розвитку і трансформації національного життя галицьких українців. І. Орлевич дотримується думки, що Ставропігійський інститут був чи не єдиною інституцією, котра поєднувала їх середньовічний, патріархальний устрій з модерними процесами нового часу. Тобто, Інститут зберіг українські традиції краю, водночас забезпечивши плавне сприйняття галицькими українцями сучасних політичних, соціальних та культурних цінностей, а також ставши помітним чинником еволюції національного життя русинів. Саме в середовищі цього закладу зародились ті ідеологічні основи, які в подальшому дали початок народовській та русофільській течіям.

Іншу серію своїх наукових синтез І. Орлевич присвятила дослідженню життя і діяльності Дениса Зубрицького – відомій постаті галицько-руського національного життя XIX ст. На її думку, на формування наукового та суспільно-політичного світогляду Д. Зубрицького вплинула вся складність історичної епохи, періоду першої хвилі українського національного відродження, коли розпочали існування різні суспільно-політичні течії та рухи. Він пройшов ідейну еволюцію від полонофільства через український рух до русофільства. Причини русофільського світогляду Д. Зубрицького дослідниця, на противагу поширеним радянським канонам, вбачає в його консервативних поглядах (підкріплених ідеями панславізму) як представника старшого покоління української інтелігенції, аристократа й традиціоналіста, який не вловив духу часу, а не в сліпому поклонінні перед Росією [639, с. 293].

Діяльність Ставропігійського інституту у спектрі політичних змагань народовців і русофілів 70–90-их рр. XIX ст. висвітлила Олександра Киричук. Вона визначила систему поглядів еліти Інституту як коливання між ідеями

об'єднання під егідою Російської імперії та визнання національної та етнічної окремішності галичан. Інститут, на її думку, мав можливість стати осередком політичного перемир'я двох течій на основі протистояння полонофільству. Цьому завадили польські, російські та австрійські політичні інтереси, у сферу яких кожен з цих рухів був включений, а вірніше сказати, втягнений. Висвітлюючи культурно-освітню діяльність Ставропігійського інституту в другій половині XIX – на початку XX ст., О. Киричук прийшла до висновку, що вона здійснювалась під впливом консервативних церковних традицій, які не відповідали потребам часу. Її суспільно-політичне значення змінювалося у різні періоди згідно з ідеологічними платформами і політичною орієнтацією його членів. Авторка зауважує, що вплив російської ідеології стає ще більш помітнішим на початку XX ст., коли напередодні Першої світової війни, водночас з посиленням наступу польського національно-визвольного руху, інститут перетворився в осередок панросійської пропаганди [393, с. 72].

Найбільшою культурно-просвітньою інституцією русофільського напрямку на західноукраїнських землях стало Товариство імені Михайла Качковського. У рамках дослідження етнополітичних та суспільних процесів на теренах Східної Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. автором ряду статейних публікацій, присвячених програмам та основним напрямам діяльності Товариства імені М. Качковського та Галицько-російського благодійного товариства став О. Сухий [788, 795, 796]. Поява першого, на думку дослідника, стала свідченням намірів русофілів модернізувати свій рух. Він також зазначив, що незважаючи на задекларований у статуті товариства його неполітичний характер, воно планувало цілеспрямовано впливати на галицьке суспільство [296, с. 393]. О. Сухий спростовує поширену думку про відверте відмежування товариства від українського національного руху. “Національно-політична платформа Товариства ім. М. Качковського еволюціонувала від доволі толерантного ставлення щодо “українофільського” напряму до зміцнення русофільської орієнтації на зламі XIX–XX ст. і переходу

на москвофільські позиції після відомого розколу 1908 р.,” – вважає вчений [796, с. 397].

Повідомлення про діяльність Галицько-російського благодійного товариства у Петербурзі дає уявлення нам про всебічну підтримку його діяльності з боку офіційної Росії [788]. Проте, автор зазначив, що між державними російськими інституціями та москвофільськими товариствами не було налагодженого досконалого механізму співпраці. Слід додати, що дана теза про ступінь налагодження системи співпраці російського уряду та москвофілів є співзвучною з думками російських дослідників (Н. Пашаєвої, І. Міхутіної, А. Бахтуріної). Дослідженням впливу австро-угорського, російського і польського чинників на інституційну діяльність Товариства ім. М. Качковського займається тернопільський дослідник Володимир Лукашів [514-517]. У численних наукових публікаціях вчений доводить, що саме з середини 1880–х рр. російські дипломатичні служби у Відні і Львові, окремі вчені та публіцисти стали стежити за культурно-просвітницьким життям та ідейними пошуками галицьких русинів. В. Лукашів, зокрема, вбачає прояви впливу російського чинника у наданні значних фінансових субсидій місцевим організаціям, сприянні поширенню проросійських книг, проведенні загальнослов'янських заходів, куди запрошували провідних членів Товариства, наданні стипендій на навчання вихідцям з Східної Галичини тощо. Тобто, дослідник бачить в москвофільській інституції своєрідний важіль впливу на суспільно-культурні настрої західноукраїнського населення, який набув потужного політичного впливу напередодні Першої світової війни.

Недостатньо вивченою залишається політична діяльність русофілів. Сучасні українські дослідники погоджуються загалом в тому, що позиція русофілів у практичній діяльності зумовлювалася їх місцем в українському національному таборі і світоглядними орієнтирами. Русофільство пройшло шлях від невизнання польського фактору і проавстрійських симпатій до спроб знайти союзників у польському таборі, щоб разом з ними боротися проти

народовців. Російський чинник був складовою життя західноукраїнських земель ще з середини XIX ст., тому політична практика руху не обмежується польсько-українськими та австрійсько-українськими аспектами.

У зв'язку з тим останнім часом з'являється все більше досліджень, присвячених взаємовідносинам галицьких, буковинських та закарпатських русофілів з офіційними колами Російської імперії. Загальна тенденція сучасної української історіографії зводиться до трактування питання появи західноукраїнського русофільства не завдяки зовнішнім фінансовим субсидіям, а через суспільно-політичну ситуацію та ідейні настрої епохи. Зовсім іншої думки дотримується науковець Віталій Гайсенюк, дослідження якого на сьогодні є одним із найновіших в українському історичному просторі. Автор монографії під назвою “Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914–1918)” вважає рух прикладом результатів діяльності маргінальних груп, котрі діяли за підтримки російської влади. Їхній популяризації в роки війни, на думку вченого, сприяла і агресивна антиукраїнська ідеологія. Відповідно і різкий занепад москвофільства В. Гайсенюк пояснює наслідками російського господарювання під час окупації краю, а також впливом масштабних австрійських репресій. На відміну від більшості авторів, котрі розкривають історію москвофільства (зокрема, львівські вчені), автор монографії досить різко висловлюється з приводу протистояння москвофілів з українофільством, називаючи саме останнє головним ворогом прихильників Росії. Шлях досягнення москвофілами своєї мети (“русский мир” – В. Гайсенюк) дослідник прослідковує через обов'язкове впровадження російської мови і визнання православ'я єдиною духовною основою “русского” народу та відходу від греко-католицизму як точки доступу до західноєвропейської цивілізації [169 с. 246–247]. Підсумовуючи свої наукові узагальнення В. Гайсенюк висловлює впевненість, що такі явища як русофільство, москвофільство вичерпали себе і місце їм сьогодні “на звалищі історії” [169, с. 253].

Розробка проблеми зовнішньої політики Росії щодо західноукраїнських земель тісно переплітається з вивченням слов'янофільства та неославістського руху і його зв'язків з українським питанням. В цьому напрямку цікавими для нас стали статті Наталії Ковальчук, Ірини Мацевко та Володимира Чорнія, які досліджували генезу слов'янської ідеї в інтерпретації та суспільно-політичній діяльності Олександра Погодіна та Дмитра Маркова [413–4415; 566–568; 897, 898].

Наталія Ковальчук поставила перед собою завдання проаналізувати дискусії навколо “українського питання” у середовищі російських лібералів, і з'ясувати як саме вони співвідносились з неослов'янськими проектами. Вона зосередила увагу на діяльності Олександра Погодіна. Дослідниця зазначила, що російські національні та політичні неослов'янські угруповання не виробили єдиного ставлення до українського питання. Одне крило фактично ототожнювало слов'янські інтереси з інтересами Росії, тоді як інша частина руху закликала до більш ліберальної проукраїнської політики, називаючи її необхідною умовою успіху неослов'янського руху загалом. О. Погодін виходив з того факту, що антиукраїнська політика Росії допомагала тільки зміцнити в Галичині позиції народовського табору на противагу москвофілам. Ситуацію, в якій для національного руху українців в Австро-Угорщині склалися сприятливіші умови, сприймалася О. Погодіним як така, що становила небезпеку для державних Росії.

Дослідниця прийшла до висновку, що більшість заангажованих діячів неославізму була налаштована байдуже або вороже до української програми. Це в свою чергу викликало відповідну реакцію серед українців, які не підтримали неославізму і не брали участі в його акціях [414, с. 105]. Натомість націоналісти Росії і Польщі заявили, що ґрунтом їхньої співпраці може стати і спільна боротьба з українським рухом. В обмін на толерування москвофільської партії Галичини поляки розраховували на поступки для себе в Королівстві Польському. На нашу думку, дана угода, як і неославізм в цілому, не мала

реального політичного значення, оскільки тривалий російсько-польський конфлікт не міг бути розв'язаний так легко. Одночасно з цим, як зазначила Н. Ковальчук, це реально вплинуло на погіршення українсько-польських та українсько-російських взаємин [415].

Ірина Мацевко, в свою чергу, зосередила наукові пошуки на висвітленні ідейно-політичних основ неославізму на прикладі діяльності Дмитра Маркова – одного з лідерів москвофілів-“новокурсників” (радикальне крило Русскої Народної партії, утвореної у 1900 р., яке стояло на позиції повної національно-політичної єдності з Росією і прийняття російської літературної мови) Галичини. Автор, зокрема, зазначила, що говорячи про рівність поляків і “галицких русских”, Д. Марков зовсім не згадував про галицьких українців. Більше того, як і всі москвофіли, вбачав у слов'янській ідеї зброю проти українського національного руху та засіб, який давав змогу довести теорію “єдиного російського народу від Карпат до Камчатки” [568, с. 101]. Дослідниця, як і більшість авторів, які працюють в даному напрямку, дотримується думки, що розширенню зв'язків галицьких москвофілів з російською громадськістю сприяв неославістський з'їзд у Празі. Саме з 1908 р. посилюється активізація урядових кіл Росії у напрямі надання матеріальної допомоги москвофілам у вигляді субсидій. Особисто Д. Марков отримував з Росії гроші для відкриття російських читалень, видання книг та газет, а також організовував поїздки з метою збору коштів для Галичини. Це підтверджують документи Центрального Державного історичного архіву України у Львові, а також особисте листування діяча з представниками уряду та громадських кіл Російської імперії, яке можна знайти у Відділі рукописів НБУ ім. В. Стефаника у Львові).

Підсумовуючи дослідження, І. Мацевко зазначила, що для Д. Маркова, як типового представника консервативного слов'янофільства початку ХХ ст. у слов'янській ідеї переважаючими залишались панславістські ідеали про особливий історичний шлях розвитку слов'янства та про гегемонію Росії над цим світом [568, с. 103].

Об'єктом дослідження сучасних дослідників стали також друковані москвофільські видання, на основі вивчення яких науковці дають оцінку основним напрямам і характеру діяльності руху. Мова йде про наукові розвідки Богдана Благого [69] та Володимира Качкана [390]. В поле наукових інтересів першого потрапила преса москвофільського студентства Галичини початку ХХ ст. Зокрема, автор проаналізував такі часописи як “Друг”, “Живое Слово”, “Живая мысль”, “Новая жизнь”, “Прикарпатская Русь”, “Националист” тощо. Нагадаємо, що їхніми редакторами та авторами були відомі діячі москвофільського руху Д. Вергун, В. Дудикевич, В. Луцик, Ф. Свистун, О. Мончаловський, В. Залозецький та інші. Дані часописи мали стати виразниками народних сподівань і культурних потреб Прикарпатської Русі, посередниками у зв'язках між нею і Великою Росією та слов'янським світом [69, с. 55]. Б. Благий робить висновок, що поява згаданих журналів залежала від загальної ситуації у таборі москвофілів та від його лідерів і значно менше – від самого студентства. Видавці розглядали її як важливий чинник виховання молоді в дусі “исконно русских начал” [69, с. 56]. Вважаємо, що хоча москвофільська студентська преса вороже ставилася до українського національного руху, проте є досить цінним джерелом при вивченні історії українських земель Австро-Угорщини початку ХХ ст.

Володимир Качкан, на відміну від більшості дослідників цієї проблеми, ототожнює поняття “москвофіли”, “москволюби”, “русофіли”, “староруси”, “твердоруси”, “общерусси” як представників мовно-літературної та суспільно-політичної течії, яка виникла в Галичині, а згодом “глибоко пустила своє коріння у землях Закарпаття і Буковини” [106, с. 281]. На основі детального вивчення сторінок часописів “Діло”, “Нова Зоря” за 1910–1939 рр. (нагадаємо, що це газети, редакторами яких були представники народовської течії) автор намагався переконати читача в тому, що найголовніші москвофільські організації, установи та їх пресові органи “вели планову антиукраїнську, антинаціональну діяльність” [390, с. 282]. Особливо стрімкого розвитку

москвофільський рух набув напередодні Першої світової війни. На думку автора, це було спричинено цілим рядом об'єктивно-суб'єктивних факторів: виховання у русофільському дусі молоді в бурсах (інтернатах, де мешкали переважно учні середніх навчальних закладів – І. М.); навчання частини з них в російських православних семінаріях; участь у російсько-москвофільських маніфестаціях; постійна моральна і матеріальна підтримка москвофільських лідерів Петербургом і Москвою; проведення російськими урядовцями агітації та пропаганди на західноукраїнських теренах.

Певне зацікавлення для дисертаційного дослідження становлять статті Володимира Расевича, в якій автор висвітлив зовнішньополітичні орієнтації українців Австро-Угорщини [708, 709]. Він наголошував, що для українського національно-політичного руху зовнішній фактор важив дуже багато. З 1912 р., коли відбувається чергове загострення відносин між Росією й Австро-Угорщиною, українське питання перетворюється на міжнародну проблему. Наміри австрійського та німецького урядів з допомогою національних рухів послабити Росію були позитивно сприйняті лідерами українських політиків. Вони переслідували мету залучити на свій бік центральну австрійську владу для вирішення тривалого польсько-українського протистояння в Галичині, підтримати український рух у Російській імперії та перетворити регіон на плацдарм для утворення в майбутньому української держави [709, с. 253].

Дослідження Івана Куцого дають нам змогу переглянути на основі генези історичної свідомості діячів галицького русофільства рівень впливу російської суспільно-політичної думки в регіоні [472, 473]. Автор подав загальну характеристику історичних поглядів та уявлень діячів, окреслив схему національної історії вчених-русофілів. За основу джерельної бази використано праці Д. Зубрицького, Б. Дідицького, І. Шараневича та ін. І. Куций поділяє погляди тих науковців (О. Киричук, М. Мудрий, О. Аркуша), які вважають русофільство органічною складовою українського національного руху, закономірним перехідним етапом у становленні його ідеології [472, с. 72].

Автор вважає за доцільне при аналізі даної течії враховувати таку характеристику понять (нагадаємо, що така схема була запропонована дослідниками М. Мудрим та О. Аркушею): старорусини – певна генерація галицьких діячів із специфічним світоглядом; русофіли – більшість старорусинів, які робили наголос на панрусських настроях; москвофіли – малочисельна група, яка орієнтувалася власне на Росію, ототожнюючи своє національне минуле з російською історією. Тенденції від “общерусизму” до відвертого москвофільства, за словами автора, проявляються у працях молодого покоління політиків та публіцистів (О. Марков, М. Антоневиц, О. Мончаловський, Ф. Свистун) на рубежі XIX – XX ст. [472, с. 75–76].

Після детального вивчення праць істориків-русофілів І. Куций має підстави заперечити однобічне трактування розгляду русофільства як гальмівного явища у процесі формування української національної свідомості. Головна заслуга істориків-русофілів, і з цим не можна не погодитись, полягає у розв’язанні проблеми відмежування своєї ідентичності від власне польських національних концепцій, у становленні історичної свідомості галичан. Автор важливим науковим внеском вважає включення давньоруської доби до обсягу історичної свідомості галицьких русинів й обґрунтування тези про визначальну роль Києво-руської держави в руській (українській) історії [472, с. 82].

Остаточний організаційний розкол у русофільському русі на старорусинів і москвофілів напередодні війни детально та з широким використанням джерел висвітлила Уляна Уська. На фоні наукових пошуків авторки можна простежити на скільки російський уряд за допомогою фінансування здійснював втручання у суспільно-політичне життя краю [831–834]. Дослідниця зазначає, що поділ на старо- та новокурсників відбувся через розбіжності у поглядах поміркованого старого та радикального молодого покоління русофілів, а приводом стала потреба напередодні війни задекларувати перед австрійським урядом свої політичні погляди з огляду на загострення відносин з Російською імперією [831, с. 157]. Переслідування москвофілів австрійською владою, на думку

У. Уської, мало свої підстави, головною з яких була активна фінансова підтримка руху з Росії [831, с. 160]. Переживаючи розкол напередодні війни, русофільські організації не могли надалі створювати конкуренцію політичним структурам народовецького табору, що вело до неминучої втрати кількості їхніх прихильників та занепаду русофільського руху загалом, а як наслідок – зменшення рівня впливу російського уряду на територіях Австро-Угорщини [832, с. 159].

Таким чином, висвітлення зовнішньої політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель сучасною українською історіографією здійснюється переважно крізь призму русофільського руху та його співпраці з імперськими урядовими та громадськими інституціями, політики Габсбургів в краї, зовнішньополітичних та ідеологічних відносин Австро-Угорщини та Росії напередодні Першої світової війни. Слід також констатувати, що впродовж останнього десятиліття історична наука зробила помітний поступ у вивченні даної проблематики. Зокрема, більшою мірою досліджена політична та суспільна діяльність русофілів. Дана течія переважно розглядається істориками як органічна частина українського руху, як певний перехідний етап у його становленні. Крім того, побутує твердження, що зовнішня підтримка як моральна, так і фінансова, з боку Росії стала можливою внаслідок організаційної та ідейної кризи русофільської течії. Тому наприкінці XIX ст. відбулася закономірна еволюція “проруської” орієнтації в “проросійську”. Для послаблення і придушення національного руху українців на випадок анексії західноукраїнських земель офіційний Петербург використовував пропаганду ідей неославізму.

Подальша перспектива дослідження питань даної теми визначається, насамперед, потребою всебічної розробки питань щодо ролі русофільства (москвофільства) у кристалізації українського національного руху та розвитку українсько-російських відносин. Також слід з’ясувати рівень використання ідеологічних та політичних основ цієї течії офіційними колами Росії та Австро-

Угорщини для задоволення своїх зовнішньополітичних амбіцій та впливу ідей неославізму на геостратегічні плани Російської імперії на початку XX ст. й звернути увагу на комплексне вивчення дій російської окупаційної влади в Галичині та на Буковині в роки Першої світової війни.

4.2. Оцінка політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX ст. – 1917 р. в зарубіжній історіографії

Символічною подією, яка мала вагоме значення для дослідження української історії європейськими та американськими науковцями та водночас розпочала вивчення в сучасній історичній науці окремих проблем зовнішньої політики Російської імперії протягом XIX – початку XX ст. можна назвати появу в 1992 р. монографічного дослідження Андреаса Каппелера під назвою “Російська імперія – багатонаціональна імперія: виникнення, історія, розпад” [377]. В першу чергу, наукова значимість цієї роботи полягає у використанні автором регіонального підходу до висвітлення минулого імперії Романових. Історію Російської імперії А. Каппелер запропонував переглянути в поліцентричному вимірі, тим самим здійснивши важливий крок від централізованого імперського нарративу до нової історії імперії. У монографії не абсолютизуються етнічні та національні фактори, а поряд із етнічними конфліктами розглядається співіснування різних релігійних та етнічних груп.

Прослідковуючи динаміку розвитку національного руху українців впродовж XIX ст., А. Каппелер в порівняльній ретроспективі розглянув Наддніпрянщину і Галичину [375–380]. Зокрема він зробив такий висновок: “Ідеологія українського національного руху визначила українську націю в розмежуванні з росіянами на Сході і поляками на Заході. У Східній Галичині, де кількість українців була більшою від поляків, уявлення про Схід-Захід змінилися: москво- або русофіли, які до кінця XIX ст. керували національним

рухом, відкидали польський Захід, ідентифікуючи себе з ідеалізованим російським Сходом” [379, с. 8–9].

Суттєвий доробок у дослідженні обраної теми має також англомова історіографія, до представників якої належать американські, британські та канадські вчені. Джерельним підґрунтям для їхніх наукових пошуків є переважно документи, що зберігаються у західноєвропейських архівних установах. Спостереження та узагальнення, зроблені такими дослідниками як Ларі Вулф, Алан Тейлор, Ендрю Вілсон, Тімоті Снайдер, Джеффри Хоскінг, Марк фон Хаген та ін., безперечно, заслуговують уваги. Так, професор Стенфордського університету Ларі Вулф у праці “Ідея Галичини. Історія та фантазія в політичній культурі Габсбургів” [945] досліджує інтеграцію українських земель до монархії загалом та ідентичність тих національних спільнот, які проживали в Галичині зокрема.

Відомий британський історик Алан Тейлор, вивчаючи малодосліджену сьогодні проблему – національну політику Австрійської імперії в 50-х рр. XIX ст., відштовхувався від 1848 р. Саме від цієї дати він виводив появу різних національних течій та рухів. Так, історик писав: “Новому абсолютизму бракувало перспективи, що було найгіршим. До 1848 р. люди гостро усвідомлювали недоліки системи, проте вірили у можливість їхнього усунення. Тепер будь-які усунення стали неможливі: Габсбурги віддали перевагу силі перед компромісом. Уже не було привілейованих націй чи мов. Усі стали рівними, але насамперед рівною мірою невдоволені, адже 1848 р. всі скуштували принад національної свободи або її примари” [802, с. 9]. Ендрю Вілсон у праці “Українці: несподівана нація” з’ясував демократичні перетворення в Австро-Угорщині у другій половині XIX ст. та як наслідок – особливості українського національного руху у складі імперії [145].

Фахівець з історії Східної Європи, професор Єльського університету Тімоті Снайдер у праці “Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999”, розглядаючи намагання російської імперської еліти

відстояти право на домінування в колишній литовсько-руській державі, висловлює переконання, що “на початку XX ст. великоруська ідея поєднувала імперський елемент із модерним національним – відкритим у тому, що він припускав можливість повернення втрачених слов'янських земель і народів до російського лона” [765, с. 147]. Він вважав, що російська національна історіософія була синтезами середньовічного та модерного компонентів, оминаючи ранньомодерний період. Заради уявної тяглості з середньовічним минулим вона виступала за радикальні зміни в сучасному, щоб порвати з ранньомодерною спадщиною. Імперські чиновники часто були польськомовними шляхтичами, що “поверталися до власного коріння” переходячи на православ'я та допомагаючи цареві “збирати” східних слов'ян [765, с. 159]. Такі росіяни не лише вірили у злиття східнослов'янських елементів у російську націю, вони також були прикладом реальності цього історичного процесу. Вони підтримували та втілювали в життя пропагандистські ідеї панславізму та москвофільства, створювали механізми для зміцнення впливу імперії на землях із східнослов'янським населенням.

Цінними нам видаються й погляди американських соціологів та політологів на розвиток національних рухів. Так, знаний політолог Ч. Тіллі виділяє два різних типи націоналізму: той, який управляється державою (state-led nationalism) і той, який прагне здобути власну державу (state-seeking nationalism) [808]. Перший з них передбачає, що громадяни ідентифікують себе в якості членів нації і віддають пріоритет державним інтересам. У другому випадку – представники окремої етнічної спільноти прагнуть отримати політичний контроль над державними інститутами в рамках існуючої країни або ж нової держави [808, с. 133]. Обидва випадки неабияк збігаються з ідеологією москвофілів та їх діяльністю з початком Першої світової війни на західноукраїнських землях. Чималий інтерес викликає і поняття “уявних спільнот”, сформульоване американським політологом Б. Андерсоном [20]. Спільноти уявні тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не

знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності. Це зіграло величезну роль у ідеологічній пропаганді москвофілів про єдність “русского мира”, внаслідок чого західні українці з проросійськими поглядами, більшість з яких ніколи не бачили росіян, усвідомлювали свою єдність із ними [20, с. 44].

Намагаючись заповнити відсутність власне російської проблематики в праці А. Каппелера, британський історик Джеффри Хоскінг опублікував працю “Росія: народ та імперія” [853]. Проте недостатньо вивчена джерельна та історіографічна база дослідження не дозволила йому повною мірою розкрити ключові завдання, поставлені назвою та структурою дослідження.

Питанням українсько-російських відносин та проблемам націєтворення в Україні багато уваги приділяє американський дослідник, який є одним із співредакторів журналу відомого “Ab imperio” Марк фон Хаген [846–848]. Зокрема, дослідження історика висвітлюють російську окупаційну політику у Галичині та Буковині впродовж 1914–1915 рр. Особливий наголос автор зробив на етнічній та релігійній ідентичностях народів імперій, роль яких зросла під час військових окупацій. “Відносно гармонійне етнічне співжиття швидко політизувалося і значною мірою мілітаризувалося за режиму національної безпеки, який влада впроваджувала на окупованій території”, – зазначав він [846, с. 272]. На думку Марка фон Хагена, російська військова пропаганда від самого початку дотримувалася версії “слов’янської віри”, згідно якої всі слов’янські народи вітають російську армію як визволительку [846, с. 276]. Автор акцентував увагу на релігійному факторі, який мав визначальний вплив на рівень успішності російських окупаційних заходів у Галичині. “Особливо релігійна політика спричинилася до того, що колись лояльні русофіли і потенційно нейтральні галицькі селяни повернулися проти російських окупантів... Ще важливішим було те, що іредентистські міти й російський проект націєтворення, який об’єднував російських державних службовців і

націоналістичну суспільну думку в Росії, зазнав поразки через потужну і глибоко вкорінену в Галичині організацію греко-католицької церкви”, – стверджував дослідник [846, с. 277]. З іншого боку, на погляд автора, “окупаційна політика режиму зламала грань між громадянським та військовим світом, а також між Австрійською та Російською імперіями. Окупаційна влада вивозила сотні тисяч громадян із західного прикордоння, тобто, із тих територій, які мали найбільший досвід сучасної (модерної – І. М.) національної політики, тим самим сприяючи тісним взаємозв’язкам галицьких поляків, євреїв і українців із українцями Російської імперії. Тому в кінцевому результаті саме російський режим і російські націоналістичні організації зробили націоналізм можливим в 1917 р...” [848, с. 186].

Застосовуючи міждисциплінарний підхід у дослідженнях процесів націєтворення українців, німецька дослідниця Рікарда Вульпіус розглядає їх у ракурсі відносин між релігією та етнічністю (пізніше – нацією) [164, 165]. На думку науковця, формування русинської національної свідомості у Галичині стимулював конфесійний антагонізм. Проте перешкодою для спільної національної ідентичності став якраз розкол русинів на українофілів та русофілів, які все з більшою силою виступали одні проти одних з різними національно-політичними концепціями. Однак, наголошує Р. Вульпіус: “Русофільському духовному рухові, зі свого боку, не вдалося за царських часів перешкодити формуванню української концепції ідентичності серед частини духівництва, а також політичній маніфестації цієї концепції. Коли не стало державної підтримки в лютому 1917 р. русофільське духівництво й зовсім ослабло, щоб могли стримувати форсовану українізацію церковного життя. Якщо розглядати його розвиток у XIX та XX ст. з позицій “longue duree”, то напрошується висновок, що наміри великоросійської нації, а тим самим і консолідація російської національної самосвідомості порівняно із зміцненням національного самоусвідомлення інших великих європейських націй відбулося запізно – запізно, якщо подивитися, на який опір наразився цей проект з боку

сучасних конкурентних національних рухів у Російській імперії кінця XIX ст.” [164, с. 104].

Ще один відомий німецький історик Кай Штруве проводить наукові дослідження щодо ролі і значення у формуванні українських ментальних особливостей та творенні української нації селянства як найбільш численної верстви в підавстрійській Галичині та Російській імперії. Вихідним пунктом при цьому для нього є Галичина, у якій подібні процеси порівняно мало вивчені. Зокрема, дослідник дотримується думки, що “русофільсько-українофільське протистояння” в краї щонайменше до останнього десятиліття XIX ст. не мало надто великого значення, окрім вузького кола русинської інтелігенції [910, с. 168].

Загалом, К. Штруве виникнення явища москвофільства серед українського населення підавстрійських земель пов’язував із “сильнішою орієнтацією на православ’я, силу і престиж Росії, тоді як орієнтація на народну культуру і мову та на селянство як їхнього носія... втратила значення” [910, с. 176]. Тому, на думку автора, консервативний по своїй природі русофільсько-москвофільський проект націотворення зміг тільки незначною мірою отримати прихильність серед українського селянства і тільки частково подолати соціальну дистанцію між ним та рештою соціальних верств.

До німецькомовної історіографії належать дослідження австрійських вчених, зокрема Йогана Леслі [937], Міхаеля Мозера [594], які з’ясували міжетнічні відносини на західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини. Зокрема, М. Мозер показав витоки та еволюцію так званого “язичія” – мови русофілів, в основі якої була російська, до якої вони додавали, галицько-українську лексику, насамперед через незнання російської літературної мови.

Безумовним лідером у галузі дослідження національних рухів в Україні, зокрема в Галичині, залишається німецька дослідниця історії Східної Європи, в тому числі й України, Росії, Анна Вероніка Вендланд [131–133]. Більше того, її

робота є на сьогодні єдиною зарубіжною монографією з історії галицького русофільства. На основі значної джерельної бази автор відстоює позицію, яка є відмінною від більшості науковців цієї теми. Дослідниця називає явище русофільства виключно результатом внутрішніх суспільно-культурних та політичних процесів в Східній Галичині, тим самим заперечуючи факт зовнішнього втручання з метою підтримки руху. Тобто, А. В. Вендлянд надає другорядного значення цілеспрямованій діяльності російського уряду та дипломатії щодо поширення впливу у регіоні. Русофільська програма і діяльність в Галичині – це відповідь на економічне і політичне домінування польської шляхти. Вони поєднували політичний консерватизм, з церковними структурами, концепцію вірного служіння українців династіям в Австрії та Росії з культурною спорідненістю з російським сусідом [132, с. 485]. На думку А. Вендлянд, взаємозв'язки русофільських діячів із офіційною імперією обмежувались тільки інтелектуальним спілкуванням та не переходили межі втручання у справи іншої держави. До того ж галицькі русофіли в більшості залишалися на позиціях лояльності до імперії Габсбургів.

Дослідниця, в цілому, трактує русофільство як консервативну течію всередині українського табору, тобто порівнюючи його з малоросійством. А. Вендлянд наголошує на вагомому внеску діячів русофільського руху у розвиток українського національного відродження. Значення їхньої діяльності вона пояснює у запереченні “неісторичності” русинів, саме вони відкрили і обґрунтували окремішність руської нації. З іншого боку, А. В. Вендлянд у своїй праці оминула увагою національні рухи українців інших земель Габсбургів – Буковини та Закарпаття [132, 133].

Наведемо деякі аргументи німецького історика Клауса Бахмана, який русофільський рух в Галичині проаналізував крізь призму зовнішньої політики Російської та Австрійської імперій напередодні війни [929, 930]. Подібно до А. В. Вендлянд, К. Бахман відносить русофільство до складової процесу національного самовизначення українців. У своїй роботі автор визначає три

течії українського національного руху – староруську, молодоруську та власне русофільську (москвофільську). На думку дослідника, саме староруська течія, яка спочатку вважала русинів краю частиною російського народу і була лояльною до Габсбургів, пізніше дала групу радикальних москвофілів. Останні ідентифікували себе з імперією Романових як в культурному, так і в політичному та релігійному планах [930, с. 173]. Суперечливою видається нам теза К. Бахмана про відсутність серйозної проблеми для існування Австро-Угорщини у випадку втрати нею Східної Галичини [929, с. 86–87].

Сучасні польські дослідники дещо опосередковано торкаються проблем австро-російських відносин в контексті західноукраїнських земель. Доробок польської історіографії у ділянці вивчення русофільського руху в Галичині обмежується переважно працями про причини руху, однак деякі дослідники зачіпали період початку ХХ ст. і до Першої світової війни. Зокрема, праці історика Збігнева Фраса відрізняються від ряду інших широким спектром джерельної бази та обізнаністю із українською історіографією щодо Галичини [933]. Зростання в краї популярності Росії, на думку автора, мало під собою тільки внутрішнє обґрунтування, а саме антиукраїнська діяльність польських сил та перевага в українському русі греко-католицьких консервативних представників. Зовнішні чинники, які спричинили появу москвофільства дослідник відносив до другорядних [933, с. 128].

Ставленню австрійського уряду й польських політичних сил до українського питання в 1890–1914 рр. присвячена робота Я. Грухала "Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w galicji wobec kwestii ukraińskiej, 1890–1914" [211]. Він вважав, що на зламі ХІХ–ХХ ст. значна частина нижчого духовенства, яка до того симпатизувала москвофілам, прагнучи зберегти за собою авторитет у суспільстві, почала пов'язувати себе з їхніми опонентами – народовцями. Наслідком вичерпання русофільських тенденцій, які спиралися на консервативне старорусинство, стало виразне посилення в москвофільському угрупованні акценту на ідеї політичної (на додаток до

мовно-культурної) єдності українців і росіян [211, с. 25–26]. Я. Грухала визнавав внесок русофілів у справу піднесення освітнього рівня українського населення Галичини, однак стверджував, що з огляду на довготривалу перспективу їхня діяльність не сприяла розвитку національної свідомості простолюдю [211, с. 119].

Становлення і розвиток москвофільства на Лемківщині стало науковою проблемою для ще одного польського дослідника Пауля Беста. На його думку, пошук місцевим населенням своєї ідентичності і став головним каталізатором виникнення цього явища, а складна державно-політична ситуація посприяла зміцненню позицій руху серед частини суспільства. П. Бест чітко розрізняє поняття русофільства (як історико-культурної приналежності до власне руського простору) і москвофільства (течія, яка закликає на політичного злиття з російським національним простором) [932].

На відміну від своїх колег, дослідник Ярослав Мокляк зародження і формування в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. проросійської орієнтації виводить саме із цілеспрямованої політики російської дипломатії та церковних кіл. Автор ряду публікацій дотримується думки про далекосяжні плани російського політикуму щодо перспективи у найближчому майбутньому окупації українських земель Австро-Угорщини. У цій ділянці російські панславісти, стверджував Я. Мокляк, вміло використали брак почуття «власної вартості» у багатьох русинів, їх незнання власної історії та культури. Відповідальність за такий стан національної свідомості руського населення Галичини дослідник покладав на народовську партію. Отже, польський дослідник розглядав русофільство як меншовартісне (порівняно з українською ідентичністю) явище, а формування українства в Галичині зводив тільки до культурно-просвітніх завдань. Історик висловив впевненість у виключній орієнтації москвофілів на власне російську культуру та ототожненні себе як її складової [940]. Тим самим Я. Мокляк розмежовує терміни москвофіли та русофіли (як поняття, що охоплює загальноруські традиції в цілому) [595, с.

146]. На противагу йому у своїй статті, яка присвячена знову ж таки історії Лемківщини, Анджей Зємба пропонує взагалі послуговуватися у термінології тільки нейтральним поняттям “русофільство”, наголошуючи на зневажливому значенні терміну “москвофільство” і пропонуючи взагалі викреслити його із наукового обігу [946].

Дослідник А. Зєлецький охарактеризував позицію москвофілів у контексті діяльності українських і польських політичних угруповань у Галичині на початку ХХ ст. [947]. Зі статті історика випливає, що гасло культурної й мовної єдності українців з російським народом не було єдиною і визначальною рисою москвофільського руху. Прагнучи зберегти себе, тобто протиставити радикальним і націоналістичним силам, москвофіли вдавалися до тактичних союзів з польськими консерваторами, а також підкреслювали свою лояльність до австрійської державності, вбачаючи в ній запоруку соціальної стабільності [947, с. 56].

Представники молдавської історичної науки зосереджуються на дослідженні москвофільського руху на західноукраїнських землях, заперечуючи при цьому фінансування Російською імперією цього руху. Зокрема, член громадської організації “Русь” Б. Голик [186], подаючи свій огляд москвофільського руху в сучасній українській історіографії, заявляє, що назви “русофіли” та “москвофіли” вигадані українськими націоналістами для демонстрації “нібито фінансування Росією” цього руху. На його думку, сучасна українська історіографія подає рух “русинів-русофілів” якщо щось штучне, випадкове. Б. Голик виступає проти трактування русофілів як руху чи партії, заявляючи, що ними була “більша частина корінного населення, яка зберегла свої традиції, історичну пам’ять” [186, с. 136]. Жодних документальних підтверджень чи архівних посилань для обґрунтування власних тверджень автор не використовує, стверджуючи, що “більшість населення зустріла російську армію доброзичливо, охоче співпрацювала з російською воєнною адміністрацією” [186, с. 139]. Величезна кількість репресованих галицьких

русинів, тих, що здалися у полон чи втекли з відступом російської армії, свідчить, на думку автора, про проросійську орієнтацію серед українського населення, однак, мовляв, про це невігідно писати сучасним українським історикам.

Ще далі у своїй агресивності до українського минулого пішов придністровський дослідник Сергій Суляк [784–787]. Автор, аналізуючи статтю І. Буркута [102], заперечує ”значну допомогу з Росії”, що надавалася русофільським організаціям. Наведені чернівецьким науковцем факти безчинств російської армії С. Суляк порівнює зі ”зразками австрійської пропаганди часів Першої світової війни” і наголошує на тому, що не було розстрілів за ”донесеннями москвофілів” [786, с. 9]. Дослідник не прагне відшукати історичну справедливість – він відразу наполягає на єдиноправильності своїх поглядів та намагається підібрати лише ті факти, які їх підтверджують [786, с. 25]. Відтак, статті С. Суляка свідчать про відсутність цінності для наукового світу та показують хіба що значну заангажованість українофобської історіографії окремих сучасних істориків.

Найбільш великий обсяг наукових публікацій та монографічних видань належить безумовно сучасній російській історіографії. Різномаанітне бачення її представниками проблеми російського впливу на західноукраїнську суспільність XIX – початку XX ст. і формування у громадсько-політичному житті українців краю проросійської течії займає вагоме місце у справі надання об’єктивних оцінок поставленій темі. В дослідженнях сучасних російських істориків висвітлюється комплекс суспільно-політичних заходів Російської імперії щодо західноукраїнських земель, визначаються стратегічні плани та практична реалізація зовнішньополітичної програми імперії щодо цих територій, аналізується діяльність громадських організацій Росії, розкриваються особливості використання царизмом ідеології неославізму як інструменту впливу на суспільно-ідеологічну ситуацію в краї в цілому наприкінці XIX – на початку XX ст., досліджується закордонна фінансова

підтримка москвофільського руху та з'ясовуються проблемні моменти суспільно-політичної орієнтації місцевого населення на фоні російсько-австрійських відносин.

Слід нагадати, що в радянський період над питанням дослідження історії слов'янських народів в Австро-Угорщині працювали наукові співробітники Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР. У рамках програм АН СРСР були підготовлені два об'ємні збірники “Визвольний рух народів Австрійської імперії” [644; 645], де йшлося передусім про революційно-визвольні процеси, демократичні перетворення в слов'янських народів. Стосовно здійснення поглибленого аналізу впливу на визвольний рух етнічних процесів і національних факторів, то у зв'язку з ідеологічними факторами ці проблеми або не вивчалися, або висвітлювались викривлено. Пріоритетним вважалося дослідження міждержавних відносин Росії, Австро-Угорщини, Німеччини в контексті яких і розглядалися слов'янські проблеми.

Неабияке значення для дослідження обраної теми мають наукові розробки Тофіка Муслім огли Ісламова – професора Санкт-Петербурзького державного університету, котрий ще в радянську епоху працював в Інституті слов'янознавства та балканістики і займався вивченням історії країн Центральної Європи [338–340]. Зокрема, відомий вчений досліджував місце і роль Габсбургської монархії в європейській історії. Розглядаючи її зв'язки і взаємовідносини з Російською імперією, автор приходить до висновку, що “образ ворога – імперії Габсбургів в суспільній думці Росії і навпаки – Росії в Австро-Угорщині – склався ще перед світовою війною, а остання тільки посилила такі тенденції” [338, с. 27]. Дуалістична монархія сприймалась в першу чергу як історичний суперник Росії, як головний її противник на Балканах, котра до того ж “незаконно” панувала над слов'янськими народами Середньої Європи – потенційними провідниками російського впливу в регіоні” [338, с. 31].

Більша частина російських дослідників, розглядають суспільно-політичні та культурні процеси на західноукраїнських землях та подають їх у вигідному для російської офіційної пропаганди ракурсі. Йдеться, зокрема, про ряд досліджень московської дослідниці Ніни Пашаєвої, котра здійснила спробу цілісного викладу історії “русского” руху в Галичині [665–669]. Вступна стаття монографії дослідниці пояснює термін “русское движение” в Галичині як визнання єдності всього російського народу “від Карпат до Камчатки”, включаючи і Білорусь та Україну, усвідомлення власної приналежності до єдиного народу російського і визнання російської літературної мови рідною літературною мовою галицьких українців [667].

На її думку, саме 1830-ті–1848 рр. стали першим етапом для розвитку як українського, так і проросійського рухів. Знайомство інтелігенції краю з новими ідеями відбувається на фоні антиросійської протидії австрійської влади. Остаточний розкол руху на українофільство та русофільство авторка датує 60 – ми роками ХІХ ст. і наголошує на переважанні протиріч між ними національно-політичного, а не тільки мовного характеру.

Коріння російського руху в Галичині Н. Пашаєва виводить з національних традицій епохи Київської Русі, єдиного давньоруського племені. Переломним моментом власне в історії москвофільського руху авторка вважає саме рубіж ХІХ–ХХ ст., коли народжується друга генерація діячів “карпато-русского” руху. Ідеологією нового курсу стала в умовах Австро-Угорщини національно-культурна єдність всіх трьох гілок російського народу і як наслідок – політична єдність з Росією [668, с. 118]. Саме в цей час, на думку дослідниці, російська літературна мова завойовує в краї міцні позиції, а молоді галичани намагаються влитись в потік загальноросійської культури як передової та ліберальної [668, с. 122]. Русофільський рух внаслідок термінологічної плутанини трактується нею, як російське національне відродження. В міркуваннях Н. Пашаєвої простежується думка про існування цієї суспільно-політичної течії в краї аж до початку Першої світової війни, коли

він ще більше активізувався та набував популярності, при цьому ніяк не співпрацюючи та не перетинаючись з українофільством.

Важливо також зазначити, що розкриваючи такий аспект проблеми як підтримка москвофільського руху суспільно-політичними колами в самій Російській імперії, Н. Пашаєва заперечує тезу про планомірне і чимале фінансування руху з боку урядових осіб: “Російські урядові кола не здійснювали постійну підтримку своїх російських співвітчизників за кордоном, а тільки в особливо складних випадках надавали їм, як ми зараз називаємо, гуманітарну допомогу” [667, с. 114]. Не буде перебільшенням твердити, що надто вузьке коло документальних джерел в роботі Н. Пашаєвої, фактична відсутність ознайомлення з дослідженнями науковців останніх десятиліть призвели до тенденційного викладу матеріалу в публіцистичному стилі. Крім того, автор використала стереотипи та стандартні оцінки радянської доби (наприклад, твердження про “віковічне прагнення населення краю до возз’єднання з Росією” тощо) [665, 669].

На відміну від Н. Пашаєвої, інші російські дослідники такі як О. Бахтуріна [49–51], М. Клопова [399–409], О. Міллер [575–584] не ототожнюють галичан з “русскими”. Монографії Олександри Бахтуріної висвітлюють питання політики російської влади на окупованих територіях (Галичини, Буковини) в роки Першої світової війни [49, 51]. Авторка першу частину книги присвятила дослідженню довоєнного становища в Галичині, позиції російського МЗС щодо місцевої ситуації, становище проросійських організацій в краї. О.Бахтуріна підкреслює, що своєрідність російської політики полягала в тому, що на зайнятих військами територіях одразу ж встановлювався і цивільний уряд. Справжньою причиною таких дій, на думку автора, були плани максимального злиття Галичини з Російською імперією до закінчення війни, тобто до того, як постане питання про встановлення нових кордонів [49, с. 126].

Підсумовуючи, дослідниця зауважила, що зацікавлення Росії східнослов'янськими володіннями Австро-Угорщини було обумовлене цілим комплексом внутрішньо- і зовнішньополітичних причин. В міру наростання напруженості у відносинах обох імперій посилювався інтерес Росії до слов'янських земель Габсбургів [51, с. 226-227]. Свого піку ця тенденція досягла на початку світової війни, коли Російська імперія офіційно оголосила себе захисником слов'янських народів. І. Бахтуріна відзначала також існування внутрішньополітичних причин посилення зацікавлення до Галичини. Перш за все, це необхідність зміцнення Росії як національної імперії і активна протидія сепаратистським рухам, особливо тим, які використовували підтримку із-за кордону, польському і українському [49, с. 22].

На прикладі даного дослідження можна прослідкувати помилковий принцип, пануючий на сьогодні в російській історіографії, згідно до якого Східна Галичина і Північна Буковина виступають як “окраины” імперії Романових, котрими ці західноукраїнські землі ніколи не були. Трьохрічна (з перервами) російська присутність у краї розглядається в новітній історіографії як його окупація, з чим погоджувалися, до речі, й представники тогочасного імперського політикуму, адже термін окупація стосовно західноукраїнських земель уперше вжили саме вони. Таким чином, назва монографії “Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны” навіть дисонує із назвою розділу (“Временно оккупированные территории и национальный вопрос”), у рамках якого розглядаються західноукраїнські землі [49, с. 330].

Дослідниця в своїх наукових працях стверджувала про слабкість та деяку аморфність москвофільського руху на західноукраїнських землях, про слабкі умови для його саморозвитку і зростання. Основою для визначення вченими і політиками близькості населення краю до Росії була мова. Головні політичні течії серед галицької русинської інтелігенції виникли саме на основі ставлення до питання про етнічну та мовну приналежність частини населення Галичини

[51, с. 119]. Оскільки західноукраїнський край уявлявся як джерело поширення небезпечного “національного вільнодумства” серед поляків та українців імперії, то підтримка “русофільства” повинна була служити створенню певної рівноваги сил в цьому регіоні [51, с. 123].

Проте слід вказати і на дещо поверхове вивчення літератури, використаної при написанні монографій. О. Бахтуріна, на нашу думку, проігнорувала багаточисленні дослідження польською, українською, німецькою мовами. Без належної уваги залишені і сучасні російські роботи, які пов’язані з цією тематикою. Серед них слід назвати, вже згадувану, монографію Ніни Пашаєвої. Недоліком дослідження є і відсутність висвітлення політики австрійської влади в краї після відходу з нього росіян. Не буде перебільшенням твердити, що залишились без відповіді головні питання: чи були невдачі в російській політиці в Галичині, пов’язані з конкретними прорахунками адміністрації або ж Російська імперія в принципі не могла грати роль національної держави і “органічно” включити до свого складу нові території? Чи існувала в Росії достатньо приваблива для зарубіжних слов’ян (“єдинокровних братів”) національна ідеологія, котра б стала передумовою приєднання до “державної Росії”?

Вважаємо, що теза відомої дослідниці українського питання в Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. Ірини Міхутіної про аполітичність москвофільських діячів і про те, що вони дбали тільки про культурну, моральну та ідейну єдність з Росією є не зовсім вірною [592, с. 184]. Вона висловила думку, що “українофільська” та “москвофільська” течії утворились при формуванні національної свідомості русинів, а розходження і розкол між ними напередодні війни посилювало питання геополітичної орієнтації [592, с. 182–184]. І. Міхутіна в одній із останніх статей зробила висновок, що саме національна проблема відіграла вирішальну роль в ідеологічних та політичних причинах Першої світової війни, а українське питання стало одним із основних в планах ворогуючих сторін [591, с. 29].

Також варто приділити увагу дослідженням Олексія Міллера, російського науковця, у працях якого, напевне, найвиразніше прослідковуються європейські постмодерні традиції. Зокрема, він дотримується думки про відносну запізність процесу формування національної самосвідомості галицьких русинів. Відносно стабільне існування русофільства О. Міллер пояснював підтримкою цього руху з точки зору втручання російськими зовнішніми силами, тим самим стверджуючи про намагання останніх поширити серед українців Галичини прагнення до загальноросійської ідентичності. Питання про можливість анексії Галичини Романовими на початку XX ст., на його думку, стало одним із ключових пунктів російського націоналізму [575, с. 72]. Проте, стверджує автор, така тактика офіційного Петербурга була одразу приречена на провал, через неможливість ним подолати політичну перевагу Відня і польського руху, швидкий розвиток українофільства у самій Російській імперії.

Серед всіх регіонів Австро-Угорщини, населених українцями (Північна Буковина, Закарпаття), О. Міллер особливого значення надав саме Галичині [576, 578, 582]. Він виокремив сім найважливіших зовнішньополітичних акторів, котрі переслідували ті чи інші інтереси в краї – Відень, Ватикан, Петербург, місцеві русини та поляки, польська еміграція, український рух в Росії. На думку вченого, збереження альтернативи українського чи російського вибору тривало до Першої світової війни. А тому і українська, і проросійська ідеї були привнесені з Російської імперії ще в першій половині XIX ст. і в подальшому підтримувались зовнішніми чинниками. Активне втручання урядових кіл і прагнення прищепити загальноросійську ідентичність допомогли підтримати відносну стійкість русофільського руху в Галичині. Однак офіційний Відень і польський фактор, які переважали у боротьбі за уми галичан, невігідний кадровий обмін з Галичиною, розвиток українського національного руху в самій Російській імперії стали в результаті причинами, які прирекли на провал царську політику в регіоні [577].

Монографії та статті О. Міллера яскравий приклад того, як історик, володіючи новітніми методами аналізу джерел, може переосмислити насичену політичними штампами проблему, зберігаючи при цьому інтелектуальну незалежність від кон'юктури міждержавних відносин. На думку О. Міллера, український націоналізм заперечував малоруську ідентичність, котра могла мирно співіснувати з загальноросійською, і створював свій прототип ідеальної Вітчизни, який суперечив як польському, так і російському образу. Українська ідея позбавляла російську не просто частини національної території, але й “Києва – матері міст руських”, місця, де народилося православ'я і державність, а також ідеологічного підґрунтя в конфлікті з польським рухом [577, с. 39]. В одному із найновіших досліджень О. Міллер розглядає імперію і націю крізь призму російського націоналізму. Логіка дискурсу загальноросійської нації висувала кордони “російської національної території” за кордони імперії, в заселені східними слов'янами області Габсбургської монархії. Дискурс про Червону Русь (Східну Галичину) і Угорську Русь (сучасну Закарпатську Україну) принципово відрізнявся від панславістського дискурсу щодо слов'ян Габсбургської та Османської імперій. Це був, по суті, “дискурс націоналістичної ірреденти”, який існував аж до падіння Російської імперії [577, с. 162–164].

В науковій статті, розглядаючи Галичину в системі австро-угорського дуалізму, він проаналізував питання про місце краю в міжнародних відносинах в регіоні. Процес встановлення контролю Габсбургів над Галичиною, вважає О. Міллер, виявився затяжним не випадково, оскільки Росія незмінно проявляла інтерес до цих територій протягом всього XIX і XX ст. Навіть в період дуалізму Відень не мав повної свободи дій в Галичині [576, с. 68].

Грунтовно історією Галичини займався московський дослідник Віталій Савченко, зокрема, його дослідження охоплюють проблему національного розвитку краю на початку XX ст. і в роки Першої світової війни [739–744]. В основному джерельну базу публікацій автора становлять документи

російських відомств (МЗС, Військового міністерства), чії служби уважно сліdkували за подіями політичного та національного характеру в Галичині. Найдетальніше В. Савченко висвітлив співіснування двох течій національного руху галичан: народовської і русофільської, їхню ідеологію та боротьбу. Головними висновками в роботах автора є тези про глибокі історичні традиції русофільського руху та про австрійську антиукраїнську політику народоства [740, с. 99]. Всі роботи вченого підводять до узагальнення, що, не зважаючи на деяку зацікавленість офіційної Росії у збереженні русофільської течії на землях Австро-Угорщини, документально наміри міністерських кіл зібрати всі “русские земли” включно з 1914 р. не зафіксовано [742, с. 39–41].

Низка статей В. Савченка відображає етносоціальні особливості розвитку Східної Галичини в 1914–1920 рр., національно-політичну ситуацію в краї та політику російської адміністрації в ході Першої світової війни. Для Росії вихід до Карпат через Галичину одночасно сприяв би найбільш вдалому і повному вирішенню і польського, і малоросійського питань в своїх інтересах. За твердженнями дослідника, ставлення до “українського сепаратистського руху” з боку російського уряду було жорстким і непримиренним. “В Галичині, Буковині і Угорській Русі проживало одне російське населення (а не різні рутени чи русини)”, – стверджував науковець [739, с. 77]. Автор намагався довести, що основна маса населення краю зберігала проросійську орієнтацію до і після заняття росіянами Галичини у 1914 р. [739, с. 87; 743, с. 99]. В. Савченко робить висновок про глибокі історичні традиції москвофільської течії, про підтримку її політичних гасел селянським населенням краю, про антинародну політику українофільських організацій та партій, що пояснювалася відданістю австро-угорській владі. Остання ж вбачала в них союзника не тільки у боротьбі проти “традиційного прагнення русинів до єдності з Росією, але і в планах територіальних надбань за рахунок Росії” [743, с. 97]. Автор підкреслював, що правлячі кола імперії займали непримиренну позицію щодо українського руху не тільки через його австрофільську орієнтацію, але перш за все через те, що

існування цього руху загрожувало єдності російського народу і цілісності російської державності [740, с. 99].

Головна теза В. Савченка полягала в тому, що в документах ніде не прослідковуються наміри урядових кіл Росії до об'єднання “всіх руських земель” чи забезпечення утвердження “русской” ідеї в Галичині в період 1910–1913 рр. “Петербург не мав і не міг мати планів приєднання Східної Галиції до Росії”, – зазначав дослідник [742, с. 40]. Цю тезу можна назвати дискусійною, оскільки викликають сумніви конкретні факти про регулярне фінансування проросійських кіл в краї різними урядовими організаціями та приватними особами. Для порівняння слід сказати, що інші російські науковці, скажімо І. Міхутіна, О. Бахтуріна, М. Клопова не ототожнювали галицьке населення з власне “русскими” громадянами.

На наш погляд, уваги заслуговують дослідження Марії Клопової, яка на сторінках наукових розвідок детально прослідкувала за діяльністю російських дипломатичних служб на східнослов'янських землях Австро-Угорщини на початку ХХ ст. [799–809]. Опираючись на документи фондів Архіву Зовнішньої політики Російської імперії, дослідниця стверджує, що до поразки Росії у війні з Японією і як наслідок – посилення на території імперії ідей слов'янофільства, зацікавленість регіоном була невисокою. Зростання австро-російських протиріч і розвиток національного руху українців спричинили посилення уваги з боку російських дипломатичних кіл до москвофільських організацій з метою пошуку майбутніх союзників [405, с. 302–304]. Протягом 1912–1914 рр. проявляється нова тенденція – посилення уваги до Угорської Русі та Буковини. Остання тепер розглядалася російськими службами як центр москвофільського руху. В Закарпатті російський царизм вбачав “оплот православ'я і лояльності до Росії” [405, с. 306]. Автор таку зміну полюсів пояснювала посиленням в Галичині українського руху, що автоматично призвело до двоякого трактування російськими дипломатами краю, з одного боку, як втраченого для “русского

дела”, а з іншого – як такого, що потребує посилення російської підтримки (в тому числі і фінансової) [401, с. 39].

Проблема українського руху на землях монархії Габсбургів як фактор австро-російських відносин на початку ХХ ст. теж знайшла своє відображення у одній із наукових публікацій М. Клопової. На думку автора, ставлення Росії до українофільства в Австрії було неоднозначним. Воно визнавалося ворожим імперії і водночас підтримувались проросійські симпатії населення “руських” провінцій дуалістичної монархії. В цілому, на початок ХХ ст. ставлення російського уряду до цієї проблеми набуло наступного вигляду: втручання у внутрішні справи сусідньої імперії небажане, але разом з тим не можна допустити проникнення звідти небезпечних для цілісності Російської імперії ідей, зокрема, українофільської [408, с. 94–95]. М. Клопова наголошувала, що російське МЗС, хоч і розглядало зростання українського руху як небажане для Росії, проте не відступало від своєї традиційної політики невтручання в справи Австро-Угорщини, вважаючи, що активна протидія неминуче призведе до подальшого погіршення австро-російських відносин [408, с. 112–113]. Ситуація змінилася тільки у 1911–1914 рр., коли зросла напруга у міждержавних відносинах і перспектива воєнного зіткнення стала реальною. На перший план вийшло завдання пошуку можливих союзників, а також протидії найбільш небезпечним ворогам.

Суттєвим внеском в розробку досліджуваної теми є наукові дослідження ставропольського історика Ігоря Крючкова, який предметом дисертаційного дослідження обрав слов'янський фактор в Угорщині наприкінці ХІХ – в першій третині ХХ ст., зупинившись на етнонаціональному та зовнішньополітичному чинниках [457]. Одна із статейних публікацій автора присвячена вивченню національного питання Угорщини у спектрі російської дипломатії напередодні війни. Будучи переконаним у достовірності та об'єктивності інформації, доступної російським послам та консулам, які передавали донесення в Петербург, автор впевнений у відсутності конкретних планів намірів

російських урядових кіл надавати офіційну та фінансову підтримку з метою поширення проросійських настроїв на території “Підкарпатської Русі”. Так само, науковець заперечує факт звинувачення у 1912 р. російських служб у фінансовій підтримці москвофільства на Закарпатті, висунутого австро-угорськими службами. Генеральне консульство у Будапешті зробило все можливе для доведення своєї непричетності до конфлікту. І. Крючков ці події пояснював відсутністю в Росії, на найближчий час, планів перспективи війни з Австро-Угорщиною [457, с. 272–273].

Питання російсько-румунського розмежування в Буковині в роки Першої світової війни розглядає дослідниця Придністровського університету Ірина Благодатських [70]. Авторка детально прослідкувала еволюцію позицій Росії і Румунії, показавши прийоми і методи, які використовували сторони в процесі переговорів. Проблема розподілу Буковини зайняла суттєве місце у взаємовідносинах Петрограда і Бухареста. Угода про необхідність цього розподілу регіону залишила відкритим питання про конкретної лінії кордону. Основою майбутнього розмежування став етнографічний принцип (Північна Буковина, населена українцями, відходила до Російської імперії, а Південна, з переважаючим в ній румунським населенням – до Румунії), який, не зважаючи на опір військових кіл, залишався основою позиції російського уряду щодо цього питання. Дослідниця наголошувала, що таке рішення відповідало національним потребам народів, які населяли Буковину. На відміну від російської сторони, румунський уряд, вимагаючи передачі цілого краю, керувався тільки своїми геополітичними амбіціями, коли використав військові невдачі Антанти і висунув свої територіальні вимоги, повністю усунувши етнографічний принцип [70, с. 128].

Окрему групу становлять наукові розвідки М. Булахтіна, Л. Горизонтова, які розкривають позиції правлячих кіл і громадськості Російської імперії до слов'янських земель Габсбургів і разом з тим становище “русской партии” в Галичині і діяльність місцевих русофілів [99, 100; 193–196]. Автори таких

робіт, відстоюють позицію згідно якої російські офіційні кола позитивно відносились до русофільського руху, але не бажаючи ускладнення російсько-австрійських відносин напередодні війни, утримувались від його відкритої протекції. Зокрема, вже згадувана дослідниця О. Бахтуріна не перебільшує фактору поширення проросійських симпатій на західноукраїнських землях, виходячи із відмінностей у мовному, культурному і конфесійному плані між населенням Галичини і власне Росії. Дотримується думки про слабкість і аморфність москвофільського руху, представленого досить обмеженим колом галицької інтелігенції [51, с. 22].

Російськими істориками розроблено ряд інших, не менш актуальних і цікавих досліджень, без ознайомлення з якими дане дослідження не буде цілісним. Історія формування неославістського руху та взаємодії його з російським урядом знайшов своє відображення на сторінках робіт Е. Аксьонової, В. Дякіна, О. Павленка, В. Хевроліної та ін.

Так, провідна співробітниця Інституту Російської історії РАН Вікторія Хевроліна висвітлює погляди на зовнішню політику слов'янофілів наприкінці XIX ст. [849] На її думку, цей напрям в кінці століття можна розцінювати як консервативну ідейну течію з елементами лібералізму. В основі слов'янофільських теорій лежала ідея про особливість слов'янського світу, його перевагу над Заходом, месіанську роль слов'янства і Росії в світовій історії, керівну роль Росії в слов'янському світі [318, с. 23]. Автор наголошувала, що ідея слов'янської федерації в другій половині XIX ст. набула в суспільній думці політичного забарвлення, оскільки була тісно пов'язана із зовнішньополітичними завданнями Росії. Проголошуючи необхідність об'єднання слов'ян на основі православ'я, слов'янофіли в той же час, на думку В. Хевроліної, дуже негативно відносились до ідеї австрославізму – об'єднання католицьких слов'янських народів Австро-Угорщини [849, с. 27]. Дослідниця на основі програмових документів та публіцистики слов'янофілів спроектувала зовнішньополітичну програму Росії, важливим пунктом якої було “приєднання

на заході Східної Галіції і Угорської Русі, населених українським населенням (на думку слов'янофілів – російським)” [849, с. 33]. В. Хевроліна не сумнівається в експансіоністському характері цієї програми розширення кордонів Росії і розцінює тезу про безкорисливість національної політики як декларацію. Вона робить висновок, що слов'янофільські ідеї насправді тільки прикривали амбіції російських консервативних кіл.

Праці Е. Аксьонової [18], О. Павленка [656], Е. Серапіонової [753] та інших, які присвячені неославістському рухові, суттєво доповнюють історіографію проблеми. Дослідниками проаналізовано взаємозв'язки російських проурядових кіл з неославістичною думкою та вплив цього суспільно-культурного явища на зовнішньополітичний курс держави наприкінці XIX – на початку XX ст.

В працях О. Айрапетова, О. Шелухіна, К. Щацилло знайшли своє відображення окремі важливі аспекти даної проблематики [17; 905; 913]. Їхні дослідження дозволяють з'ясувати значення імперського розвідувального управління у визначенні зовнішньополітичної програми щодо західноукраїнських земель, позицію вищого військового керівництва з приводу стратегічного курсу Російської імперії.

Слід сказати, що окремі сучасні російські вчені до сьогоденнього часу важко долають спокусу перенести тогочасний політичний дискурс у площину свого наукового пошуку, і не відходять від усталеного в радянський період сприйняття окупації імперськими військами Галичини та Буковини як загалом “позитивного” чинника, котрий відкрив перед українцями краю перспективи об'єднання з братнім народом у рамках однієї держави, базуючись на імперській ідеології, котрої Російська Федерація не позбулася й донині. Це звичайно ж звужує межі дослідницьких можливостей та об'єктивного осмислення. Так, приміром, під час конференції “Росія, світ напередодні, в ході та після Першої світової війни за документами російських і зарубіжних архівів” сюжети кінохронік про російських солдатів на вулицях Львова у 1914–1915 рр.,

приїзд Миколи II до Самбора й Хирова у 1915 р., візит царя та його свити до зруйнованого Перемишля “тракувалися не окупацією, а визволенням, якого, очевидно, не бажали розуміти... галичани...” [335, с. 322]. Доцільним є тут вжити міркування з цього приводу професора М. Литвина, котрий зауважував, що “...сучасна історіографія Російської Федерації вимірює окупацію Галичини штампами російських пропагандистсько-націоналістичних творів періоду Першої світової війни, що відбивається як на характеристиці окупаційного режиму у сучасних дослідженнях, так і замовчуванні певних фактів з історії України того періоду й спотворює об’єктивну картину висвітлення проблеми” [498, с. 159].

Яскравим свідченням упередженості та намірів фальсифікації окремих історичних фактів стало узагальнююче видання колективу російських учених під назвою “Мировые войны XX века. Кн. 1. Первая мировая война. Исторический очерк” [585]. Авторами чимало уваги приділено репресіям австрійської влади проти українців, однак зовсім не враховано численних доведених фактів активності галицьких москвофілів та здійснених репресій російською окупаційною владою у Карпатському краї у 1914–1917 рр. В книзі іншого відомого апологета «руського мира» В. Шамбарова під символічною назвою “За веру, царя и Отечество!” із піднесенням розповідається про «визволення» російською армією міста Львова. Не оперуючи документальними фактами, спираючись тільки на “воспоминания наших офицеров”, автор впевнено говорить про радісну і теплу зустріч мешканцями міста російської армії [900].

Упереджену й необ’єктивну позицію щодо ситуації в Галичині та на Буковині в досліджуваний період можна висловити кількома реченнями зі статті сучасного російського публіциста І. Шишкіна: “Нинішнє торжество українського націоналізму на заході України – результат тотального фізичного винищення носіїв загальноросійської самосвідомості. В Галицькій Русі під час Першої світової війни українські націоналісти з допомогою австрійців і угорців

вішали й розстрілювали всіх помічених у симпатіях до Росії. Концтабори Талергоф і Терезін стали символами трагедії галицько-російського народу” [912, с. 89].

Серії наукових статей М. Булахтіна [99, 100], А. Марчукова [558], Н. Нарочницької [625] відображають узагальнюючі тенденції російського бачення проблеми “Російська імперія – Галичина” наприкінці XIX – на початку XX ст. Дипломатичний курс Петербургу першої третини XX ст., процес розробки зовнішньополітичних програм та діяльність розвідувальних служб імперії дозволяють прослідкувати дослідження В. Зубачевського [327], А. Ігнат'єва [329–333] та ін.

Зокрема, історик Омського університету Віктор Зубачевський досліджує проблему політики Російської імперії щодо східних територій Центральної Європи в 1912–1921 рр. Він пояснював посилення інтересу Росії до сусідніх територій Австро-Угорщини і Німеччини геополітичною ситуацією, яка склалася ще до кінця XIX ст. Кордони між цими імперіями відображали систему територіально-силових відносин і баланс сил між ними [327, с. 100].

Особливою ознакою зовнішньої політики Росії була орієнтація людей, які відповідали за її проведення, на великодержавну ідеологію. В. Зубачевський в цьому плані виділив два напрями: “офіційно-охоронний” та “імперсько-ліберальний”. Більше того, між їхніми прихильниками, особливо після початку війни, посилились розходження у відомчих, тактичних і навіть стратегічних питаннях у сфері реальної політики [327, с. 101].

Найбільш важливою для інтересів Росії на заході, на думку її урядових кіл, була Галичина та Карпатська Русь у складі Австро-Угорщини. Пояснювалось це як прагнення “опертись на Карпати”. Крім того, додає автор, частина галицьких русинів ототожнювала себе з росіянами і виступала за єдність східних слов'ян [327, с. 103].

Початком новітніх наукових методів та їх застосування в даній тематичній площині можна вважати, приміром, дослідження Л. Горизонтова та

О. Поршневої. Спеціаліст з історії Росії, Польщі, України та Білорусії XIX–XXI ст. Леонід Горизонтов вивчає внутрішню політику, етнонаціональну проблематику Російської імперії та її регіони. Об'єктом уваги дослідника стала й українська національна ідея, яку він вивчає за допомогою геополітичної проекції та питань регіоналістики, застосовуючи ретроспективний метод [193–196]. Праці Л. Горизонтова ґрунтуються на твердженнях, що уявлення про національні інтереси і спільну територію формуються в українців в середині XIX ст. Вплив Великої України на Галичину посилюється з 70-80-их рр. XIX ст. Автор, при цьому наголошує, що чим ближче ставали українці одні до одних, тим більш відчуженими себе відчували [194, с. 111]. Більше того, вчений говорить і про слабкі національні зв'язки населення Галичини, Закарпаття та Буковини, незважаючи на компактне розташування на території Австро-Угорщини [194, с. 112]. Винятковістю розташування цих територій Л. Горизонтов вважає те, що вони знаходились на периферії східнослов'янського етнічного масиву, через що і не потрапили в поле зору російської державності [196, с. 8]. В центрі геополітичних інтересів і Росії, і Центральних держав регіон опинився з початком Першої світової війни [196, с. 9].

Дослідниця Ольга Поршнева займається розробкою міждисциплінарних методів в історико-антропологічних дослідженнях. На основі методів математичного моделювання, методів психологічного і соціологічного аналізу вона спробувала здійснити аналіз відповідної поведінки різних верств населення, зокрема на “окраїнах” імперії. Однак, концептуально важко погодитись із, наприклад, таким бездоказовим твердженням авторки, що у краї “російських солдат місцеве слов'янство зустрічало як визволителів”. Такі слова мали на меті підтвердити офіційну версію про благородну місію імперії “визволення братів-малоросів від іноземного гніту” [770]. На сторінках подібних видань можна помітити вплив москвофільської літератури початку XX ст. та радянської історіографії.

Суттєвим недоліком сучасної російської історичної науки продовжує залишатись намагання її представників, так як і раніше, ігнорувати український національний рух на західноукраїнських землях. Провідні російські науковці заперечують його як важливий фактор політичного життя на початку XX ст., котрий успішно розвивався не лише серед українців краю, але й в Австро-Угорщині. Не погоджуються російські автори й з тим, що саме під дією суспільно-політичного руху проросійські сили на західноукраїнських землях відійшли від активної політичної та культурної діяльності.

Детальний аналіз наукової літератури дає підстави зробити висновок, що питання про російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті українців монархії Габсбургів наприкінці XIX – на початку XX ст. комплексно не вивчалось як у працях європейських істориків в цілому, та і російськими сучасними науковцями зокрема.

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменував собою початок нової історичної епохи, однією із характерних рис якої стали наростаючі міжнаціональні протиріччя. Західноукраїнські землі належали до складу однієї держави – Австро-Угорської імперії. Галичина, Буковина та Закарпаття входили в спектр інтересів Росії і мали для неї геополітичне, етнічне та релігійне значення. Зростання українського, польського національно-визвольних і москвофільського рухів, загострення дипломатичних відносин навколо балканського питання, утвердження неославізму як видозміненої ідеології слов'янської єдності стали причинами зіткнення інтересів Відня та Петербурга щодо цих земель. Проблема зовнішньополітичних планів Росії щодо західноукраїнських територій, її недослідженість, спричинила дискусії щодо висвітлення питань місця краю в політиці царизму. Неоднозначні тлумачення деяких процесів (наприклад, діяльність українофілів та москвофілів, фінансування проросійських сил у регіоні тощо) стають на заваді отриманню відповіді на головне питання – чи були західноукраїнські землі об'єктом експансії Росії? В цьому плані дослідження даної проблематики в

розробках сучасних науковців Російської Федерації має важливе наукове та суспільно-культурне значення.

У дослідженнях сучасних російських істориків висвітлюється комплекс суспільно-політичних заходів Російської імперії щодо західноукраїнських земель, визначаються стратегічні плани та практична реалізація зовнішньополітичної програми імперії щодо цих територій, аналізується діяльність громадських організацій Росії, розкриваються особливості експлуатації царизмом неославістського руху як інструменту політики щодо краю в цілому наприкінці XIX – на початку XX ст., досліджується закордонна фінансова підтримка москвофільського руху та з'ясовуються проблемні моменти суспільно-політичної орієнтації місцевого населення на фоні російсько-австрійських відносин.

Отже, сучасні дослідження відзначаються широким спектром поглядів та думок на політику Росії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX ст. При порівнянні української та зарубіжної наукової думки можна зіткнутись з цілком протилежними поглядами. З одного боку, прослідковується намагання окремих проросійських дослідників заперечити або виправдати експансіоністську політику російського уряду твердженням, що на західноукраїнських землях присутні симпатії серед населення на основі культурно-мовної спорідненості та сильний проросійський вплив. Український національний рух в більшості трактується ними не об'єктивно, без ґрунтовної джерельної бази на підставі застарілих ідеологічних штампів. З іншого – на сьогодні є російськомовні праці, при написанні яких застосовуються новітні методи дослідження, потужна джерельна основа, зроблені альтернативні висновки, про існування в зовнішньополітичних концепціях урядових кіл Росії пункту зміцнення та розширення імперії за рахунок західноукраїнських земель, особливо Галичини. Вони фактично руйнують застарілі дореволюційні та радянські кліше. Загалом же в сучасній російській науці домінує погляд, котрий має на меті виправдати політику Російської імперії, надати їй образу “матері

слов'янських держав”, для якої будь-яка територіальна експансія в Європі була недоцільною і такою, що суперечила національним інтересам Росії. Безперечно, з таким твердженням не погоджуються сучасні українські вчені.

В свою чергу, англomовна історіографія проблеми, праці польських, німецьких, австрійських та інших європейських вчених акцентують увагу переважно на проблемах Галичини напередодні та в роки війни, оминаючи Буковину та Закарпаття. Однак вони суттєво доповнюють сучасну українську історіографію обраної теми, яка порушує широкий спектр питань в контексті зовнішньополітичної стратегії Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини.

ВИСНОВКИ

1. Комплексний критичний аналіз історичних розвідок показав, що історіографія проблеми щодо українських земель Австро-Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії наприкінці XIX ст. – у 1917 р. представлена значним масивом української і зарубіжної наукової та публіцистичної літератури. Остання відзначається різною науковою цінністю та глибиною і об'єктивністю відображення конкретно-історичних подій, процесів, явищ. Результати проведеного дослідження дають підстави для певних висновків та узагальнень.

Дослідження історії українських земель Австро-Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії наприкінці XIX ст. – 1917 р. більш як за століття сприяло створенню чималого масиву наукової, навчальної, публіцистичної літератури з означеної проблеми, що зумовило необхідність його історіографічного осмислення.

Історіографія обраної для дослідження проблеми пройшла у своєму розвитку наступні етапи: перший – кінець XIX ст. – 1917 р. (імперський); другий – 1920–1980-ті рр. (характерною рисою якого став домінуючий вплив радянської ідеології та репресивної системи на діяльність істориків як в СРСР, так і частково в Західній Україні, її впливом на історіографію українського зарубіжжя); третій – 90-ті рр. XX – початок XXI ст. (пов'язаний із здобуттям Україною незалежності, а звідси поглибленим зацікавленням як вітчизняних, так і низки сучасних зарубіжних дослідників її минулим).

2. Всебічне вивчення наукового доробку стало можливим завдяки дотриманню наукових принципів системності, об'єктивності, історизму, всебічності, наступності, які передбачають визначення ступеня розвитку знань на різних історіографічних етапах та репрезентацію доробку українських і зарубіжних авторів з окремих аспектів дослідження. Виконанню поставлених завдань сприяло також широке застосування сукупності загальних і

спеціальних методів дослідження, формування авторської інтерпретації понятійно-категоріального апарату теми.

З'ясовано, що джерельна база дослідження складається з матеріалів різного походження та характеру: архівні документи, монографії, дисертації, навчальні посібники, енциклопедично-довідкова література, матеріали наукових конференцій, фахові журнали, публіцистика, періодика, публікації веб-сайтів. Науковий аналіз історіографічних та частково конкретно-історичних джерел дозволили зробити висновок про те, що з історії українських земель Габсбургів у зовнішньополітичних концепціях Росії було видано чимало праць від публіцистичних брошур та заміток у періодичній пресі до ґрунтовних наукових робіт. Щоправда, комплексного вивчення вказаної проблеми ані вітчизняною, ані зарубіжною історичною наукою не відбулося.

3. Впродовж кінця XIX ст. – 1917 р. створена значна джерельна база з історії зовнішньої політики Росії щодо західноукраїнського регіону вказаного періоду (газетні й журнальні статті, партійні видання, мемуари, спомины тощо), що використовувалися дослідниками наступних історіографічних періодів. Характерною ознакою таких розвідок є виразне відтворення ідеологічних уподобань авторів. Як наслідок, історична публіцистика вимагає до себе особливо критичного ставлення.

Детально і об'єктивно проаналізувавши доступні нам джерела, вважаємо, що є всі підстави стверджувати про перетворення російською суспільною думкою початку XX ст. на сторінках своїх видань західноукраїнських земель в об'єкт політичного впливу та привід втручання у справи Австро-Угорщини. Паралельно російська ідеологія насаджувала громадськості думки про історичний обов'язок повернення втрачених колись земель «із спадщини Рюриковичів», тим самим переконуючи у достовірності тези про «исконно русские» землі, загарбані незаконно Габсбургами. І якщо до безпосереднього початку війни між Центральними державами та Антантою подібні думки на сторінках публіцистичних видань могли бути прихованими, або на них не

наголошували, то після розгортання військових дій між австро-німецькими та російськими військами імперська пропаганда в особі певних діячів (К. Белиловский, А. Богданович, А. Будилович, Д. Вергун, В. Дружковский, М. Рапопорт, Б. Филатович) не приховувала своїх міркувань. Найважливішими функціями таких праць були культурно-просвітницька та пропагандистська, щоб остаточно утвердити в російській свідомості ідею про несправедливу і стражденну долю «Русского Прикарпаття», яке просить допомоги ззовні.

Щодо публікацій українських авторів (В. Будзиновського, Д. Донцова, М. Залізняка, І. Кревецького, М. Лозинського, Л. Цегельського та ін.), то першочерговим завданням вони вважали обґрунтування ідеї окремішності українського народу та його самобутності. Одночасно в наукових дослідженнях М. Грушевського, І. Франка та ін., публіцистичній літературі наголошувалось на загарбницькому, експансіоністському характері політики Росії, заперечувалася великодержавна ідеологія Петербурга щодо подальшої долі українських земель Дунайської імперії.

4. У роботі проаналізовано також праці західноукраїнських істориків українофільського (М. Андрусяка, І. Крип'якевича, К. Левицького, М. Миколаєвича, С. Томашівського, М. Стахіва) та русофільського спрямування (В. Ваврика, В. Маковського, С. Фенцика, В. Хиляка) міжвоєнного періоду, котрі дуже часто характеризуються значною заідеологізованістю та певною упередженістю. Історики міжвоєнного періоду заклали основу для подальших досліджень періодизації та термінології щодо розвитку проросійського руху на західноукраїнських теренах.

5. Результатом діяльності українських радянських вчених стало накопичення та систематизація конкретно-історичного та фактичного матеріалу, хоча помилкові та фальсифіковані висновки дослідників В. Васюкова, І. Компанійця, В. Маланчука, В. Малкіна, В. Пічети, В. Савченка, Ф. Ястребова применшували цінність збільшеної кількості робіт і розширених тематичних меж наукових пошуків. Введення в обіг невикористаних до того

часу архівних даних не забезпечувало вищого ступеня наукових знань, адже автори праць залишалися прихильниками марксистсько-ленінських концептуальних підходів. До того ж поряд із всесоюзною історіографією українській відводилася другорядна роль. Заідеологізовані праці радянських дослідників заохочували і виправдовували політику асиміляції і зросійщення.

Явним протиставленням радянським науковим зразкам можна назвати українську зарубіжну історіографію, яка представлена великою кількістю мемуарів, ювілейних збірників, науково-популярними розвідками Д. Долинського, Д. Дорошенка, І. Лисяка-Рудницького, М. Славінського, П. Феденка та ін. Попри обмеженість архівних даних (із зрозумілих причин), і як наслідок, неповноту інформації, вона характеризується відносно об'єктивним баченням національної проблематики, реальнішим підходом до подій і менш заідеологізованими оцінками.

6. Із проголошенням незалежності України у 1991 р. відбулася кардинальна зміна концептуальних наукових парадигм. Можна констатувати, що для сучасної української історіографії характерними рисами є демократичність наукових думок і суджень, намагання дотримуватись об'єктивності у висновках та узагальненнях, застосовувати загальноприйняті та оригінальні наукові підходи у методології. Завдяки сучасній інтерпретації істориків (О. Аркуша, О. Добржанський, В. Любченко, М. Мудрий, В. Передерко, О. Сухий, У. Уська та ін.) українські землі Австро-Угорщини у зовнішній політиці Російської імперії постали як окрема політико-ідеологічна та теоретико-практична проблема. Проте, на сторінках окремих праць можна побачити спрощене та некритичне сприйняття історичної дійсності, а також намагання запозичити сумнівні надбання російських істориків. Залишає бажати кращого також нарощення знань українською історичною наукою щодо питання впливу зовнішньополітичної стратегії Росії на території Буковини та Закарпаття, оскільки, на сьогоднішній момент, пріоритетним для дослідників

залишається все таки Галичина як центр українського національного руху кінця XIX – початку XX ст.

Сучасні російські дослідження відзначаються широким спектром поглядів та думок на політику Росії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX ст., які інколи є цілком протилежними. Можна говорити, з одного боку, про намагання окремих науковців заперечити або виправдати експансіоністську політику російського уряду твердженням, що на західноукраїнських землях присутні симпатії серед населення на основі культурно-мовної спорідненості та сильний проросійський вплив (О. Бахтуріна, І. Міхутіна, Н. Пашаєва, В. Савченко та ін.). Проте, з іншого боку, на сьогодні є роботи, при написанні яких використовуються новітні методи дослідження, потужна джерельна основа, зроблені альтернативні висновки щодо існування в зовнішньополітичних концепціях урядових кіл Росії пункту зміцнення та розширення імперії за рахунок західноукраїнських земель, особливо Галичини (М. Клопова, О. Міллер та ін.). Вони фактично руйнують застарілі дореволюційні та радянські кліше. Загалом же в сучасній російській науці домінує погляд, котрий має на меті виправдати політику Російської імперії, надати їй образу «матері слов'янських держав», для якої будь-яка територіальна експансія в Європі була недоцільною і такою, що суперечила національним інтересам Росії. Зазначено, що російська історіографія (В. Шелохаєв, Н. Шелухін) під виглядом справжнього національного руху на західноукраїнських землях подавала русофільство (москвофільство). Водночас народовський (українофільський) рух називала проявом штучно створеного ворогами Росії (німцями та поляками) “українського сепаратизму”. Представники сучасної російської історичної науки розглядають національний рух або в контексті розвитку русофільства – «русского движения» в краю (О. Бахтуріна, І. Міхутіна, Н. Пашаєва), або наголошують на альтернативності української та російської національних орієнтацій в регіоні (І. Благодатських, Е. Борисенко, В. Зубачевский, О. Міллер).

Нами з'ясовано, що в сучасній зарубіжній історіографії найменш піддані впливам політико-ідеологічної кон'юнктури є праці німецьких, австрійських та італійських істориків, зокрема Андреаса Каппелера, Йогана Леслі, Рікарди Вульпіус, Анни Вероніки Вендланд, Клауса Бахмана, Джованні Савіно. Однак вони є малочисельними і не розкривають загального розвитку процесів діяльності російського уряду щодо західноукраїнських земель та українського руху в цілому, хоча містять цінні висновки стосовно окремих його проблем.

7. Попри те, що окреслена тема різнопланово відображена в історіографії, вона повністю не вичерпана. Більш глибокого осмислення потребують питання місця і ролі у зовнішньополітичних концепціях Російської імперії Закарпаття в означений період, механізми втілення планів російського уряду в роки Першої світової війни. Перспективними напрямками подальших наукових пошуків вважаємо вивчення поширення впливу православної церкви, регіональні та краєзнавчі дослідження, котрі можуть краще відобразити настрої і погляди пересічних мешканців західноукраїнського регіону наприкінці ХІХ – першій чверті ХХ ст. як віддзеркалення зовнішньополітичних процесів з боку імперій Романових та Габсбургів. Більш повною заявлена тема зможе виглядати з появою наукових досліджень, де буде з'ясовано ставлення суспільно-політичних кіл та громадськості Наддніпрянщини до намагань російського уряду поширити свій вплив на українських територіях Австро-Угорщини. Застосування нових методологічних підходів (методологія інституціональної історії, психоісторії, мікроісторії тощо), сприятиме розкриттю та осмисленню її якісно нових граней. У хронологічному відношенні акценти дослідження проблеми зміщуються до передвоєнних років та власне до Першої світової, тоді як чимало прогалин у знаннях залишається щодо періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. Вважаємо доцільним залучення нових конкретно-історичних та історіографічних джерел, перегляд та переосмислення змісту відомих. Продовження наукових пошуків шляхом застосування теоретико-методологічних новацій та творчого використання здобутків вітчизняних й

зарубіжних науковців дозволить заповнити існуючі прогалини в історіографії проблеми, сприятиме її подальшому розвитку та виходу на якісно новий рівень дослідження зовнішньополітичної стратегії Російської імперії щодо українських земель Австро-Угорщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Австрія, Німеччина, Росія: погляд на положення політичне. *Діло*. 1880. 12 березня.
2. «Австрійське москвофільство і російські патріоти». *Діло*. 1914. 6 травня.
3. Архив внешней политики Российской империи историко-документального департамента МИД России (далі АВПРИ). Ф. 133 «Канцелярия Министра Иностранных дел, 1797–1917 гг.». Оп. 470. Д. Австро-Венгрия. Внутренняя политика в Австрии, 51 л.
4. АВПРИ. Ф. 133. Оп. 470. Д. 36. Государственная поддержка москвофильской партии в Галиции, 1911 г., 74 л.
5. АВПРИ. Ф. 135 «Особый политический отдел, 1863–1917 гг.». Оп. 474. Д. 429. Телеграмма бывшего консула в Будапеште М.Г. Приклонского о назначении его директором ОПО, датированная 9 марта 1916 года. 3 л.
6. АВПРИ. Ф. 135. Оп. 474. Д. 180. Материалы за 1916 и 1917 годы из австрийской и германской прессы. 58 л.
7. АВПРИ. Ф. 135. Оп. 474. Д. 200. Справка ОПО «Обзор источников и материалов для проведения границ русской народности в Галиции, Угорской Руси и Буковине», 1916, 3 л.
8. АВПРИ. Ф. 135. Оп. 474. Д. 201. Записки Б. А. Будиловича, Д. Н. Вергуна, А. Соболевского к вопросу определения этнических границ расселения русских в Галиции, Буковине и Угорской Руси. 59 л.
9. АВПРИ. Ф. 135. Оп. 474. Д. 26. Материалы об лагерях для российских военнопленных украинского происхождения (показания бежавших из плена военнослужащих, донесение поверенного в делах в Берне М. Бибикова). 55 л.
10. АВПРИ. Ф. 135. Оп. 474. Д. 27. Записки и рекомендации А. Ю. Геровского ОПО. 3 л.

11. АВПРИ. Ф. 135. Оп. 474. Д. 27. Телеграмма графа М. Тышкевича Николаю II. 2 л.
12. АВПРИ. Ф. 135. Оп. 474. Д. 29/101. Записки В.П. Сватковского (журналиста, резидента русской разведки в Берне) «Украинский вопрос накануне весенней кампании», датированный 30 ноября 1915 г. 4 л.
13. АВПРИ. Ф. 135. Оп. 474. Д. 1. Доклад министра иностранных дел об организации ОПО и его задачах, 1916, 7 л.
14. АВПРИ. Ф. 151 «Политический архив, 1839–1917 гг.» Оп. 482. Д. 3417. Славянское движение в Австро-Венгрии, 128 л.
15. АВПРИ. Ф. 172 «Посольство в Вене (Австрия), 1785–1920 гг.». Оп. 514/1 (1892 – 1909). Д. 1641. Галицко-Русское благотворительное общество. 1902–1914 гг. 74 л.
16. Австро-Венгрия: опыт многонационального государства / отв. ред. Т. М. Исламов, А. И. Милеер. Москва: Инс-т славяноведения и балканистики РАН, 1995. 321 с.
17. Айрапетов О. Р. Поездка Николая II в Галицию весной 1915 г. и политическая борьба в русских военных верхах. *Вестник Московского университета. Серия история*. 2000. №1. С. 103–120.
18. Аксенова Е. П. Славянофил А. А. Башмаков о кризисе славянской идеи. *Славяноведение*. 2001. № 5. С. 83–89.
19. Акценты круглого стола на тему: «Русофильство в австрийской Галиции: современные исторические исследования и уроки» (по материалам круглого стола, состоявшегося 02. 12. 2000 г. в Русском культурном центре г. Львова). Львів: Ахілл, 2002. 87 с.
20. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. URL: <http://izbornyk.org.ua/anders/and.htm>.

21. Андрусишин Б. Україна в роки Першої світової війни. Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 14–15 травня 1998 р. Київ, 1998. С. 17–23.
22. Андрусяк М. Генеза і характер галицького русофільства в ХІХ – ХХ ст. Прага: Укр. вид-во «Пробоем», 1941. 23 с.
23. Андрусяк М. Метафізика москвофільства. *Нова зоря*. 1930. Ч. 77.
24. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства. Львів: Вид-во т-ва «Просвіта», 1935. 79 с.
25. Андрусяк М. Початки галицького москвофільства. *Нова зоря*. 1930. Ч. 71.
26. Андрусяк М. Чи М. Качковський був москвофілом. *Нова зоря*. 1931. Ч. 53, 55.
27. Андрухів І. Кость Левицький: сторінки. Івано-Франківськ, 1995. 78 с.
28. Андрущенко І. Галичина: між Польщею й Австро-Угорщиною. *Київська старовина*. 2001. № 1. С. 73–81.
29. Аркуша О. Від «подоляків» до «ендеції» (еволюція польсько-українських взаємин на зламі ХІХ – ХХ ст.). Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 83–87.
30. Аркуша О. Відкриття Галицького крайового сейму в Львові. *Lwow: miastospoleczenstwo-kultura. Krakow*, 2002. Т. IV. S. 135–164.
31. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині *Вісник Львівського національного університету*. Сер. істор. 2000. Вип. 35–36. С. 168–206.
32. Аркуша О. Русофільська орієнтація в Галичині в останній чверті ХІХ ст. *Третій Міжнародний конгрес українців. 26–29 серпня 1996 р. Доповіді та повідомлення. Історія*. Ч.1. Харків, 1996. С. 120–125.
33. Аркуша О. Український національно-політичний рух в Галичині наприкінці 80-х рр. ХІХ ст. *Україна – культурна спадщина*. 1997. Вип. 3–4. С. 118–139.

34. Аркуша О., Мудрий М. Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського національного університету. Серія історична*. Вип. 34. Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. С. 231–268.
35. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / за заг. ред. М.М. Мудрого. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 408 с.
36. Баган О. Галичина як геополітичний чинник. *Бойківщина: Науковий збірник*. Т. 1. Дрогобич, 2002. С. 16–20.
37. Баладыженко К. [Щироцкий Кость]. Иллюстрированная история Галичины в кратких очерках с 60-ю рисунками. Санкт-Петербург: Тип. Б. и В. Линник, 1915. 102 с.
38. Банкротство неославізму. *Діло*. 1910. Ч. 131.
39. Баран І. Воєнні дії та руйнування на території Східної Галичин (серпень 1914 – червень 1915 рр.): автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2010. 16 с.
40. Баран І. Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914–1915 рр.). *Вісник Прикарпатського національного університету. Серія: Історія*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. 17. С. 154–161.
41. Баран С. Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду. *Вісник Львівського національного університету: Серія історична*. Вип. 29. Львів: Світ, 1993. С. 62–68.
42. Барвінський Б. Значенє українсько-руського народу для Австро-Угорщини. Львів: Накл. автора, 1912. 24 с.
43. Барвінський Б. Історичні причинки: Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси. Львів: Накл. автора. 1909. 145 с.
44. Барвінський О. Ілюстрована історія Руси від найдавніших часів після руських і чужих істориків. Львів, 1890. 281 с.

45. Барвінський Б. Коротка історія українського народу. Львів: Накладом книгарні А. Бархада, 1922. 126 с.
46. Барвінський О. Спомини з мого життя. Част. 1 (Образки з громадського і письменного розвитку русинів в 60 рр. XIX ст. з додатками переписки). Львів: Накл. Якова Оренштайна з Коломиї, 1912. 336 с.
47. Баринов И. Западная граница в украинском и русском представлении: между пропагандой и политикой (1914-1919 гг.). *Русин.* 2013. № 1 (31). С. 78–94.
48. Баташев А. Польско-австрийское влияние на начальный период украинского сепаратизма. *Вестник Юго-Западной Руси.* 2007. № 2. С. 110–117.
49. Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). Москва: РОССПЭН, 2004. 392 с.
50. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. *Словяноведение.* 2003. №3. С. 109–111.
51. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва, 2000. 263 с.
52. Бача Ю. До питання про русофільство та москвофільство українців від середини XIX ст. «Карпаторусинство»: історія і сучасність. Київ: Обереги, 1994. С. 22–30.
53. Бача Ю. Закарпатські українці в пошуках національної орієнтації. *Українські Карпати: Матеріали міжнарод. наук. конференції «Українські Карпати»: етнос, історія, культура (Ужгород 26 серпня – 1 вересня 1991 р.).* Ужгород, 1993. С. 61–68.
54. Бачинський Ю. Гльосси. Львів: Іскра, 1904. 142 с.
55. Беда А. М. «Патриотические письма из Галиции»: страница истории идейной борьбы славянства. *Славяноведение.* 2006. № 5. С. 49–59.

56. Белгородскій А. Галиція – исконное достояніе Россіи. Москва: Изд. т-во И. Д. Сытина, 1914. 46 с.
57. Белгородскій А. В. Поробощенное славянство (въ Австро-Венгрии и Германии). Санкт-Петербург, 1915. 139 с.
58. Белиловский К. Галиция, ее прошлое и настоящее: Лекция, прочит. В Феодос. муж. гимназии 19 февр. 1915. Феодосия: тип. Натковича и Виниковича, 1915. 50 с.
59. Бендасюк Б. Историческое развитие украинского сепаратизма. Ленинград, 1938. 148 с.
60. Бендасюк С. Происхождение украинского сепаратизма. Нью-Йорк, 1966. 286 с.
61. Бережанський В. Г. Україна в роки Першої світової війни. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2001. 89 с.
62. Берест І. Виселенці та біженці з Галичини і Волині в роки Першої світової війни. *Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2006. № 571. С. 201–207.
63. Берест І. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни. *Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2007. № 584. С. 52–57.
64. Берест І. Р. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2009. 16 с.
65. Бестужев И. Основные аспекты внешней политики России накануне июльского кризиса (февраль-июнь 1914) / Первая мировая война. 1914–1918. Москва: Наука, 1968. С. 71–89.
66. Библиография к «Терезин и Талергоф» В. В. Ваврика / сост. Р. Д. Миревич. URL: <http://uamrezha.ru/later.htm>.
67. Білокінь С. Про становище історичної науки в Україні. *Український історик*. 1990. Ч. 1–4. С. 138–144.

68. Бірчак В. Карпатська Україна. Спомини і переживання. Прага: Нація в поході, 1940. 92 с.
69. Благий В. Преса москвофільського студентства Галичини початку ХХ ст. *Українська періодика: історія і сучасність / Доповіді та повідомлення. 5 Всеукраїнська науково-теоретична конференція. 27-28 листопада 1998.* Львів, 1999. С. 55–59.
70. Благодатских И. М. Проекты русско-румынского разграничения в Буковине в годы Первой мировой войны. *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе.* Москва: Инс-т славяноведения РАН, 2005. С. 116–131.
71. Бобринский В. А. Пражский съезд. Чехия и Прикарпатская Русь. Изданіє в пользу Галицко-русского общества в. Петербург. Санкт-Петербург.: Тип. т-ва «Свет», 1909. 127 с.
72. Бовуа Д. Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863–1914). *Пам'ять століть.* 2001. № 5. С. 42–70.
73. Богдановичь М. Червонная Русь (австрийські українці). Ярославль, 1914. 32 с.
74. Богодист І. Боротьба трудящих Галичини за радянську владу в 1918– 1920 рр. Львів, 1952. 58 с.
75. Богодист І. Револуційна боротьба трудящих Західної України (1917– 1939 рр.). Львів: Вид. “Вільна Україна”, 1948. 50 с.
76. Боляновський А. Діяльність австрійської контррозвідки в Галичині. *Україна в минулому: зб. наук. ст.* Вип. ІХ. Київ– Львів, 1996. С. 118–139.
77. Борисенок Е. Ю. Украинцы и русские: братья? Соседи? Конкуренты? Украинцы глазами русских, русские глазами украинцев. XVI–XXI века. *Славяноведение.* 2008. № 4. С. 118–120.
78. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917 – 1939: зб. документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1979. 558 с.

79. Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною: документи і матеріали (1921–1939). Станіслав: Станіславське обл. вид-во, 1957. 319 с.
80. Борщак І. Європа і відродження України (1914–1923). *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1936. Ч. 1. 1936. С. 5–8; Ч. 11. 1936. С. 8–12; Ч. 12. 1936. С. 7–12.
81. Борщак І. Карпатська Україна у міжнародній грі. Львів: Наше слово, 1938. 62 с.
82. Ботушанський В. Буковина в українських національно-визвольних змаганнях. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 6. Львів, 2000. С. 123–127.
83. Ботушанський В. Буковина у зовнішній політиці України (1917–1918 рр.). *Україна соборна: зб. наук. статей*. Київ, 2005. Вип. 2, ч. 3. С. 262–269.
84. Ботушанський В. М. Буковина і Хотинщина в зовнішній політиці європейських держав у роки Першої світової війни і боротьби українців краю за українську державність. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.) [кол. монографія] за ред. В. М. Ботушанського. Чернівці: Рута, 2005. С. 299–481.
85. Ботушанський В. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму (1900–1914 рр.). Київ: Наукова думка, 1975. 175 с.
86. Брицький П. Західноукраїнські землі в роки Першої світової війни. *Історична панорама: зб. наукових праць* (част. 1). Чернівці, 2009. 150 с.
87. Брицький П. Матвій Стахів – видатний дослідник історії української державності (1917–1920 рр.). *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: щорічник*. Тернопіль, 1999. С. 15–18.
88. Будзиновський В. Ішли діди на муки (Введення в історію України). Нью-Йорк, 1958. 385 с.

89. Будзиновский С. В. Культурная нужда австрийской Руси. Ч. I-II. Львов: Тип. Ставропіг. ін-та, 1891. 122 с.
90. Будзиновський В. Москвофільство, його причини і теорії. Львів, б. р. 23 с.
91. Будилович А. О. Может-ли Россия отдать инородцамъ свои окраины. Санкт-Петербург, 1907. 131 с.
92. Будилович А. О. О единстве русского народа. Речь, произнесенная въ торжественномъ собраніи Санкт-Петербургскаго Славянскаго благотворительнаго общества 14 февраля 1907 г. Санкт-Петербург, 1907. 43 с.
93. Будиловичъ А. О. О значении русского похода для австро-угорскихъ народовъ. Санкт-Петербург, 1888. 19 с.
94. Будиловичъ А. О. О необходимости включить всю Угорскую Русь в состав Российской империи. Харьков: Тип. «Мирный труд», 1914. 18 с.
95. Будилович А. О. «По вопросу объ окраинахъ Россіи». Санкт-Петербург, 1906. 25 с.
96. Будилович А. О. Современный мадьяризм в перспективах угро-славянской истории и жизни. Санкт-Петербург: Тип. Смирнова, 1902. 12 с. (Отт. из «Известий С.Пб. Слав. Благотвор. о-ва»).
97. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) / колект. моногр. В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. Чернівці: Рута, 2005. 744 с.
98. Буковина: історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
99. Булахтин М. А. «С русинами мы можем жить в согласии». *Родина*. 2008. № 4. С. 81–82.
100. Булахтин М. А. К вопросу о взаимоотношениях политических партий в Галиции в начале ХХ в. *Славяноведение*. 2008. № 4. С. 18–26.
101. Бурдяк В. Становище галицьких українців на початку Першої світової війни: соціологічний ракурс. *Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи: матеріали міжнародної наукової*

конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня 1998). Чернівці, 2000. С. 286–292.

102. Буркут И. Историческая судьба галицкого и буковинского русинства. Финал. *Русин*. 2009. № 3. С. 47–60.

103. Буркут І. Русинство: минуле і сучасність. Чернівці: Прут, 2009. 384 с.

104. Бурчак Л. Галиция, ея прошлое и настоящее. Москва: Читатель, 1914. 38 с.

105. Ваврик В. Значение Талергофа: 2-ой Талергофский Съезд. Речи, приветствия, отзывы. Талергофская выставка. Львов, 1934. 50 с.

106. Ваврик В. Картина австро-мадьярского террора в 1914 году. Львов: Тип. Ставропиг. Ин-та, 1933. 8 с. (Оттиск из «Временника» 1934 г.).

107. Ваврик В. Просветитель Галицкой Руси Иван Г. Наумович. Львов; Прага, 1926. 101 с.

108. Ваврик В. Руска Тройця / Перепечатка із газети «Земля і воля». Львів, 1933. С. 8–9.

109. Ваврик В. Справка о русском движении в Галичине; с библиографией за 1929 г. Львов: Тип. Ставропиг. Ин-та, 1930. 16 с. (Оттиск из «Временника», 1930).

110. Ваврик В. Талергоф. В 20-ті роковини народної трагедії галицько-руського народу. Львів: Тип. Ставропіг. Інст., 1934. 64 с.

111. Ваврик В. Терезин и Талергоф: К 50-летней годовщине трагедии Галицко-Русского народа. Москва: Идательский дом «Софт Издат», 2001. 144 с.

112. Валіцький А. В полоні консервативної утопії. Структура і видозміни російського слов'янофільства / пер. з пол. В. Моренець. Київ: Основи, 1998. 712 с.

113. Варшавчик М. А. Історіографічні джерела. Джерелознавство історії України: довідник / за ред. М. А. Варшавчика, Я. Калакури. Київ, 1998. С. 26–27.

114. Василевский Л. Австро-Венгрия. Политический строй и национальные вопросы. Очерк Л. М. Василевского / под. ред. И. И. Иванюкова. Санкт-Петербург, 1906. 64 с.
115. Василевский Л. Современная Галиция. Санкт-Петербург: Изд. Дороватовского и Чарушникова, 1900. IV. 232 с.
116. Василевський Л. Справа українська як міжнародне питання. Варшава, 1934. 143 с.
117. Васильев А. Зарубежная Русь. I. Русь Прикарпатская. 2. Русь в Америке. Санкт-Петербург: Печ. М.П.С. (И.Н.Кушнарєва и тов.), 1905. 32 с.
118. Васюк Л. И. Революционное движение на Буковине в конце XIX – начале XX вв. Львов: Свет, 1990. 140 с.
119. Васюков В. С. Внешняя политика России накануне Февральской революции 1916 – февраль 1917 гг. Москва: Наука, 1989. 308 с.
120. Васків В. П. Зміцнення почуття єдності українського населення Східної Галичини з усім українським і російським народами в роки Першої світової війни. *Вісник Львівського ун-ту: Серія історична*. 1986. Вип. 22: Історичні зв'язки західноукраїнських земель з Росією. Л., 1986. С. 89–96.
121. Вегеш М. М. Карпатська Україна: документи й матеріали: монографія. Ужгород, 2004. 431 с.
122. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси. Київ: Вид-во «КЛІО», 2014. 784 с.
123. Велика війна: час відчуження і жорстокості. *Питання історії нового та новітнього часу*. Чернівці, 1999. Вип. 6. С. 248–254.
124. Велика історія України. До 1923 р. опрацювали проф. д-р Іван Крип'якевич і ред. Микола Голубець; до 1948 р. доповнив проф. д-р Дмитро Дорошенко; праісторію України доповнив проф. д-р Ярослав Пастернак. Львів; Вінніпег, 1948. 967 с.
125. Велика історія України. Зшиток Ч. 16. Л.: Вид. Ів. Тиктора, 1935. 864 с.

126. Великочий В. С. Австро-угорська політика в Галичині періоду першої світової війни: штрихи до аналізу української історіографії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. статей*. Вип. 17. 2010. С. 373–390.
127. Великочий В. Перша світова війна і проблеми репресій та біженства в Галичині: українська історіографія. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Вип. 19. 2011. С. 116–121.
128. Великочий В. Українська нерадянська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині воєнно-революційної доби: спроба відтворення образу. *Історія України*. 2011. №2. С. 59–63. URL: journal.mandrivets.com/images/file/Velykochyyi.pdf.
129. Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія. Івано-Франківськ, 2009. 812 с.
130. Величенко С. Перебудова та минуле неросійських народів. *Український історичний журнал*. 1992. № 1. С. 96–105.
131. Вендлянд А. В. Російська ліберальна публіцистика та українське питання у другій половині XIX ст.: журнали «Современник» і «Вестник Европы». *Другий міжнародний конгрес україністів (Львів, 22–28 серпня 1993 р.): Доп. і повідом.* Львів, 1993. Історія. Ч. 1. С. 186–194.
132. Вендлянд А. В. Русофіли в Галичині: Українські консерватори між Австрією та Росією 1848–1915. Відень: Вид-во Австрійської Академії Наук, 2001. 644 с.
133. Вендлянд А. В. Русофільство: ще один український проект? Зауваги про невітілене прагнення. *«І»: незалежний культурологічний часопис*. Ч. 18: Україна, Росія, Білорусь: три проекти. Львів, 2000. С. 113–122.
134. Вергун Д. Что такое Галиция? Санкт-Петербург, Лукоморье, 1915. 46 с.
135. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: В 2 т. Львів: Видавництво Отців Василян «Місіонер», 1998. Т.1. 524 с.
136. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. 447 с.

137. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. Київ: Ін-т історії України НАН України. 2003. 516 с.
138. Вернадський В. И. Украинский вопрос и русское общество. URL: <http://www.igrunov.ru/ukr/vchk-ukrhistory/vchk-ukrhistory-vernad.html>.
139. Вивезене росіянами українське духовенство. *Нива*. Львів. 1916. Ч. 4. С. 262–264.
140. Винник Н. М. Український суспільно-політичний рух в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. в українській історіографії: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Львів, 2008. 20 с.
141. Виноградов К. Новые зарубежные работы по истории Австро-Венгрии. О полном собрании сочинений Г. И. Успенского (Н. И. Соколов). *Вестник ЛГУ*. 1956. №4. С. 124–138.
142. Винтер Э. Папство и царизм / пер. с нем. Р. А. Крестьянинова и С. М. Раскиной. Предсл. и ред. В. Т. Пашуто и М. М. Шейнмана. Москва: Прогресс, 1964. 533 с.
143. Витвицький С. Галичина в міжнародній політиці в 1914–1923 роках. *Український історик. Журнал історії і українознавства*. Видає Українське історичне товариство. 1995. 1– 4 (124–127). Рік XXXII. Ред. Л. Винара. С. 100–118.
144. Вівсяна І. А. Національно-культурне єднання галичан і наддніпрянців у роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. IV. Київ: Ін-т історії НАН України, 2002. С. 23–39.
145. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / пер. з англ. Н. Гончаренко, О. Гриценко. Київ: «К.І.С.», 2004. 552 с.
146. Военные преступления Габсбургской монархии 1914–1917 гг. Галицкая Голгофа. Кн. 1. / Издатель Peter S.Hardi Lane. Trumbull Conn. USA, 1964. 773 с.
147. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка, 1989. 488 с.

148. Возняк С. М. Революційні демократи України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – поборники ідеї возз'єднання українського народу. *Український історичний журнал*. 1978. № 9. С. 15–27.
149. Воинствующее украинофильство. *Прикарпатская Русь*. 1910. 9 (22) июня.
150. Волянук М. М. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні. Львів, 1960. 231 с.
151. Волковинський В.М. Перша світова війна і Україна. Київ: Генеза, 2004. 480 с.
152. Волконській А. Историческая правда и украинофилская пропаганда. Туринь, 1920. 207 с.
153. Воюючий панславізм. *Діло*. 1912. 26 листоп.
154. Воюючий панславізм. *Діло*. 1913. Ч. 78. 3 грудня.
155. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. «Марков О. (граф, член Державної думи, політичний діяч)». Спр. 245. Саблер А. Листи до Маркова О. А. 1909, 3 арк.
156. ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. Спр. 259 / п. 11. Листи до Свистуна П. И. 1904-1906, 4 арк.
157. ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. Спр. 386 / п. 14. Лист до Маркова О. А. з підписами О. Мончаловського, Ю. Яворського, В. Дудикевича. 1898, 2 арк.
158. ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. Спр. 393 / п. 16. Клуб російських націоналістів. Запрошення Маркову О. А. на з'їзд представників російського населення дев'яти західноросійських губерній. 1909, 3 арк.
159. ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. Спр. 400 / п. 16. Мончаловський О. Листи до Маркова О.А. 1903, 3 арк
160. ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. Спр. 434 / п. 17. Пустошкин К. – російський консул у Львові. Листи до Маркова О.А. 1898, 18 арк.

161. ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. Спр. 456. Свистун П.И. Листи до Маркова О.А. 1909, 6 арк.
162. ВР ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. Спр. 478. Філевич І. Листи до Маркова О.А. 1899, 1904, 1907. 10 арк.
163. ВР. ЛНБУ ім. В. Стефаника. Ф. 168. Спр. 3 листів Пустошкіна К. до Маркова О. А. Повідомлення про написання великої записки про Галичину «Воспоминания консула», 1909. 13 арк.
164. Вульпіус Р. Релігія та нація: унійна церква, православ'я та «державо-протектор Росія». *Україна. Процеси націотворення* / упор. А. Каппелер; Київ: К. І.С., 2011. С. 97–110.
165. Вульпіус Р. Слова и люди в империи: к дискуссии о «проекте большой русской нации», украино- и русофилах, наречиях и народностях. *Ab Imperio*. 2006. № 1. С. 352–369.
166. Вульфсон Э. С. Галиция до Великой европейской войны. Москва, 1915. 230 с.
167. «Вшехполяки і «росийська народність» в Галичині. *Діло*. 1907. 28 января (10 февраля).
168. Гайсенюк В. Москвофільство в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2015. 20 с.
169. Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914–1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 304 с.
170. Галиція и Россія. Москва, 1914. 18 с.
171. Галицкая Русь в европейской политике. Изд. ред. «Нового пролома». Львов: Тип. Ставропіг. Ін-ту, 1886. 144 с. (Автор: Добрянський Адольф Ів.; визначено П. Левицьким).
172. Галицко-Русское благотворительное общество в Санкт-Петербурге. Санкт-Петербург: «Надежда», 1908. 68 с.
173. Галичина й нові держави Європи. Львів–Відень: Український прапор, 1921. 30 с.

174. Галичина, Буковина, Угорська Русь / сост. сотруд. журналу «Українська жизнь» съ рисунками въ тексте и картой Галичини, Буковины и Угорской Руси, исполненной въ краскахъ. Москва: Задруга, 1915. 321 с.
175. Галичина й соборна Україна. Львів–Відень: Український прапор, 1921. 32 с.
176. Галушко Є. М. Боротьба трудящих західноукраїнських земель за соціальне і національне визволення. 1917–1920 рр. Торжество історичної справедливості. Львів, 1968. С. 365–367.
177. Гардый П. С. Военные преступления Габсбургской монархии 1914–1917 гг. Коннектикут, 1964. 324 с.
178. Гатрелл П. Беженцы в России в годы Первой мировой войны. *Исторические записки*. 2001. № 4. С. 46–72.
179. Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. Київ, 1960. 272 с.
180. Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ ст. (до 1848 р.). Львів, 1964. 249 с.
181. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні: у 2-х т. Т. 1. Київ: Книгоспілка, 1926. 387 с.
182. Гіза Антоні. Українці та поляки в неослов'янському русі 1906–1912 рр. *Проблеми слов'янознавства*. 2003. Вип. 53. С. 225–229.
183. Глушкевичь М. Взглядъ на прошлое, настоящее и будущее Прикарпатской Руси въ связи съ великой войной. Ростов на Дону, 1917. 30 с.
184. Гнатюк В. Єретик між москвофілами. ЛНВ. 1904. Т. XXVIII. 56 с.
185. Гнатюк В. Національне відродженє австро-угорських українців (1772 – 1880). Відень: Виданне Союзу визволення України, 1916. 65 с.
186. Голик Б. Галичане в годы Первой мировой и гражданской войн (О тенденциозном освещении вопроса украинской историографией). *Русин*. 2005. № 2. С. 136–143.

187. Головченко В. Буковина в міжнародно-політичних колізіях Першої світової війни. *Пам'ять століть. Планета: історичний, науковий та літературний журнал*. 2010. № 3. С. 63–76.
188. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни. Київ: Парламент. вид-во, 2009. 448 с.
189. Голубець М. Велика історія України від найдавніших часів до 1923 р. Львів, 1935. 864 с.
190. Гопцус П. О. Зарубежная Русь в борьбе за свою национально-культурную самостоятельность. Полтава, 1909. 91 с.
191. Горбаль Б. Галицкы старорусины і русофілі і одношыня до них Габсбургской і царской монархій до 1914 року. *Русин*. 2007. № 3. С. 122–145.
192. Гордієнко В. Я. Заснування Російського консульства у Львові. *Вісник Львівського національного університету. Історичні зв'язки західноукраїнських земель з Росією. Серія істор.* Вип. 32. Львів, 1986. С. 72–83.
193. Горизонтов Л. Е. «Большая русская нация» в имперской и региональной стратегии самодержавия. *Пространство власти: Исторический опыт России и вызовы современности*. Москва, 2001. С. 129–151.
194. Горизонтов Л. Е. Национальные идеи и их геополитические проекции (Восточная, Центральная и Юго–Восточная Европа). *Славяноведение*. 2003. № 2. С. 110–115.
195. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). Москва, 1999. 272 с.
196. Горизонтов Л. Е. Украина в зеркале регионалистики. *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе*. Москва: Инс-т славяноведения РАН, 2005. С. 3–12.
197. Государственно-политический фактор в развитии украинской и белорусской нации (первая треть XX в.). Круглый стол. *Белоруссия и Украина: история и культура: ежегодник*. Москва: Наука, 2005. С. 122–206.

198. Григор М. Перший прихід царських військ до Городенки та їхнє «адміністрування». *Городеничина: Історико-мемуарний збірник*. Нью-Йорк, Торонто, Вінніпег: НТШ, Український архів. Т. XXXIII, 1978. С. 212–125.
199. Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння? (Етнополітичний аналіз). Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. 384 с.
200. Грицак Я. Anna Veronika Wendland. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland 1848-1915. Wien: Verlad der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 644 s. *Україна модерна. Зб.* Київ–Львів: Критика, 2003. 8 число. С. 257–261.
201. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 1. Київ: Наукова думка, 1992. С. 119–140.
202. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії). *Сучасність*. 1994. Ч. 11. С. 73–96.
203. Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії ХІХ–ХХ ст. *Михайло Грушевський і українська історична наука: зб. матер. конф.* Львів, 1999. С. 98–129.
204. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. Київ: Генеза, 2000. 360 с.
205. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. Київ: Наукова думка, 1999. 343 с.
206. Грицак Я. Українська історіографія. 1991–2001: Десятиліття змін. *Україна модерна*. Ч. 9. Київ: Критика, 2005. С. 43–67.
207. Гриценко І. А. Економічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною у ХІХ – на початку ХХст. Львів: Вища школа, 1980. 168 с.

208. Гриценко І. А., Шевченко Ф. П. Прагнення населення Буковини до возз'яднання з Україною в складі Російської держави (кінець XVIII – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1983. №10. С. 86–93.
209. Гришко В. Панславизм в советській історіографії й політиці / Організація оборони 4-х свобод України і Спілка укр. молоді Америки. Нью-Йорк, 1954. 37 с.
210. Гротъ К. Австро-Венгрия или Карпато-Дунайские земли в судьбах славянства и в русских исторических изучениях. Санкт-Петербург, 1914. 15 с.
211. Грухала Я. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice: Uniwersytet Śląski, 1988. 146 s.
212. Грушевський М. С. Галичина і Україна. З біжучої хвилі. Статті і замітки на теми дня, 1905–1906 років. Визволення Росії і українське питання. Твори: в 50 т. Т. 1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». Львів: Світ, 2002. С. 284–289.
213. Грушевський М. С. За український маслак (В справі Холмщини). Твори: у 50 т. Т.1. Львів: Світ, 2002. С. 536–544.
214. Грушевський М. С. На порозі нової України: гадки і мрії. Київ: Наукова думка, 1991. 128 с.
215. Грушевський М. С. На українські теми: Два роки галицької політики. Б.м.і р. С. 340–355.
216. Грушевський М. С. Наша політика. Львів, 1911. 119 с.
217. Грушевський М. С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / упор. А.Ф. Трубайчук. Київ: Либідь, 1992. 558 с.
218. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. Киев: Лыбидь, 1990. 398 с.
219. Грушевський М. С. Реальна політика на галицькім ґрунті. Б. м. і р. С. 555–565.

220. Грушевський М. С. Розбурхане муравлисько. Визволення Росії і українське питання. Твори: в 50 т. Т. 1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». Львів: Світ, 2002. С. 532–536.
221. Грушевський М. С. Українцы. *Формы національного движенія въ современныхъ государствахъ. Австро-Венгрія. Россія. Германія.* Санкт-Петербург: Общественная польза, 1910. С. 152–177.
222. Грушевський М. С. Український П'ємонт. Визволення Росії і українське питання. Твори: в 50 т. Т. 1. Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». Львів: Світ, 2002. С. 283–449.
223. Грушевський М. С. Українство і всеслов'янство. Твори: у 50 т. – Т. 1. Львів: Світ, 2002. С. 66–72.
224. Гуйванюк М. Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині та на Буковині під час Першої світової війни. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: матер. міжн. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча.* Чернівці, 22–24 верес. 1998 р. Чернівці: Рута, 2000. С. 39–41.
225. Гуменюк Т. І. Західноукраїнські землі 1939–1941 рр.: історіографічний аналіз: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.06. Львів, 2007. 22 с.
226. Гумецький И. И. Значеніе Русскаго Прикарпатья для Россіи. Прикарпатье будуще – второе Приамурье для Россіи, въ предстоящей ей борьбе съ вероломною Западною Европою. Санкт-Петербург, 1904. – 112 с.
227. Гунчак Т. Україна ХХ сторіччя в зарубіжних архівах. *Український історичний журнал.* 1991. № 10. С. 137–141.
228. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
229. Гуцал П. Українська греко-католицька церква під час «Галицької руїни» 1914–1918 років. *«Берестя-1596» в історичній долі українства: матеріали всеукраїнської науково-богословської конференції.* Тернопіль, 1996. С. 26–29.
230. Данилевський Н. Я. Россия и Европа. Москва: Книга, 1991. 574 с.

231. Де-Витте Е. И. Буковина и Галичина. Лето 1903 г. сообщение читанное Е. И. Де-Витте въ общемъ собраніи Кіевскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества 22 октября 1903 года. Кіев, 1903. 49 с.
232. Де-Витте Е. И. Путевые впечатления (с историческими очерками). Лето 1903 г. Буковина и Галичина. Киев, Тип-лит. Т.Г. Мейнандера, 1904. 249 с.
233. Де-Витте Е. И. Что такое патриотизмъ? Почаевъ, 1906. 16 с.
234. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. 350. «Дирекція поліції у Львові». Оп. 1. Спр. 3608. Донесення намісництву в Білій і польовому суду в Кракові про політичну діяльність члена редакції «Прикарпатской Руси» Пелехатого Кузьми, 1915–1916, 5 арк.
235. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3609. Повідомлення Галицькому намісництву про діяльність політичних партій під час перебування російських військ у місті, 1915, 15 арк.
236. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3624. Донесення воєнної влади про конфіскацію рекламних оголошень, що сприяли поширенню русофільської пропаганди, 1915, 1 арк.
237. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3625. Кримінальна справа на редакцію газети «Слово польське», звинуваченої в русофільській пропаганді, 1915, 58 арк.
238. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3627. Слідча справа на адвоката Дудикевича Володимира, Яворського Юліана та інших керівників русофільського руху в Галичині, 1915–1918, 102 арк.
239. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3629. Слідча справа на учнів гімназії у Львові Івасечко Ярослава та Івасечко Йогана, звинувачених у русофільській пропаганді, 1915–1917, 17 арк.
240. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3634. Листування з польовим судом, воєнною командою у Кракові та Намісництвом у Білій про звинувачення викладача гімназії у Львові Скозиляса Людвіка в русофільській пропаганді, 1915–1917, 30 арк.

241. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3767. Слідча справа на Тауера Станіслава, директора поліції у Львові під час перебування російських військ, і списки осіб, звинувачених у сприянні російським військам, з доданням газетних матеріалів, 1915–1916, 45 арк.
242. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 4050. Листування з Дивізійним судом Крайового ополчення у Відні та звіти Намісництву в Білій про діяльність русофільських організацій «Руська рада» та «Друг» у Львові, 1916, 10 арк.
243. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 4065. Листування з Головним управлінням контррозвідки, Крайовим кримінальним судом та Польовим судом у Львові про звинувачення осіб у русофільській пропаганді, 1916–1917, 42 арк.
244. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 4067. Характеристика діяльності Ставропігійського інституту у Львові, 1916, 1 арк.
245. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 4068. Листування з намісництвом у Білій з політичної діяльності строкового товариства «Славія» під час перебування російських військ у Галичині, 1916–1917, 11 арк.
246. ДАЛО. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 4092. Листування з державними установами про ув'язнення підозрілих осіб у концтаборі в Талергофі, розгляд заяв осіб з проханням про звільнення їх з таборів та іншим, 1915–1917, 60 арк.
247. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903–1913 рр. Рим, 1987. 129 с.
248. Демкович-Добрянський М. Україна і Росія. Історичні нариси на теми російського імперіалізму. Львів. Краків. Париж: Видавнича спілка «Просвіта», 1993. 206 с.
249. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки в ХІХ ст. Мюнхен: Український вільний університет, 1969. 119 с.
250. Демуз І. О. Діаспорна література про українське питання в Російській імперії на початку ХХ ст. *Український історичний збірник*. 2008. Вип. 11. С. 419–426.

251. Демуз І. О. Українське питання в Російській імперії на початку ХХ ст. Історіографія.: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.06. Черкаси, 2008. 20 с.
252. Дмитриев М. В. Этнонациональные отношения русских и украинцев в свете новейших исследований. *Вопросы истории*. 2002. №8. С. 154–159.
253. Дмовскій Р. Германія, Россія и польскій вопросъ. Санкт–Петербург, 1909. 292 с.
254. До історії національних меншин Австро-Угорщини (ХІХ – поч. ХХ ст.) / упор. і пер. Й. Кобаль; передм. В. Худанич. Ужгород: Карпати-Гражда, 2001. 89 с.
255. Добрянский А. Галицкая Русь въ европейской политике. Издание редакції «Нового пролома». Львовъ, 1886. 6 с.
256. Добрянский А. О западных границах Подкарпатской Руси со времен св. Владимира. *Журнал Министерства народного просвещения. Отдельный оттиск*. Санкт-Петербург, 1879. С. 135-159.
257. Добрянский А. О современном религиозно-политическом положении Австро-Угорской Руси. Москва: Изд. П. Ф. Левдика, 1885. 52 с.
258. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 573 с.
259. Добржанський О. Російські консульства на західноукраїнських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* Київ, 2003. Вип. V. С. 112–122.
260. Добржанський О. Українські депутати австрійського парламенту та місцевих сеймів у роки Першої світової війни. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: матер. міжн. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча*. Чернівці, 22–24 верес. 1998 р. Чернівці: Рута, 2000. С. 42–46.
261. Довгаль І. Вплив російської революції 1905 року на розвиток революційного руху в Галичині. Київ: Держполітвидав УРСР. 1952. 64 с.

262. Документи російської пропаганди в Австрії. *Діло*. 1910. Ч. 21. 3 червня. С. 1–2.
263. Долбилов М. Д. А. И. Миллер. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). *Отечественная история*. 2002. №3. С. 175–179.
264. Долинський Д. Боротьба українського народу за волю і незалежність: Огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1920. Вінніпег, 1920. 246 с.
265. Доманицький В. Про Галичину та життя галицьких українців. Київ: Вид-во «Просвіта», 1909. 80 с.
266. Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. IV. Київ: Ін-тут історії НАН України, 2002. С. 155–182.
267. Донцов Д. Міжнародне положення України і Росія. Київ: «Вид-во Робітничої книгарні», 1918. 23 с.
268. Донцов Д. Модерне москвофільство. Київ, Накладом автора, 1913. 142 с.
269. Донцов Д. Підстава нашої політики. Відень: Вид-во Донцових, 1921. 210 с.
270. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. Твори: у 5 т. Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. С. 71–90.
271. Дорохова А. Селянський рух на Україні в роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 1978. № 8. С. 117–118.
272. Дорошенко Д. Галицька Руїна 1914–1917 рр. (спогади й вражіння). *Наше минуле*. 1918. №3. С. 17–36.
273. Дорошенко Д. З історії політичної думки за часів світової війни. Прага, 1936. 99 с.
274. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: Доба Центральної Ради. Т.1. Нью-Йорк, 1954. 458 с.

275. Дорошенко Д. Мої спомини про Давнє Минуле (1901–1904 рр.). Вінніпег, Манітоба: Накл. видав. спілки «Тризуб», 1949. 167 с.
276. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Львів: Червона калина, 1923–1924. Ч. 1. Галицька Руїна 1914–1917 рр. 542 с.
277. Дорошенко Д. Огляд української історіографії: держ. школа: Історія. Політологія. Право(НАН). Київ: Українознавство, 1996. 254 с.
278. Дорошенко Д. Перебування митрополита Андрея Шептицького в Росії за часів війни. *Мета*. 1931. 14 червня.
279. Дорошенко Д. Угорська Русь. Київ: Вік, 1914. 32 с.
280. Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. З портретами. Відень, 1916. 114 с.
281. Дорошенко Д. Як українці-наддніпрянці помагали своїм наддністрянським братам у часі Галицької Руїни. *Календар-альманах «Дніпро» за звичайний рік 1927*. Львів, 1927. С. 27–34.
282. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877): Частина друга. Львів: Накладом І. Франка, 1889. 150 с.
283. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877): Частина перша. Львів; З друкарні Тов. ім. Шевченка, 1889. 456 с.
284. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877): Частина третя й четверта. Львів; З друкарні Товариства імени Шевченка, 1890. Кн. 7, 8, 9. 150 с.
285. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. Б. Грінченко. М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. Київ, 1994. 278 с.
286. Драгоманов М. Україна, Польща і Московщина в історичних взаєминах. Нью-Йорк: Накл. громад. голосу, 1945. 32 с.
287. Драгомирецький В. Галицкая Русь и русско-польские отношения. Речь, произнесенная в торжественном собрании Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества 8 декабря 1896 г. Санкт-Петербург: Печ. Евдокимова, 1897. 15 с.

288. Дробот І. І. Державно-соборницька ідея в практиці українських суспільно-політичних сил еміграції на західноукраїнських землях (1920-30-ті рр.): автореф. дис..... докт. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2002. 32 с.
289. Дронов М. Ю. Историко-культурологический семинар «Подкарпатские русины и Россия». *Славяноведение*. 2009. № 2. С. 126–127.
290. Дружба и братство русского и украинского народов. В 2-х томах. Т. 1. Киев: Наукова думка, 1982. 480 с.
291. Дружковский В. Современная Галиция. Екатеринослав, Изд. Е. П. и В. П. Шевченко, 1914. 16 с.
292. Дутчак О. Сучасна українська історіографія краєзнавчого руху у Галичині 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст.: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2012. 275 с.
293. Дядиченко В. Развитие исторической науки в УССР (1945–1970). Киев: Научная мысль, 1970. 80 с.
294. Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (начало XX в.). *Вопросы истории*. 1996. №11–12. С. 39–53.
295. Дьяков В. Славянский вопрос в русской общественной мысли 1914–1918 гг. *Вопросы истории*. 1991. № 4–5. С. 3–11.
296. Єфремов С. Два проекта. *Украинская жизнь*. 1915. № 1. С. 7–12.
297. Єфремов С. До історії «Галицької руїни» 1914–1915 рр. (В жандармському освітленні). *Україна*. 1924. Кн. 4. С. 127–144.
298. Єфремов С. Дух віків. *Україна*. 1919. 29 січня.
299. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.): монографія. Харків: ХНАМГ, 2010. 360 с.
300. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 – 1918 рр.): монографія. Харків: «Апостроф», 2012. 568 с.
301. Жванко Л. Джерело з історії вивчення проблеми біженства Першої світової війни в Російській імперії. *Київська старовина*. 2006. № 6. С. 113–123.

302. Жванко Л. М. Іноземні біженці Першої світової війни в Україні. *Київська старовина*. 2005. Ч. 3. С. 77–93.
303. Жванко Л. Перша світова війна: біженці в Україні (1914–1918 рр.): автореф. дис.... д-ра іст. наук: 07.00.01. Харків, 2013. 40 с.
304. Животко А. П. Історія української преси / упоряд., авт. іст. біогр. нариса та приміт. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
305. Жогов П. Дипломатия Германии и Австро-Венгрии и Первая балканская война 1912–1913 гг. Москва: Наука, 1969. 396 с.
306. З австрійсько-української політики у часі світової війни. *Український скиталець*. Відень. 1924. Листопад. Кн. 1. С. 88–92.
307. За кулісами неослаїзму. *Діло*. 1910. Ч. 114. С. 1.
308. З історії західноукраїнських земель. Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1957. Вип. 1. 171 с.; Вип. 2. 195 с.; 1958. Вип. 3. 130 с.; 1960. Вип. 4. 154 с.; 1960. Вип. 5. 186 с.
309. З історії міжслов'янських зв'язків. Київ: Наукова думка, 1983. 166 с.
310. Зайончковский А. Подготовка России к мировой войне в международном отношении / с предисл. и под ред. М. П. Павловича. Ленинград, 1926. 401 с.
311. Залізняк М. Нариси про національне питання. Київ: Серп і молот, 1918. 214 с.
312. Залізняк М. Росія, Україна і її відродженє. Львів, 1910. 72 с.
313. Залізняк М. Українці, Росія і війна: (Замітки й матеріали). Б.м.: Накл. і друк парт. друкарні, 1915. 45 с.
314. Западные окраины Российской империи. Москва: Новое литературное обозрение, 2007. 608 с.
315. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914– 1918 рр. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 284 с.
316. Заполовський В. Вплив Горлицької операції на активізацію бойових дій на фронтах Східної Галичини та Буковини. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: матер. міжн. наук. конф.*,

присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. Чернівці, 22–24 верес. 1998 р. Чернівці: Рута, 2000. С. 31–39.

317. Заполовський В. Слідами забутої війни 1914–1918 рр. на Буковині (Воєнно-історичний нарис: воєнні могили Першої світової війни в Північній Буковині). Чернівці: Молодий буковинець, 1998. 47 с.

318. Західна Україна. Київ: Вид-во АН УРСР, 1940. 138 с.

319. Зашкільняк Л. Міжнародна наукова конференція у Львові “Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти”. *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 152–153.

320. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / кол. монографія за ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. С. 24–56.

321. Зашкільняк Л. Методологічні новації в сучасній українській історіографії на тлі світової історичної думки. *Українська історична наука на сучасному етапі розвитку: II Міжнар. наук. конгр. укр. істориків, Кам'янець-Подільський, 17-18 верес. 2003 р.: доп. та повідомл. Т. 2. Українське історичне т-во, Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, Ін-т історії НАН України. Кам'янець-Подільський: НаУОА, 2006. С. 193–201.*

322. Зашкільняк Л. Новий погляд на українську історіографію XIX – початок XX ст. Лекції з історії української історичної науки II половини XIX – початок XX ст. *Український гуманітарний огляд*. Вип. 1. К., 1999. С. 13–24.

323. Зашкільняк Л. Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 93–113.

324. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей. Львів: ПАІС, 2007. 312 с.

325. «За що вони Австрію мають?» *Діло*. 1913. Ч. 40. С. 1–2.

326. Земичь А. Раздель Австрии. Кн. 1. Ч. 1. Паутина австрійського рабства. Киев: Изд. Э. Н. Дзенкевича, 1914. 15 с.

327. Зубачевский В. А. Политика России в отношении восточных территорий Центральной Европы. 1912–1921 гг. *Вопросы истории*. 2009. № 3. С.100–110.
328. Іван Петрович [Іван Крип'якевич]. Галичина під час російської окупації: серп. 1914 – черв. 1915. Відень, 1915. 116 с.
329. Игнатьев А. В. Внешняя политика России в 1905–1907 гг. Москва: Наука, 1986. 398 с.
330. Игнатьев А. В. Политика соглашений и балансирования (Внешнеполитический курс России в 1906–1914 гг.). *Отечественная история*. 1997. № 3. С. 23–32.
331. Игнатьев А. В. Последний царь и внешняя политика. *Вопросы истории*. 2001. № 6. С. 3–25.
332. Игнатьев А. В. С. Ю. Витте – дипломат. Москва: Международные отношения, 1989. 336 с.
333. Игнатьев А. В. Своеобразие российской внешней политики на рубеже XIX – XX вв. *Вопросы истории*. 1998. №8. С. 32–43.
334. Ідзьо В. С. Російський цар Микола II в Галичині весною 1915 року. Політичні амбіції царської Росії щодо слов'янських народів у час Першої світової війни. *Науковий вісник Українського університету*. Москва, 2001. Т. 1. С. 41–43.
335. Ільницький І. В. Проблеми історії першої російської окупації Галичини (1914–1915 рр.) у сучасному науковому дискурсі. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Вип. 19. С. 320–344.
336. Інкін В. Західна Україна у роки імперіалістичної війни (1914–1917). *Торжество історичної справедливості*. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1968. С. 295–310.
337. Інкін В. Історичі зв'язки західноукраїнських земель з Росією в історіографії. *Вісник Львівського університету: Серія історична*, 1986. Вип. 22. С. 129–143.

338. Історичні зв'язки західноукраїнських земель з Росією. Львів, 1986. С. 5–14.
339. Исламов Т. М. Конец Средеевропейской империи. *Австро-Венгрия: опыт многонационального государства*. Москва: ИСБ, 1995. С. 25–48.
340. Исламов Т. М. Краткая история Венгрии: с древнейших времен до наших дней / отв. ред. Т. М. Исламов. Москва: Наука, 1991. 606 с.
341. Исламов Т. М. Нация и национальный вопрос в странах Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине XIX – начале XX вв. Москва: ИСБ., 1991. 293 с.
342. Исламов Т. М., Миллер А. И. Австро-Венгрия: опыт многонационального государства: [сб. ст.]. Москва: ИСБ, 1995. 231 с.
343. Историография истории России до 1917 г.: учеб. для студ. высш. учеб. Заведений: в 2 т. / под. ред. М. Ю. Лачаевой. Москва: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. Т. 1. 382 с.
344. Историография истории России до 1917 г.: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: в 2 т. / под. ред. М. Ю. Лачаевой. Москва: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. Т. 2. 384 с.
345. Историческое исследование о Западной России, служащее предисловием к документам, объясняющим историю Западно-Русского края и его отношение к России и к Польше. Санкт-Петербург: Тип. Э. Праца, 1865. 32 с.
346. История внешней политики России. Вторая половина XIX века (От Парижского мира 1856 г. До русско-французского союза). Москва: Международные отношения, 1997. 384 с.
347. История внешней политики России. Конец XIX – начало XX века (От русско-французского союза до Октябрьской революции). Москва: Международные отношения, 1997. 672 с.
348. История Первой мировой войны 1914–1918: в 2 т. Т. 1. Москва: Наука, 1975. 446 с.

349. История Первой мировой войны 1914–1918: в 2 т. Т. 2. Москва: Наука, 1975. 608 с.
350. История России с древнейших времен до наших дней: учеб.: в 2 т. – Т. 1. / А. Н. Сахаров, А. Н. Боханов, В. А. Шестаков; под ред. А. Н. Сахарова. Москва: Проспект, 2009. 544 с.
351. История России с древнейших времен до наших дней: учеб.: в 2 т. – Т. 2. / А. Н. Сахаров, А. Н. Боханов, В. А. Шестаков; под ред. А. Н. Сахарова. Москва: Проспект, 2009. 720 с.
352. История УССР. Т.5. Украина в период империализма (начало XX в.). Москва, 1983. 558 с.
353. Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15–17 листопада 1995 р.). Харків: ХДУ. Ін-т іст. України НАНУ, 1995. 356 с.
354. Історична панорама. Збірник наукових праць (част. 1). Чернівці, 2009. 150 с.
355. Історичні зв'язки західноукраїнських земель з Росією. Збірник статей // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 22. Львів: Вища школа, 1986. 100 с.
356. Історичні передумови возз'єднання українських земель. Київ: Наукова думка, 1989. 247 с.
357. Історіографічні дослідження в Українській РСР. Вип. 1. Київ: Наукова думка, 1968. 274 с.
358. Історія України та її державності / наук. ред. П. Є. Дещинського. Львів: Бескид Біт, 2008. 443 с.
359. Історія України: нове бачення. Київ: Альтернативи, 2000. 464 с.
360. Історія України: нове бачення: у 2 т. / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань та ін.; за ред. В.А. Смолія. Київ, 1996. Т. 2. 1996. 546 с.
361. Історія Української РСР. Т.4. Україна в період імперіалізму (1900– 1917 рр.). Київ, 1978. 531 с.

362. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. / Відп. сек. А. Г. Шевелєв. Т. 3.: *Україна в період розкладу і кризи феодально-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX)*. Київ, 1978. 608 с.
363. Казанский П. Е. Галицко-русские беженцы в Одессе. 1915–1916 гг. Одесса, 1916. 50 с.
364. Казанский П. Е. Небольшой, но поучительный эпизод из области современных галицко-русских отношений. Отповедь проф. Новорос. ун-та И. А. Линниченку. Одесса: Тип. о-ва Русская речь, 1915. 18 с.
365. Казанский П. Е. Очерки международных и государственных отношений России. Одесса: Тип. «Техник», 1913. 140 с.
366. Казанский П. Е. Присоединение Галичины, Буковины и Угорской Руси. Речь в публичном собрании одесского отделения Галицко-Русского Благотворительного Общества. 5 октября 1914 г. Одесса: Словян. тип. Хрисогелос, 1914. 18 с.
367. Казанский П. Русский язык в Австро-Венгрии. Одесса: Тип. «Техник», 1912. 79 с. (Отд. отт. из VII Записок Юридич. фак. Имп. Новорос. универ.).
368. Казанский П. Е. Славянскій съезд въ Софіи. Отчетъ представителя императорскаго Новороссійскаго университета ординарнаго професора П.Е. Казанскаго. Одесса, 1910. 56 с.
369. Казанский П. Е. Современное положение Червоной Руси. Австро-венгерские зверства. Публичная лекция. Изд. 3-е, доп. Одесса, 1915. 42 с.
370. Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження: науково-методичний посібник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. 319 с.
371. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ: Генеза, 2004. 496 с.
372. Камінський А. Галичина П'ємонотом. Львів, 1924. 75 с.
373. Камінський А. Загадка України і Галичини. Львів: Накл. автора, 1927. 64 с.

374. Камінський А. Народники і общеруси (їх історична ціна). Львів: Слово, 1930. 11 с.
375. Каплін О. Слов'янофільська ідея історичного розвитку Росії: автореф. дис.... д-ра іст. наук: 07.00.02. Харків, 2005. 40 с.
376. Каппелер А. Мала історія України / пер. з нім. О.Блащука. Київ: К.І.Н., 2007. 260 с.
377. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння. *Україна – культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1992. Вип. 1. С. 104–119.
378. Каппелер А. Росія – багатонаціональна імперія: виникнення, історія, розпад / пер. з нім. О. Блащука. Київ: К.І.С., 2000. 358 с.
379. Каппелер А. «Россия – многонациональная империя»: восемь лет спустя после публикации книги. *Ab Imperio*. 2000. № 1. С. 9–21.
380. Каппелер А. Україна між Сходом і Заходом. *Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник* / упор. Кравченко В. В. Харків: Майдан, 1999. С. 5–13.
381. Каппелер А. Українсько-російські стосунки у ХІХ ст.: гіпотези і відкриті питання. *Доповідь на II Міжнародному конгресі україністів*. Львів, 1994. С. 208–214.
382. Караманенко М. Заметки о Галиции. Киев: Тип. Р. К. Лубковского, 1915. 6 с.
383. «Карпато-русское общество» в Петрограде. *Галичанинъ*. 1912. 27 септября
384. «Карпато-русское общество» въ Москве. *Прикарпатская Русь*. 1913. 28 ноябрю (11 декабря).
385. Карпатська Україна. Спомини і переживання. 1940. Прага: Нація в поході, 1940. 92 с.

386. Карпинець І. І. Історія західноукраїнських земель в часі Першої світової. *Галичина: військова історія 1914–1921 рр.* / упор. Стеблій Ф. І., Якимович Б. З. Львів: Видав. дім «Панорама», 2005. С. 11–69.
387. Карпинець І. І. Український народ Австро-Угорщини в часі Першої світової війни. *Галичина: військова історія 1914–1921 рр.* / упор. Стеблій Ф. І., Якимович Б. З. Львів: Видав. дім «Панорама», 2005. С. 70–81.
388. Касьянов Г. Современное состояние украинской историографии: методологические и институциональные аспекты. *Ab imerio*. 2003. № 2. С. 491–519.
389. Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія. Критика. Київ, 2002. Ч. 4. С. 18–20.
390. Катаев И. М. Россия и Австрия. Москва, Т-во И.Н. Кушнерев, 1914. 48 с.
391. Качкан В. Рак москвофільства на тілі Галичини (сторінками газет «Діло», «Нова зоря» 1910–1939 рр.). *Хай святиться ім'я твоє: Українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.)*. Кн. 3. Львів: Фенікс, 1998. С. 281–293.
392. Качмар Л. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку XX ст. Львів: Астролябія, 2002. 155 с.
393. Кашка М. Ю. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.): дис.... канд. іст. наук: 07.00.06. Ужгород, 2008. 23 с.
394. Киричук О. Культурно-освітня діяльність Львівського Ставропігійського інституту (друга половина XIX – початок XX ст.). *Наукові зошити істор. факультету Львівського національного університету ім. І. Франка. Збірник наукових праць*. Львів, 2000. Вип. 3. С. 66–72.
395. Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX – початку XX століття. Львів, 2001. 186 с.

396. Киричук О. Ставропігійський інститут у Львові (1916–1924 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6. С. 335–340.
397. Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70–90-х років XIX століття. *Україна модерна*. Ч. 4–5. Л., 2000. С. 124–147.
398. Кісь Н. О. Українська еміграція з Галичини початку XX ст.: конфесійна приналежність та національна ідентичність. *Волинський національний університет ім. Лесі Українки: Історичні студії*. 2009. С. 49–56.
399. Кіян О. Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. – 812 с. *Проблеми історії України XIX – XXст.* Вип. XVI ст. С. 471–472.
400. Клопова М. Э. А. Ю. Бахтурина. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. *Словяноведение*. 2003. №3. С. 109–111.
401. Клопова М. Э. Восточная Галиция и ее население на страницах российской прессы (август-сентябрь 1914 г.). *Имя народа: Украина и ее население в официальных и научных терминах, публицистике и литературе*. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2016. 378 с.
402. Клопова М. Э. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны (к постановке вопроса). *Вестник Московского университета: Серия «История»*, 1999. № 3. С. 36–47.
403. Клопова М. Э. Этноконфессиональные аспекты Марамарош-Сигетского процесса 1913 г.: взгляд из России. *Взаимодействия и конфликты на конфессионально и этнически смешанных территориях Центральной и Восточной Европы 1517–1918*. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2016. 415 с.

404. Клопова М. Э. Защита на Днестре и Сане: Русское дело и его судьба накануне Первой мировой войны. *Родина*. 2010. № 3. С. 88–93.
405. Клопова М. Э. Николай II во Львове и Перемышле. Весна 1915 г. *Романовы в дороге: Путешествия и поездки членов царской семьи по России и за границу*. Москва; Санкт-Петербург.: Нестор-История, 2016.
406. Клопова М. Э. Российские дипломаты о восточнославянских землях Австро-Венгрии в конце XIX – начале XX вв. *Четвертий Міжнародний конгрес українців. Історія*. Ч. 1. Одеса. Київ. Львів. 1999. С. 301–306.
407. Клопова М. Э. Русины, русские, украинцы: Национальные движения восточнославянского населения Галиции в XIX – начале XX века. Москва: «Индрик», 2016. 280 с.
408. Клопова М. Э. Украинское движение Австро-Венгрии в оценке российской дипломатии. *Славянский альманах*, 1999. Москва: «Индрик», 2000. С. 164–175.
409. Клопова М. Э. Украинское движение на восточнославянских землях империи Габсбургов как фактор австро-российских отношений в начале XX в. *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2005. С. 93–113.
410. Клопова М. Э. «Русское движение» и его судьба накануне Первой мировой войны. URL: www.ukrstor.com/ukrstor/klopova_rudvi.html.
411. Кн. Е. Трубецкой. Война и мировая задача России. *Русская Мысль*. 1914. № 12. С. 3–7.
412. Ковальчак Г. І. Економічне становище робітничого класу Східної Галичини в період імперіалізму. *З історії західноукраїнських земель*. Вип. 5. Київ, 1960. С. 75–112.
413. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ: Наукова думка, 1988. 325 с.
414. Ковальчук Н. Олександр Погодін як ідеолог російського неославізму. *Проблеми слов'янознавства*. 1999. Вип. 50. С. 166–173.

415. Ковальчук Н. Російський неославизм і українське питання в публіцистиці Олександра Погодіна. *Проблеми слов'янознавства*. 2000. Вип. 51. С. 100–106.
416. Ковальчук Н. Російські слов'янофільські товариства і українське питання на початку XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія «Історія»*, 1998. Вип. 33. С. 139–145.
417. Когут Лев. Україна і московський імперіалізм: (Вступні замітки). Львів, 1916. 211 с.
418. Коджебаш Н. Война и Славянские народности Австрии. Каменец-Подольск: Тип. Кенигсберга и Фитермана, 1915. 27 с.
419. Кожолянюк Г. Політичний русинізм і політичне русинство в західноукраїнському регіоні: історія і сучасні тенденції. *Україна – Європа – Світ. Міжнарод. зб. наукових праць. Серія: Історія міжнародних відносин*. 2011. Вип. 5. С. 30–38.
420. Козенко Б. Д. Отечественная историография Первой мировой войны. *Новая и новейшая история*. 2001. № 3. С. 3–28.
421. Козицький М. Польське питання в роки Першої світової війни: аспект російсько-польських відносин. *Перша світова війна і слов'янські народи: матер. міжн. наук. конф. 14–15 травня 1998 р. К.*, 1998. С. 165–170.
422. Коковцевъ В. Н. Объ иностранной политике России. *Прикарпатская Русь*. 1912. 7 (20) декабря.
423. Колесник І. І. Історіографічний дискурс в Україні: реалії та прогнози. *Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: матер. Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.)*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 22–35.
424. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2013. 566 с.
425. Комаренко О. Ю. Ставлення пролетаріату України до Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 1989. №8. С. 68–76.

426. Компаниец Н. И. Буковина в начале XX в. (1900–1918 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. Киев, 1949. 23 с.
427. Компанієць І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920 рр.). Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 171 с.
428. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900–1919) Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 372 с.
429. Компанієць І., А. Ярошенко. Західноукраїнські землі в роки війни. *Історія УРСР*: у 8 т., 10 кн. Київ, 1978. Т. 4. С. 360–369.
430. Кондратюк В. О. Розвиток суспільно-політичних рухів і об'єднань на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX ст.). *Волинський національний університет ім. Лесі Українки: Історичні студії*. 2010. С. 26–33.
431. Кондратюк К. Втрати Східної Галичини в роки Першої світової війни. *Військово-науковий вісник*. Вип. 7. Львів: Львівський військовий ін-т, 2005. С. 77–88.
432. Кондратюк К. Історія України: від половини XIX ст. до 1917 р. Тернопіль, 1994. 175 с.
433. Кондратюк К. Народовці і москвофіли у суспільно-політичному русі Галичини, Буковини і Закарпаття. *Нарис історії національно-визвольного руху*. Тернопіль, 1993. С. 73–81.
434. Кондратюк К. Новітня історія України 1914–1945 рр. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 262 с.
435. Кондратюк К., Мандзяк В. Українське національне відродження XIX – початку XX століть у сучасній вітчизняній історіографії. *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми*. Кол. монографія за ред. Л. Зашкільняка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. С. 154–157.

436. Кононенко К. С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917–1960 рр. Мюнхен: Укр. технічно-господ. інститут, Серія: Монографії: Ч. 1, 1965. 535 с.
437. Короленко В. Г. Опыт знакомления с Россией. *Русские записки*. Петроград, 1916. № 11. С. 252–263.
438. Короленко В. Г. Случайные заметки. Вера отцов. *Русские записки*. Петроград, 1916. № 9. С. 297–303.
439. Короленко В. Г. Уголок Галиции в Ростове-на-Дону. *Русские записки*. Петроград, 1916. № 10. С. 289–296.
440. Королько А. Покуття в роки Першої світової війни. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2012. Ч. 20–21. С. 151–165.
441. Королько А. Російська окупація Покуття в період Першої світової війни (1914–1917 рр.). *Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці, 2012. Т. 15. С. 24–33.
442. Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації в період Першої світової війни. *Галичина*. 2006–2007. № 12–13. С. 197–205.
443. Кравченко В. Україна. Імперія. Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Видавництво «Часопис «Критика», 2011. 544 с.
444. Красівський О. Я. Галичина у першій чверті XX ст. Проблеми польсько-українських стосунків. Львів, 2000. 416 с.
445. Краснодемська І. Розвиток українознавчих досліджень у США та Канаді (70–80-ті рр. XX ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Київ, 2015. Вип. 23. С. 109–116.
446. Кревецький І. Австро-російське напруженє 1908–1912 рр. і становище австрійських Українців. *Діло*. 1913. 7 падолиста (25 жовтня).

447. Кривецький І. Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок. Львів, 1914. 32 с.
448. Кривошина Б. М. Становлення української державності в роки Першої світової війни у Східній Галичині (до історіографії питання). *Збірник навчально-методичних і наукових статей історичного факультету (Волинський державний університет ім. Лесі Українки)*. 2000. Вип. 5. С. 36–40.
449. Кривошина Б. М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: дис.... канд. іст. наук: 07.00.06. Луцьк, 2004. 235 с.
450. Кривошина Б. М. Український військовий рух та військове будівництво в роки Першої світової війни у сучасній українській історіографії. *Збірник навчально-методичних і наукових статей історичного факультету (Волинський державний університет ім. Лесі Українки)*. 2000. Вип. 5. С. 221–227.
451. Крип'якевич І., Дольницький М. Нова історія України. Детройт: Батьківщина, 1954. 180 с.
452. Кріль М. М. Зв'язки вчених Росії і Галичини у першій половині ХІХ ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1986. Вип. 22. С. 77–83.
453. Кріль М. М. Зв'язки Галицько-Руської Матиці з Росією в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *50-річчя возз'єднання Західної України у складі СРСР. Част. І. Тези доповідей та повідомлень республіканської наукової конференції. Львів, 27–29 вересня 1989*. Львів, 1989. С. 33–35.
454. Круглашов А. М. Проблеми післявоєнного устрою у громадській думці українців Галичини і Буковини (1914–1918 рр.). *Питання історії Великої війни 1914–1918 рр.: зб. наук. статей*. Чернівці, 1995. С. 19–24.
455. Круглый стол на тему «Русифильство в Австрийской Галиции: современные исторические исследования и уроки» / сост. А. В. Труханенко. Львов: Ахілл, 2002. 87 с.

456. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України: зб. статей. Мюнхен: УВУ, 1959. 228 с.
457. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950). Мюнхен. 1957. 120 с.
458. Крючков И. В. Национальный вопрос в Венгрии в донесениях российских дипломатов накануне Первой мировой войны. *Средняя Европа. Проблемы международных и межнациональных отношений XII–XX вв. Пам. Т. Исламова / отв. ред. А. С. Стыкалин*. Санкт-Петербург: Алтейя. 2009. С. 257–276.
459. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 рр.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.
460. Кугутяк М. Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську восени 1914. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2003. № 9. С. 134–144.
461. Кугутяк М., Монолатій І. О. *Реснт. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.)*. *Український історичний журнал*. 2003. №4. С. 148–154.
462. Кулинич И. М. Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в конце XIX – начале XX вв.: автореф.... д-ра ист. наук: 07.00.01. Киев, 1970. 47 с.
463. Кулінич І. М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 216 с.
464. Кульчицький О. Світовідчуття українця. *Українська душа*. Київ, 1992. С. 48–65.
465. Купчанко Г. Буковина и ее русские жители. Книжечка для народа съ картою Буковины и многими образками. Вена, 1895. 50 с.
466. Купчанко Г. Галичина и ее русские жители. Книжечка для народа съ многими образками и картами старой Руси и Польши и теперешной Галичины. Вена, 1896. 57 с.
467. Купчанко Г. Угорска Русь и ее русаки жители. Книжечка для народа съ образками и картою Угрии и Угорской, Галической и Буковинской Руси. Вена, 1897. 63 с.

468. Кураєв О. Про заходи щодо забезпечення планів експансії центральних держав в Україну (серпень 1915 – березень 1916 рр.). *Історичний журнал*. 2005. №2. С. 16–23.
469. Кураєв О. Українська проблема у політиці Берліна і Відня у Першій Світовій війні (1914–1918 рр.). Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2006. 311 с.
470. Кураєв О. Українське питання в пресі центральних держав від початку Першої світової війни до «літнього наступу» 1915 р. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2006. Вип. 10–11. С. 844–848.
471. Кураєв О. Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни: автореф. дис.... доктора іст. наук: 07.00.02. Київ: 2006. 26 с.
472. Кураєв О. Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843–1914). *Український історичний журнал*. 2006. №1. С. 43–61.
473. Куций І. Галицьке русофільство ХІХ ст.: генеза історичної свідомості. *Український історичний журнал*. 2006. № 6. С. 72–83.
474. Куций І. Українофільська течія галицької історіографії ХІХ ст.: концептуалізація історично-цивілізаційної ідентичності *Історіографічні дослідження в Україні*. Вип. 18. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 32–46.
475. Кучинский Н. Проект выделения Холмщины на почве русско-польских отношений. Санкт-Петербург, 1911. 105 с.
476. Кучера І. Наслідки політики російського окупаційного режиму для східногалицьких земель (1914–1917 рр.). *Україна соборна: зб. наук. статей*. Вип. 2. № 3. *Історична регіоналістика в контексті соборності України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. С. 253–260.
477. Кучера І. Освітньо-виховний процес у Східній Галичині в умовах російської окупаційної адміністрації (1914–1917 рр.). *Ідея опіки дітей і*

молоді в історико-педагогічній науці: зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2005. С. 123–127.

478. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Чернівці, 2005. 20 с.

479. Кучера І. Східна Галичина в суспільно-політичній думці та зовнішній політиці Росії напередодні Першої світової війни. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія.* Вип. 16. Івано-Франківськ, 2009. С. 56–62.

480. Кучера І. Суспільно-політична і культурно-релігійна діяльність російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині в роки Першої світової війни. *Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття: матер. Всеукр. наук.-теор. конф., присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи К. Трильовського, 17 травня 2007 р. / упор., ред. І. Монолатія.* Коломия: Вік, 2007. С. 62–68.

481. Лагова Н. Галичина. Петроград, 1915. 123 с.

482. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої половини ХХ століття. *Політична думка.* 1994. № 3. – С. 58–68.

483. Левинський В. Царская Россія и украинскій вопросъ. Женева, 1917. 105 с.

484. Левинський В. Відокремлення Галичини. Монреаль: Наклад Івана Гниди, 1917. 26 с.

485. Левинський В. Причина світової війни (про імперіалізм). Скрантон, 1916. 24 с.

486. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів і документі. Л.: З друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1927. 736 с.

487. Левицький В. Як живеться українському народови в Австрії. Відень, 1915. 28 с.

488. Лейденский И. О гонении на православных в Галиции. Одесса: О-во Русская Русь, 1912. 7 с.
489. Лескинен М. В. Великороссы, великорусы в российской научной публицистике (1840–1890). *Славяноведение*. 2010. № 6. С. 3–17.
490. Линниченко И. Малорусский вопрос и автономия Малороссии. Открытое письмо проф. М.А. Грушевскому. Петербург–Одесса, 1917. 40 с.
491. Лысогорский И. Галицкая Русь. Москва, 1915. 64 с.
492. Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції. *Історичні есе*: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 361–380.
493. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х томах. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 530 с.; Т. 2. 571 с.
494. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. Мюнхен: Сучасність, 1973. 444 с.
495. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки. *Історичні есе*: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 63–93.
496. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. Львів: Меморіал, 1991. 101 с.
497. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням. *Історичні есе*: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 413–450.
498. Литвин В. Історія України. Новітній час (1914–2004). Том III. Кн. Перша. Київ: Видав. дім “Альтернативи”, 2005. 832 с.
499. Литвин М. Україна у Першій світовій війні: сучасна російська історіографія проблеми. *Військово-науковий вісник*. Вип. 7. Л.: Львівський військовий ін-т, 2005. С. 151–160.
500. Литвин М. Український та польський істеблішменти у період «Великої війни» і національно-демократичних революцій (1914–1918). *Історіографічні дослідження в Україні*. Вип. 13. У 2 ч.: Україна–Польща: історія і сучасність:

- зб. наук. праць і спогадів пам'яті П. Калениченка (1923–1983). Ч. 1. К., 2003. С. 155–174.
501. Лиханова І. Г. Видавнича та бібліографічна діяльність учених української діаспори в Чехословаччині (1920–1941). *Бібліографічний вісник*. 2000. № 4. С. 21–26.
502. Лиханова І. Г. Національна бібліографія у працях учених української діаспори. *Київська старовина*. 2003. № 6. С. 78–86.
503. Лиханова І. Г. Національна бібліографія як інтелектуальний ресурс. *Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь: Наук. пр. та матеріали конф.* Київ, 2001. Вип. 1. С. 211–219.
504. Лихачова Т. Становище біженців з Царства Польського і Східної Галичини у Російській імперії в роки Першої світової війни. *Проблеми слов'янознавства*. 2009. Вип. 58. С. 79–89.
505. Лозанська Т. І. Становище біженців України в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початок XX ст.: Зб. наук. пр.* 2009. Вип. 16. С. 196–240.
506. Лозинська І. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2010. 17 с.
507. Лозинська І., Сухий О. «Українське питання» напередодні та на початку Першої світової війни. *Наукові записки Львівського національного університету: Серія «Історія»*. 2011. Вип. 3. С. 68–73.
508. Лозинський М. Галичина в життю України. Відень, 1916. 63 с.
509. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью-Йорк: Червонна Калина, 1970. С. 14–25.
510. Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна. Львів, 1908. 200 с.

511. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині (Відп. за випуск Л. Ф. Михайлюк – репринтне вид.). Стрий: МП «Опришки», 1994. 93 с.
512. Лозинський Р. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини). Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І.Франка, 2005. 355 с.
513. Лосєв І. Російська інтелігенція й українське питання на початку ХХ ст. *Сучасність*. 1999. № 11. С. 120–126.
514. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. Філадельфія: Проведіння, 1954. 723 с.
515. Лукашів В. Австро-угорський чинник у діяльності «Товариства ім. М. Качковського» (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Гілея: зб. наукових праць. Історичні, філософські, політичні науки*. Вип. 4 (71). Київ, 2013. С. 97–100.
516. Лукашів В. Просвітньо-організаційна діяльність «Товариства ім. М. Качковського» (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія історична*. Вип. 2. Тернопіль, 2012. С. 24–27.
517. Лукашів В. Російський чинник у діяльності «Товариства ім. М. Качковського» (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Гілея: зб. наукових праць. Історичні, філософські, політичні науки*. Вип. 5 (72). Київ, 2013. С. 61–64.
518. Лукашів В. Фінансові субсидії Російської імперії для «Товариства ім. М. Качковського» (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Гілея: зб. наукових праць. Історичні, філософські, політичні науки*. Вип. 3 (71). Київ, 2013. С. 118–121.
519. Любченко В. Б. Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни (1916–1917 рр.). *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* Вип. ХІХ. Київ, 2002. С. 345–368.

520. Любченко В. Б. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні і на початку Першої Світової війни. *Проблеми історії України XIX – XX ст.* Вип. VI. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. С. 125–142.
521. Любченко В. Б. Нереалізований проект створення на південному Кавказі «Галицького козацтва» як один із способів розв’язання проблеми біженців, породженої весняно-літніми 1915 р. поразками російської армії на Південно-Західному фронті. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 4. Київ, 2002. С. 45–51.
522. Любченко В. Б. Обласний комісаріат Галичини і Буковини (1917–1918 рр.). *Проблеми історії України XIX – XX ст.* Вип. VIII. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. С. 50–72.
523. Любченко В. Б. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині. *Велика війна (1914–1918) і Україна.* Київ: ТОВ «Кліо». С. 248–301.
524. Любченко В. Б. Спроби формування в роки Першої Світової і Громадянської воєн добровольчих частин з галичан-українців русофільської орієнтації (1914–1920 рр.). *Проблеми історії України XIX – XX ст.* Вип. XVI. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 115–131.
525. Лютницький А. Русини-Українці на Холмщині і Підляшшу. Львів: Загальна друкарня, 1909. 33 с.
526. Львів і Петербург. *Діло.* 1913. Ч. 84. С. 1.
527. Магочій П. Р. Історія України / пер. з англ. Е. Гийдела, С. Григорової. Київ: Критика, 2007. 638 с.
528. Магочій П. Р. Русинська нація? *Україна. Процеси націотворення* / упор. А. Каппелер. Київ: К.І.С., 2011. С. 259–267.
529. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / наук. ред. С. Біленький; ред. укр. вид. Л. Ільченко. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
530. Магочій П. Р. Українське національне відродження. Нова аналітична структура. *Український історичний журнал.* 1991. №3. С. 97–107.

531. Мазур О. Документи російської жандармерії про товариства «Січ» і «Сокіл» у Галичині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 6. Л., 2000. С. 55–60.
532. Мазур О. Львів у роки Першої світової війни. *Львів. Історичні нариси* / відп. ред. Я.Д. Ісаєвич. Львів, 1996. С. 304–324.
533. Мазур О. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава і армія*. Львів, 2000. № 408. С. 73–78.
534. Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914– 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Львів, 1997. 23 с.
535. Мазур О., Мороховський В. Наслідки війни для села Східної Галичини. *Перша світова війна і словянські народи: матер. міжн. наук. конф., 14–15 травня 1998*. Київ, 1998. С. 101–108.
536. Мазур О., Патер І. Талергоф – голгофа галичан. *Галицька брама*. 2007. № 7–8. С. 31–32.
537. Мазурок О. Экономические и культурные связи западноукраинских земель с Украиной и Россией во второй половине XIX в.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. Ужгород, 1972. 23 с.
538. Майор Р. Національна концепція русофілів Закарпаття у другій половині XIX ст. – на початку XX століть. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія / відп. за вип. С. Федака*. Ужгород: Говерла, 2013. Вип. 2 (31). С. 13–18.
539. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. Львів: Вища школа, 1983. 369 с.
540. Макарчук С. А., Сухий О. М. Відображення російського революційного руху в галицькій пресі кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Львівського*

- національного унів-ту ім. І. Франка. Серія істор. Вип. 32. Львів, 1986. С. 84–97.
541. Макарчук С. Галицьке москвофільство в кінці XIX – на початку XX ст. *Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 16. Київ, 1990. С. 101–107.
542. Макарчук С. Західна Україна 1917–1939 років в радянській історіографії. *Вісник Львівського університету: Серія «Історія»*. Львів, 1980. Вип. 19. С. 10–17.
543. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 28. Львів, 1992. С. 82–98.
544. Макарчук С. Сучасна польська історіографія про національні відносини на західноукраїнських землях в умовах імперіалізму. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1980. Вип. 16. Питання історіографії. Львів, 1980. С. 56–65.
545. Маковський В. Гмінд: Табор українських збігців і виселенців у часі світової війни 1914–1918 рр. Спогади зперед 20-ти літ. Львів: Діло, 1935. 301 с.
546. Маковський В. Талергоф: Спогади і документи. Львів: Накл. автора, 1934. 260 с.
547. Макух І. На народній службі. Детройт, 1958. 628 с.
548. Маланчук В. Історія однієї зради. Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1958. 70 с.
549. Маланчук В. Торжество ленінської національної політики. Львів, 1963. 696 с.
550. Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. Київ: Либідь, 1997. 464 с.

551. Малкин В. Первая русская революция и активизация русофильского движения в Галиции. Львов: Изд-во Львовского педагогического ин-та, 1956. 17 с.
552. Малкин В. Русская литература в Галиции. Львов, 1957. 163 с.
553. Мамонов А. В. Самодержавие и славянское движение в России в 1875–1887 гг. *Отечественная история*. 2004. №3. С. 60–77.
554. Мандзяк В. П. Історіографія українського національного руху в Галичині XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Львів: 2006. 22 с.
555. Марков Д. Галицко-руський вопросъ. Б.м., 1909. 12 с.
556. Марков Д. Записки публіциста. Львів, 1905. 109 с.
557. Марков Д. Русская и украинская идея въ Австріи. Львовъ, 1911. 28 с.
558. Марков Д. Славянский съезд, его история и успехи. *Галичанин*. 1908. 25 июля.
559. Марчуков А. В. Россия, Украина и проблема «русской Галиции» войны. *Вопросы истории*. 2007. №2. С. 157–166.
560. Масненко В. В. Історична думка у процесі розвитку національної свідомості українців (кінець XIX – перша третина XX ст.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2002. 45 с.
561. Масненко В. В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). Київ: Відлуння-Плюс, 2001. 439 с.
562. Масненко В. В. Історична наука, історична пам'ять та національна свідомість модерної доби в Україні, Білорусі та Польщі / упоряд. В. В. Масненко, Ю. П. Присяжнюк (Серія «Історіографічні студії» Вип.1). Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С. Г., 2011. 182 с.
563. Масненко В. В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. Київ; Черкаси: Брама ІСУЕП, 2000. 284 с.

564. Матеріали по історії возродження Прикарпатської Руси. Т.І. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей в первой половине XIX-го века. Собраль И. С. Свенцицкій. Львовъ: Печатня Ставропигийского Института, 1905. 212 с.
565. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Національна інтелігенція в історії та культурі України» 23–24 жовтня 2008 р. *Наукові записки. Серія Історія*. Вип. 14. Вінниця, 2008. 394 с.
566. Матюшко А. І. Галицьке москвофільство міжвоєнного періоду: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2007. 18 с.
567. Мацевко І. І. Неославізм у суспільно-політичному житті Галичини (1908–1914 рр.): автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2001. 20 с.
568. Мацевко І. Польські націонал-демократи та неославізм (1907–1910). *Вісник Львівського національного університету. Сер. істор.* 2000. Вип. 35–36. С. 221–237.
569. Мацевко І. Слов'янська ідея в інтерпретації та політичній діяльності Дмитра Маркова. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка*. Львів, 2000. Вип. 3. С. 97–103.
570. Машкин А. Третье отделение в Галиции. *Секретные материалы*. 2008. № 6. С. 22–34.
571. Машкін О. Дві ідеї, два світи: боротьба між прибічниками російського самодержавства та націонал-демократами на теренах України в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початок XX ст.* Вип. XXI. Київ, 2009. С. 220–253.
572. Машкін О. Ставлення урядових кіл Австро-Угорщини до москвофілів Галичини, Буковини і Закарпаття у роки Першої Світової війни. *Проблеми історії України XIX – XX ст.* Вип. XIV. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. С. 155–163.
573. Меморандум о притесненияхъ русскаго народа, его культурной и религиозной свободы въ Галиции и Буковине (Предназначенный къ разсылке во французскую печать). *Прикарпатская Русь*. 1912. 24 мая (6 июня).

574. Микитась В. Л. Через гори і кордони. (Культурні й літературні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією у XIX і XX ст.). Київ: Знання, 1977. 47 с.
575. Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти. Львів, 1936. 68 с.
576. Миллер А. И. Внешний фактор в формировании национальной идентичности галицких русинов. *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика*. Москва, 1997. С. 68–74.
577. Миллер А. И. Галиция в системе австро-венгерского дуализма. *Австро-Венгрия: опыт многонационального государства*. Москва: ИСБ, 1995. С. 63–71.
578. Миллер А. И. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. Москва: НЛЮ, 2006. 248 с.
579. Миллер А. И. На границах Европы: ансамбль континентальных империй. *Средняя Европа. Проблемы международных и межнациональных отношений XII–XX вв. Пам. Т. Исламова / отв. ред. А. С. Стыкалин*. Санкт-Петербург: Алтейя. 2009. С. 27–35.
580. Миллер А. И. Национализм и формирование нации. Теории-модели-концепции: [Сб. ст.] / Рос. АН, Ин-т славяноведения и балканистики, международ. Фонд югослав. исслед. и сотруднич. «Слов. Летопись»; отв. ред. А. И. Миллер. Москва. Б.и., 1994. 194 с.
581. Миллер А. И. Россия и русификация Украины в XIX веке. *Міжнародний конгрес українців (22–28 серпня 1993) / Міжнародна асоціація українців АН України; упор. Я. Ісаєвич, Я. Грицак*. Львів, 1994. С. 145–154.
582. Миллер А. И. Россия–Украина: история взаимоотношений: [Сб. ст.] / Ин-т славяноведения и балканистики РАН / отв. ред. А. И. Миллер. Москва: Шк. «Яз. рус. Культуры», 1997. 246 с.
583. Миллер А. Субсидія газеті «Слово». Галиційські русини в політиці Петербурга. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 332–339.

584. Миллер А. Украинские крестьяне, польские помещики, австрийский и русский император в Галиции 1872 г. *Центральная Европа в новое и новейшее время* / под. ред. А. С. Стыкалина. Москва, 1998. С. 175–180.
585. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. 260 с.
586. Мировые войны XX века. Кн. 1. Первая мировая война. Исторический очерк. Москва, 2002. 686 с.
587. Михайленко М. «Визвольні маніфести» російського уряду в теперішній війні. Б.м.в.: парт. друкарня, 1915. 30 с.
588. Михайленко М. Національне питання в Росії та війна. Б. м. в.: гол-на Рада Партії Укр. Соціонерів, 1914. 16 с.
589. Михайленко М. Росія й Україна. Б. м. в.: Накл. УНРади в Америці, 1915. 63 с.
590. Михайлин І. Л. Історія української журналістики XIX століття. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 720 с.
591. Михальський Ю. Москвофіли та український національний рух у Галичині в кінці XIX – на поч. XX ст.: погляд крізь призму сучасності. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2010_9/02.pdf.
592. Михутина И. В. Западно-Украинская народная республика. *Славяноведение*. 2006. № 1. С. 29–38.
593. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). Москва, 2003. 287 с.
594. Мін Д. Західна Україна. Київ: Держ. вид-во політ. літ-ри при РНК УРСР, 1939. 36 с.
595. Мозер Міхаель. Український П'ємонт? *Дещо про значення Галичини для формування, розбудови й збереження української мови. Університетські діалоги*. № 14. Львів, 2011. 160 с. URL: Historians.in.ua

596. Мокляк Я. Православ'я в Галичині – політичні аспекти. *Зустрічі. Zustriczi*. Warszawa, 1990. Nr 1-2. С. 147-154.
597. Монолатій І. Інституціоналізація та діяльність етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини і Буковини): автореф. дис.... д-ра політ. наук: 23.00.02. Чернівці, 2011. 39 с.
598. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 736 с.
599. Мончаловський О. Главныя основы русской народности. Львов, 1904. 68 с.
600. Мончаловский О. Литературное и политическое украинофильство. Отпечатка изъ «Галичанина». Львовъ, 1898. 41 с.
601. Мончаловский О. Положение и нужды Галицкой Руси. Москва: Русская печатня, 1915. 68 с.
602. Мончаловский О. Святая Русь. Львов, 1903. 110 с.
603. Мороз В. Я. Україна у 20 ст. Етап перший 1900–1920 рр. Л.: Ліга-Прес, 2005. 656 с.
604. Москаль Г. Інститут Тимчасового генерал-губернатора в Україні у кінці ХІХ — на початку ХХ ст.: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2002. 19 с.
605. Москвофіли в Росії. *Діло*. 1916. 5 травня. С. 3.
606. Московське слов'янофільство. *Діло*. 1913. 4 квітня. С. 2.
607. «Москвофільський Янус». *Діло*. 1910. Ч. 16. С.1–2.
608. Московские ведомости. 1912. № 268. С. 2–3.
609. Москвофільство: Документи і матеріали / Вступна частина, коментарі та добірка документів Сухого О. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 236 с.

610. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. *Вісник Львівського національного університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. Вип. 35–36. С. 571–603.
611. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 9. Львів, 2001. С. 254–280.
612. Мудрий С. Нариси історії Церкви в Україні. Львів–Рим, 1995. 420 с.
613. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії. *Вісник Львівського національного університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. Вип. 37/1. С. 465–500.
614. Музичин І. Зарубіжна історіографія про українські землі Габсбургів як фактор австро-російських відносин на початку ХХ ст. *Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць*. Вип. 11 / Міжнародна наукова конференція «Історія України ХХ століття в сучасній закордонній історіографії» (Миколаїв, 23–24 травня 2013 р.). Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. С. 125–133.
615. Музичин І. Західноукраїнська суспільно-політична думка міжвоєнного періоду про політику Російської імперії щодо західноукраїнських земель в роки Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія*. За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У трьох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 3. С. 53–59.
616. Музичин І. Західноукраїнське питання як один з аспектів зовнішньополітичної стратегії Російської імперії на початку ХХ ст. в радянській історіографічній ретроспективі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXIV. С. 300–305.

617. Музичин І. Надбання української еміграції з вивчення історії Галичини у спектрі зовнішньополітичної діяльності Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Spheres of culture: journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*. Volume VI. Lublin: Maria Curi-Sklodovska University in Lublin, 2013. S. 184–192.
618. Музичин І. Публіцистика як відображення громадсько-політичного світогляду Російської імперії щодо західноукраїнських земель на початку XX ст. *Вісник Прикарпатського національного університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 23–24. С. 352–359.
619. Музичин І. Російський чинник на українських землях Австро-Угорщини періоду Першої світової війни у відображенні української публіцистики. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія*. За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 1. Ч. 1. С. 169–174.
620. Музичин І. Російський чинник у громадсько-політичному житті західноукраїнського суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст.: сучасна українська історіографія. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2010. Ч. 17. С. 344–353.
621. Музичин І. Сучасна російська історіографія про зовнішньополітичні плани Росії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць: Наукові записки РДГУ*. Вип. 16. Рівне: РДГУ, 2009. С. 255–259.
622. Музичин І. Сучасна східноєвропейська історіографія про місце українських земель Австро-Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії напередодні та в роки Першої світової війни. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції*. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 131–134.

623. Музичин І. Українські землі Австро-Угорщини в зовнішньополітичній програмі Російської імперії в роки Першої світової війни: джерелознавчий аспект. *Схід: Аналітично-інформаційний журнал. Економіка. Історія. Філософія*. 2014. № 2(128). С. 102–106.
624. Нариси з історії Північної Буковини / автор. колек., очол. В. М. Ботушанський. Київ: Наукова думка, 1982. 480 с.
625. Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: От национальных движений к созданию национальных государств / отв. ред. М. Волос, Г. Шкундин. Москва: Квадрига, 2012. Т. 1. 456 с.
626. Нарочницкая Н. А. Историческая Россия и СССР в мировой политике XX в. *Новая и новейшая история*. 1998. № 1. С. 120–147.
627. Национальный вопрос в программах документах политических партий, организаций и движений России нач. XX в. Док-ты и материалы. Томск: Изд-во науч.-техн. лит., 1998. 205 с.
628. Нация и национальный вопрос в странах Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине XIX – начале XX в. / отв. ред. Г. В. Макарова, О. П. Морозова, Б. В. Носов. Москва: Инс-т славяноведения и балканистики АН СССР, 1991. 293 с.
629. Неменский О. Б. Политические игры с русским именем в Австро-Венгрии (по материалам стенограммы судебного процесса 1882 г. над Ольгой Грабарь и товарищами). *Имя народа: Украина и ее население в официальных и научных терминах, публицистике и литературе*. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2016. С. 231–243.
630. Ненашева З. С. Славянский съезд 1908 г. в Праге и его место в формировании идеологии и программы неославизма. *Славянские съезды XIX – XX вв.* Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1994. С. 99–122.
631. Неославизм, русофільство і поляки. *Діло*. 1910. Ч. 118. С. 1–2.

632. Нехай живе Незалежна Галицька Держава! Збірник статей. Відень: Накладом «Українського Прапора», 1922. 132 с.
633. Новітня історія України (1900–2000): підручник / О. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. М. Литвин та ін. 2-ге вид. Київ: Вища школа, 2002. 719 с.
634. Новосівський І. Нарис історії права Буковини і Басарабії. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. 180 с.
635. Огородник І. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Вища школа: Т-во «Знання», КОО, 1999. 543 с.
636. Оглоблин О. Проблеми схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). *Український історик*. Нью-Йорк-Мюнхен, 1971. Ч. 1–2. С. 5–16.
637. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 / пер. з англ. І. Верба, О. Юркова. Київ, 2003. 250 с.
638. Ореховський В. О. Російське товариство Червоного Хреста та допомога цивільному населенню у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.). *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2014. № 1. С. 22–43.
639. Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни. *Вісник Львівської комерційної академії: збірник наукових праць*. Львів: Львівська комерційна академія, 2011. В. 10: Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. С. 235–249.
640. Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. № 9. С. 281–299.
641. Орлевич І. В. Названия «русский», «малорусский», «российский» у галицийских русофилов (вторая половина XIX – начало XX в.). *Имя народа: Украина и ее население в официальных и научных терминах, публицистике и литературе*. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2016. 389 с.
642. Орлевич І. Товариство «Народний дім» у Львові в 1914–1921 роках. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: ювілейний збірник на пошану Івана Патера*. Вип. 16. Львів, 2008. С. 275–288.

643. Орлевич І. Товариство імені Михайла Качковського в національно-політичному русі галицьких українців (1874–1914). *Наука. Релігія. Суспільствознавство*. 2009. № 4. С. 101–109.
644. Орлов І. Современная российская историография: смена научной парадигмы? *Харківський історіографічний збірник*. Київ: Вид-во НУА, 2006. С. 15–21.
645. Освободительное движение народов Австрийской империи. Период утверждения капитализма / ред. кол. В. И. Фрейдзон и др. Москва: Наука, 1981. 464 с.
646. Освободительное движение народов Австрийской империи: Возникновение и развитие конец XVIII в. – 1849 г. / подгот. Т. М. Исламов, А. С. Мыльников, В. А. Дьяков и др.; ред. кол. В. И. Фрейдзон и др. Москва: Наука, 1980. 609 с.
647. Осечинський В. Австрійський військово-поліцейський терор в Галичині під час Першої світової війни. *Наукові записки Львівського університету: Серія «Історія»*. Т. XLIII. Вип. 6. 1957. С. 65–91.
648. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. 185 с.
649. Осечинський В. Греко-католицька церква на службі у австро-німецького імперіалізму. *Наукові записки Львівського університету: Серія «Історія»*. Т. X. Вип. 3. 1948. С. 5–21.
650. Осечинський В. До питання історіографії західноукраїнських земель в добу імперіалізму. *Вісник Львівського університету: Серія «Історія»*. 1965. Вип. 2. С. 3–11.
651. Осечинський В. Колоніальне становище Галичини в складі Австро-Угорщини. *Наукові записки Львівського університету: Серія «Історія»*. Т. XXXVI. Вип. 6. 1955. С. 35–65.

652. Осечинський В. Українські буржуазні націоналісти Галичини на службі австро-німецького імперіалізму в період Першої світової війни. *Доп. та повідомлення Львівського університету*. 1949. Вип. 2. С. 9–12.
653. Осипов И. На проломе: Очерки 1914–1920 гг. Перемышль–Нью-Йорк: Накл. автора, 1922. 77 с.
654. Оссовский П. Новые владения России в Западной Европе. Описание Галиции. Киев, 1914. 48 с.
655. Очерки революционных связей народов России и Польши. 1815-1917 / под ред. В. Л. Дьякова, А. Я. Манусевича и др. Москва: Наука, 1976. 345 с.
656. Павко А. І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900–1907 рр. *Український історичний журнал*. 2002. №5. С. 63–80.
657. Павленко О. В. Панславизм: концепция панславизма в славистических исследованиях. *Славяноведение*. 1998. № 6. С. 43–60.
658. Павлик М. Москвофільство та українофільство серед австро-руського народу. Львів: Загальна друкарня, 1906. 83 с.
659. Павлик М. Письмо українських селян-радикалів із Галичини та Буковини до селян-послів російської Державної Думи в Петербурзі. Львів: Загальна друкарня, 1906. 15 с.
660. Панейко В. Національні відносини Галичини: наукова хроніка. Б. м. та р. С. 185–202.
661. Пап С. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. Т. III. 648 с.
662. Папакін Г. Джерела для дослідження історії російських органів управління Східною Галичиною та Південною Буковиною під час Першої світової війни (1914–1917) (спроба огляду за довідковими виданнями). *Спеціальні історичні дисципліни*. 2009. Число 16. С. 64–76.
663. Патер І. Г. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні-червні 1915 року (за матеріалами ЦДІА України у Львові).

- Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Перемишль, Л., 1996. С. 166–175.
664. Патер І. Г. Статус окупованих територій Галичини і Буковини в 1914–1917 рр. *Історія державної служби в Україні: у 5 т. Т. 1*. К., 2009. С. 379–409.
665. Патер І. Г. Український рух в роки Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 6. Львів, 2000. С. 116–120.
666. Пашаева Н. М. Галиция под властью Австрии в русской и советской исторической литературе. Библиография. *Международные связи Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы и славяно-германские отношения*. М., 1968. С. 295–324.
667. Пашаева Н. М. И. Г. Наумович как общественный, политический и религиозный деятель Галичины второй половины XIX века. *Вестник Юго-Западной Руси*. 2006. № 1. С. 80–91.
668. Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. Гос. публ. истор. б-ка России. Москва, 2001. 201 с.
669. Пашаева Н. М. Русское движение в Галичине XIX–XX вв. *Славянский альманах*. 1998. Москва, 1999. С. 117 – 132.
670. Пашаева Н. М., Климкова Л. Н. Галицко-русская Матица во Львове и ее издательская деятельность. *Книга. Исследования и материалы*. Москва: Книга, 1977. Т. 34. С. 61–77.
671. Передерко В. Галичина у зовнішній політиці Росії на початку XX ст. (до 1914 р.): стан і перспективи дослідження питання в сучасній українській історіографії. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. Вип. 8. Одеса, 2006. С. 210–218.
672. Передерко В. Галичина як об'єкт зовнішньої політики Росії на початку XX ст. у публіцистичній творчості сучасників. *Україна соборна: зб. наук. статей*. Вип. 2, ч. III. *Історична регіоналістика в контексті соборності України*. К., 2005. С. 227–237.

673. Передерко В. Галичина в політиці Російської імперії (1900-1914 рр.): автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.02. Чернівці, 2007. 20 с.
674. Передерко В. Західноукраїнські землі в зовнішній політиці Романових на початку ХХ ст. (до 1914 р.): сучасна російська історіографія. *Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Вип. 12–13. Івано-Франківськ, 2006–2007. С. 360–367.
675. Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900– 1914 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 300 с.
676. Передерко В. Участь В. Бобринського у другому Мараморош-Сігетському судовому процесі. *Вісник Прикарпатського університету. Серія Історія*. Вип. 18. Івано-Франківськ, 2010. С. 90-96.
677. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи*: матер. міжн. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). Чернівці: Рута, 2000. 326 с.
678. Перша світова війна: Історичні долі держав і народів (до 100-річчя від початку Першої світової війни): збірник наукових праць / за заг. ред. Кудряченка А. І. Київ: Фенікс, 2015. 352 с.
679. «Петербург і «Прикарпатская губернія». *Діло*. 1910. Ч. 17. С. 5.
680. Петренко І. Історія України. Краків: Українське видавництво, 1940. 63 с.
681. Петрій І. Національне питання в політиці російської адміністрації. *Військово-науковий вісник*. Вип. 7/1. Львів: Львівський військовий ін.-т, 2005. С. 215–221.
682. Печать об одноцельном русинском клубе. *Галичанин*. 1907. Ч. 130. С. 1–2.
683. Пичета В. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Беларуссии. Москва, 1939. 40 с.
684. Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Беларуссии. Москва: Соцекгиз, 1940. 136 с.

685. Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920): документи і матеріали / ред. О.Карпенко. Львів: Каменярь, 1957. Т. 1. 660 с.
686. Пілінкевич А. Львів в умовах російської окупації (1914–1915). *Галицька брама*. 2007. № 78 (151–152). Липень–серпень. С. 22–25.
687. Пішванова Т. Г. Вивчення історії України в західній діаспорі у другій половині ХХ ст.: Наукове дослідження. Донецьк: Юго-Восток, 2004. 128 с.
688. Погодин А. Л. Зарубежная Русь. Санкт-Петербург, 1915. 32 с.
689. Погодин А.Л. Как живетъ червоноруссам? Санкт-Петербург: Тип. В. В. Комарова, 1890. 179 с.
690. Погодин А. Л. Панамериканские и всеславянские съезды. *Вестник Европы*. 1911. № 6. С. 314–320.
691. Погодин А. Л. Петербург и Вена. *Московский Еженедельник*. 1909. №10. С. 4–6.
692. Позняк С. Особливості місіонерської діяльності Російської православної церкви в Галичині в роки Першої Світової війни. *Проблеми слов'янознавства*. 2003. Вип. 53. С. 68–75.
693. Покровский М. Н. Внешняя политика России в ХХ в. Попул. очерк. Москва, Изд-во Коммун. ун-та им. Я. М. Свердлова, 1926. 97 с.
694. Полещук Т. О. Вивчення історії Росії. *Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: Здобутки і проблеми* / за ред. Л. О. Зашкільняк. Львів: Львівський національний інверситет ім. І. Франка, 2004. С. 376–386.
695. Полещук Т. О. Миллер. Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторических исследований. Москва: НЛЮ, 2006. 248 с. *Вісник ЛНУ. Серія історія*. 2009. Вип. 44. С. 443–454.
696. Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либідь, 1992. В 2-х т. Т. 2: Від середини ХVІІ ст. до 1923 року. 606 с.
697. Полонська-Василенко Н. Українська історіографія. Мюнхен, 1971. 104 с.

698. Попик С. Українське питання в політиці Австрії в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 1996. 24 с.
699. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Київ–Чернівці: Золоті литаври, 1999. С. 88–94.
700. Портнов А. В. Население западных окраин Российской империи в польских мемуарах первой трети XIX века. *Славяноведение*. 2006. № 5. С. 60–67.
701. Поршнева О. С. Крестьяне, рабочие и солдаты России накануне и в годы Первой мировой войны / Ассоциация военно-исторической антропологии и психологии «Человек и война», Российская политическая энциклопедия. Москва, 2004. 366 с.
702. Потульницький В. А. Основні етапи розвитку української історичної думки в європейському контексті (1800–1991). *Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник* / упоряд. Кравченко В. В. Харків: Майдан, 1999. С. 13–62.
703. Потульницький В. А. Проблема регіоналізму в українській політичній та історичній думці XIX – першої половини XX ст. (на прикладі образу Галичини). *Вісник Львівського національного університету: Серія історична*. 2000. Вип. 35–36. Львів, 2000. С. 150–167.
704. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія. Історіографія світової та української історії XVII – XX століть. Київ: Либідь, 2002. 480 с.
705. Преображенский И. Галиция, ее минувшие судьбы и современное положение. Санкт-Петербург, 1915. 31 с.
706. Прикарпатская Русь и Россия. *Галичанинъ*. 1909. 15 (28) мая.
707. Пристер Г. Е. Краткая история Австрии. Москва: Изд-во иностран. литературы, 1952. 509 с.
708. Рапопортъ М. Червонная Русь (Галиция). Санкт-Петербург, 1921. 76 с.

709. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни. *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Вип. 34. Львів, 1999. С. 317–330.
710. Расевич В. Зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців (1912–1918 рр.). *Матеріали засідань історії та археографічної комісії НТШ в Україні*. Вип. 1. Львів, 1999. С. 253–269.
711. Реєнт О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки. *Український історичний журнал*. 2000. №2. С. 3–27.
712. Реєнт О. Дипломатичні аспекти «східного питання» й Україна. *Нариси з історії дипломатії України*. Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. С. 264–313.
713. Реєнт О. Історичні події в Україні XIX – початку XX ст.: сучасний дослідницький інтерес. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. праць відділу історії України XIX – початку XX ст. Інститут історії України НАН України*. Київ, 2002. С. 5–11.
714. Реєнт О. Концептуальні проблеми розвитку сучасної історичної науки в Україні. *Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття» (Чернівці, 16-18 травня 2000 р.): доп. і повід. / відп. ред. Л. Винар, Ю. Макар*. Чернівці: Рута, 2001. Т. 1. С. 34–37.
715. Реєнт О. П. Ідея соборності України і спроби її реалізації у XIX – XX ст. *Україна соборна: зб. наук. статей*. Київ, 2005. Вип. 2. Ч. 1. С. 3–11.
716. Реєнт О. П. Перша Світова війна і Україна. Київ: Генеза, 2004. 480 с.
717. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал*. 1999. №3. С. 3–22.
718. Реєнт О. Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. праць відділу історії України XIX – початку XX ст. Інститут історії України НАН України*. Київ, 2002. С. 5–11.

719. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 340 с.
720. Реєнт О., Лисенко О. Українське питання в період Першої і Другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Вип. 26. Київ, 2004. С. 21–37.
721. Реєнт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 3–38.
722. Реєнт О., Янишин Б. Україна у Великій війні 1914–1918 рр.: основні дослідницькі напрями в сучасній українській історіографії. *Історичний журнал*. 2005. №1. С. 45–60.
723. «Религиозные преследование въ Галичине» (статья г. В. А. Бобринского въ «Times») въ свете истины и правды. Львов, 1912. 20 с.
724. Романчук Ю. Европейската война и русско-украинский вопросъ: (Статья в отговоре на брошурата от Лонгин Цегелски: Как Русия «освобождава» Украина. София-Варна, 1914. 42 с.
725. Російські шпіони в Австрії. *Діло*. 1910. Ч. 50. С. 4.
726. Росія і українці. *Діло*. 1916. С. 1.
727. Росіяни і Східна Галичина. *Діло*. 1916. С. 1.
728. Россия и Первая мировая война: материалы международного научного colloquiuma. Санкт-Петербург, 1999. 563 с.
729. Рубинштейн Е. И. Крушение Австро-Венгерской монархии. Москва, 1963. 287 с.
730. Рубинштейн Е. И. Политика германского империализма в западных польских землях в конце XIX – начале XX века. Москва: Издательство АН СССР, 1953. 256 с.
731. Рубинштейн Н. Л. Русская историография / под. ред. А. Ю. Дворниченко, Ю. В. Кривошеева, М. В. Мандрик. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2008. 938 с.

732. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загально-національних політичних і культурних процесах (1914–1939 рр.): монографія (НАН України, Інст-т історії України). Київ, 2004. 631 с.
733. Руда О. Інтерпретація українського національного відродження польськими істориками кінця XIX – початку XX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: збірник наукових праць*. Вип. 17. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. С. 508 – 517.
734. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? Львів: Світ, 1994. 416 с.
735. «Русскому Народу!», «Народы Австро-Венгрии». *Прикарпатская Русь*. 1914. 12 (25) сентября.
736. Русофільський день в Чернівцях. *Діло*. 1910. Ч. 138. С. 5.
737. «Русофільські з'їзди». *Діло*. 1911. 5 грудня. С. 3.
738. Русская Галиция и «мазепинство»: русское возрождение; «украинское движение»; предательство мазепинцев; Талергофская трагедия / ред. М. В. Смолин. Москва: Имперская традиция. 2005. 588 с.
739. Савино Джованни. «Самая коренная русская область»: образ Галиции в русской националистической периодике в 1914–1915 гг. *Политика и поэтика: русская литература в историко-культурном контексте Первой мировой войны: публикации, исследования и материалы*. Москва: ИМЛИ РАН, 2014. С. 857–862.
740. Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (национально-политическая ситуация и политика российской администрации). *Отечественная история*. 2002. № 5. С. 76–89.
741. Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1916–1920 годах (етнополитическая ситуация в крае). *Отечественная история*. 2004. № 2. С. 96–113.

742. Савченко В. Н. Восточная Галиция на историческом перепутье. 1910–начало 1920-х годов. *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе*. Москва: Инс-т славяноведения РАН, 2005. С. 132–187.
743. Савченко В. Н. Восточная Галиция накануне Первой мировой войны (этносоциальная ситуация по данным российского Министерства иностранных дел). *Отечественная история*. 2005. № 6. С. 32–41.
744. Савченко В. Н. Восточная Галиция: проблемы национально-территориального и политического размеживания (1914–1923 гг.). *Вопросы истории*. 2005. № 9. С. 95–107.
745. Савченко В. Н. К вопросу об этносоциальной ситуации в Галиции накануне восстановления независимой Польши. *Нация и национальный вопрос в странах Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине XIX в. – начале XX в.* Москва, 1991. С. 201–223.
746. Сазонов С. Д. Воспоминания. Москва: Международные отношения, 1991. 349 с.
747. Санцевич А. В. Предмет та об'єкти дослідження історіографії. *Український історичний журнал*. 1989. № 5. С. 29–39.
748. Сарбей В. Національне відродження України. *Україна крізь віки*. Т. 9. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
749. Сарбей В. Розвиток української національної самосвідомості. *Нариси з історії українського національного руху*. Київ 1994. 415 с.
750. Сахновський Є. Українська історіографія: логіко-гносеологічний аналіз поняття історичної науки в Україні кінця XIX – початку XX ст. *Українська історична наука на порозі XXI століття: Міжнародний науковий Конгрес 16–18 травня 2000*. Т. 3. Чернівці, 2001. С. 128–131.
751. Свенцицький И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. Т. 1. Сношения Карпатской Руси с Россией в первой половине XIX в. Львов: Печ. Ставропиг. ин-та, 1905. 212 с.

752. Свистунъ Ф. И. Прикарпатская Русь подъ владениемъ Австріи. 2-е изд., доп. Б. м. 1970. 645 с.
753. Семенников В. П. Политика Романовых накануне революции (От Атланты – к Германии). По новым документам. Москва, Ленинград: «Госуд. изд-во тип. Печатный двор в Ленинграде», 1926. 247 с.
754. Серапионова Е. Карел Крамарж о федерализме и проблемах будущего государственного устройства России. *Славяноведение*. 2001. № 5. С. 77–82.
755. Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 4. К., 2002. С. 111–133.
756. Середа О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках (за матеріалами преси). *Россия – Украина: история взаимоотношений* / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. Москва, 1997. С. 157–169.
757. Серповский Н. Г. Накануне войны у галицких греко-униатов (Из поездки по Галиции). Санкт-Петербург, 1915. 76 с.
758. Сикорский И. А. Русские и украинцы (Глава из этнологического катехизиса). Доклад в Клубе Русских Националистов в Киеве 7 февраля 1913 года. Киев, 1913. URL: <http://russian.kiev.ua/books/ikorsky/catechism/catechism01.shtml>.
759. Симоненко Р. Міжнародне утвердження України. *Політика і час*. 1995. № 12. С. 57–68.
760. Сідак В. С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини й Німеччини на українських землях Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1997. №6. С. 45–58.
761. Славінський М. Історія України: курс лекцій. Регенсбург – Берхтесгаден: Український технічно-господарський ін.-т, 1947. 216 с.
762. Сливка Ю. Ю. Боротьба за возз'єднання українських земель в єдиній державі в період перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції та іноземної воєнної інтервенції в Країну Рад (1917–1920 рр.). *Возз'єднання*

- західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Ю. Сливка.* Київ: Наукова думка, 1989. С. 7–56.
763. Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. Київ: Наукова думка, 1973. 254 с.
764. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ: Наукова думка, 1985. 271 с.
765. Смертний удар. Діло. 1910. Ч. 50. С. 1.
766. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569-1999. Київ: Дух і літера, 2012. 464 с.
767. Стародуб А. Церковна політика Росії в Галичині під час Першої світової війни: експансія «повоєнного православ'я». Насилля влади проти свободи сумління: репресивна політика Радянської влади щодо християнських Церков та віруючих (ідейні засади, механізм реалізації, історичні наслідки. Київ, 3–5 березня 2006. URL: www.ichistori.org/ukrsiti/php.ua.
768. Стародуб. А. Російська православна церква у Галичині в період Першої світової війни (1914 – 1918 роки). Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 21. Київ, 2010. С. 194–222.
769. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772-1918) / Укр. Робіт. Союз Нац.-освітня бібліотека. Скрентон, Т. І. 1958. 208 с. Т. II. 1958. 224 с.
770. Стахів М. Історія світової війни в рр.1914–1918. Ч. 1: Причини світової війни. Львів: Народний ун-т самоосвіти, 1931. 24 с.
771. Стахів М. Пробудження народніх мас. Історія українського політичного руху. Ч. 4. Львів, 1939. 79 с.
772. Стахів М. Як проводилася світова війна? Історія світової війни в рр. 1914–1918. Львів, 1925. 2 ч. 40 с.
773. Степаненко Г. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914– лютий 1917 рр.). *Український історичний журнал*. 2004. №5. С. 45–65.

774. Стрипський Г. Москвофілізм, українізм та вітчизняні руснаки. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія історія Ужгородський національний університет. Вип. 20. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. С. 264–273.
775. Струве П. Балканській кризисъ и историческія задачи Россіи. *Русская мысль*. 1912. № 12.
776. Струве П. Великая Россия. *Русская мысль*. 1908. № 1. С. 143–157.
777. Струве П. Великая Россия и Святая Русь. *Русская мысль*. 1911. № 12. С. 176–180.
778. Струве П. На разные темы. *Русская мысль*. 1914. № 1. С. 184–187.
779. Струве П. Несколько слов по украинскому вопросу. *Русская мысль*. 1913. № 1. С. 10–11.
780. Струве П. Общерусская культура и украинский партикуляризм. *Русская мысль*. 1912. № 1. С. 10–11.
781. Струве П. Политические оценки и перспективы. *Русская мысль*. 1908. № 1. С. 143–157.
782. Стыкалин А. С. Е. Ю. Сергеев, А. А. Улунян. Не подлежит оглашению. Военные агенты Российской империи в Европе и на Балканах, 1900–1914 гг. // Новая и новейшая история. 2005. № 3. С. 242–245.
783. Стыкалин А. С. Е. Ю. Сергеев, Ар. А. Улунян. Не подлежит оглашению. Военные агенты Российской империи в Европе. 1900–1914 гг. Славяноведение. 2000. № 3. С. 92–95.
784. Субтельний О. Від советського до національного: тенденції в написанні історії України з 1991 р. Україна. Процеси націотворення / упор. А. Каппелер; Київ: К. І.С., 2011. С. 31–47.
785. Суляк С. Русины в период Первой мировой войны и русской смуты. *Русин*. 2006. № 1. С. 46–65.
786. Суляк С. Русины: прошлое, настоящее, будущее. *Русин*. 2009. № 3 (17). С. 61–70.

787. Суляк С. Русины: уроки трагической истории. Русин. 2008. № 3-4 (13-14). С. 7-34.
788. Суляк С. Терезин и Талерго: забытый геноцид. Русин. 2008. № 3-4. С. 70.
789. Сухий О. М. «Галицько-російське благодійне товариство» та головні напрями його діяльності. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету ім. І. Франка. Зб. наукових праць. Львів, 1999. Вип. 2. С. 105–109.
790. Сухий О. М. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ ст.). Львів, 2003. 498 с.
791. Сухий О. М. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. 326 с.
792. Сухий О. М. Історіографічні дослідження // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми [кол. монографія] / за ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 2004. С. 95–106.
793. Сухий О. М. Михайло Лозинський: вчений, громадський діяч, політик. Наукова розвідка. Львів, 1995. 32.
794. Сухий О. М. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: Каменяр, 1998. 131 с.
795. Сухий О. М. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців ХІХ – початку ХХ ст.: автореферат дис.... докт. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2004. 32 с.
796. Сухий О. М. Товариство імені Михайла Качковського: ідеологія та напрями діяльності (70–80-ті рр. ХІХ ст.) Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вип. VII. Київ: Інститут історії України, 2004. С. 205–228.

797. Сухий О. М. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2001. Вип. 9. С. 392–403.
798. Східна Галичина, Царгород і Росія. *Діло*. 1917. 17 липня. С. 3.
799. Талергофський альманах: Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны, 1914–1917 гг. Львов: Талергоф. ком-т, 1924. Вып. 1. Террор в Галичине в первый период войны, 1914-1915 гг. 1924. 204 с.
800. Талергофський альманах: Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны, 1914–1917 гг. Львов: Талергоф. ком-т, 1924. Вып. 2. Террор в Галичине. Терор в Буковине. Отзвуки печати. Терезин, Гминд, Гнась и др. 1925. 150 с.
801. Талергофський альманах: Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны, 1914–1917 гг. Львов: Талергоф. ком-т, 1924. Вып. 3. ч. I, 1930. 156 с.
802. Талергофський альманах: Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны, 1914–1917 гг. Львов: Талергоф. ком-т, 1924. Вып. 4. ч. 2, 1932. 158 с.
803. Тейлор А. Дж. Габсбургська монархія 1809–1918 рр.: історія Австрійської імперії і Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 260 с.
804. Тельвак В. “Ерисиарх українського движения” (рецепція творчої спадщини М. Грушевського в російському правомонархічному середовищі першої третини ХХ ст. Історіографічні дослідження в Україні. 2010. Т. 20. С. 131–154.
805. Тельвак В. В. Рецепція творчої спадщини М. Грушевського в історичній думці кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст.: автореф. дис.... докт. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2009. 32 с.

806. Терещенко Ю. І. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних факторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 199 – 201.
807. Терлецький О. Історія України від 1728 до 1917 г. Львів: Накл. тов-ва «Просвіта», 1936. 105 с.
808. Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-х рр. Львів: Літературно-народна бібліотека, 1902. 64 с.
809. Тилли Ч. Принуждение, капитал и эвропейские государства. 1990–1992 гг. / пер. с англ. Менской Т. Б. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2009. 328 с.
810. Ткачук Т. Т. Перша світова війна – горнило випробувань українського етносу. *Військово-науковий вісник*. Вип. 7. Львів: Львівський військовий ін-т, 2005. С. 266–284.
811. Томашівський С. Галичина: політично-історичний нарис з приводу світової війни. 1915. Б. м.: Накл. М. Михайленко. 32 с.
812. Трильовський К. Хто помагає в Галичині московському міністрови Столипінови? Промова... Яблонів: Накл. І. Чупрея, 1910. 23 с.
813. Трофимович В., Романюк Р. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни. Перша світова війна і слов'янські народи: матер. міжн. наук. конф., 14–15 травня 1998. Київ, 1998. С. 24–30.
814. Трубецкой Е. Н. Война и мировая задача России. Москва, 1915. 23 с.
815. Туполев Б. М. Происхождение Первой мировой войны. Новая и новейшая история. 2002. № 4. С. 27–46.
816. Украинский сепаратизм в России: идеология национального раскола / сб. Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолин. Москва, 1998. 268 с.
817. Украинский вопрос. Москва, 1915. 162 с.
818. Украинце и Москвофілы або як росла наша народна сведомость и Хто ей помагав, а хто шкодив. Львовь, 1908. 63 с.

819. Україна: процеси націотворення / упор. А. Каппелер; Київ: К.І.С., 2011. 416 с.
820. Українство і російсько-австрійське ворогованє. *Діло*. 1911. 14 (1) лютого.
821. Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз. Київ: Політична думка, 1996. 448 с.
822. Українська діаспора: літературні постаті і творчість, бібліографічні відомості / упор. В. А. Просалова. Донецьк: Схід. видав. дім, 2012. 516 с.
823. Українська історіографія на зламі XX – XXI ст.: здобутки і проблеми: [колект. монографія / за ред Л. Зашкільняка]. Львів, 2004. 405 с.
824. Українське питання / укр. перекл., упоряд., передмова і примітки М.Тимошика. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1997. 218 с.
825. Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): в 3 ч. / НАН України. Ін-т історії України; відп. ред. В. Г. Сарбей. Київ, 1999. Ч. 3. 276 с.
826. Українські часописи Львова 1848–1939. Історико-бібліографічні дослідження: в 3-х томах / М. М. Романюк, М. В. Галушко. Т. 1. (1848–1900). Львів: Світ, 2001. 744 с.
827. Українські часописи Львова 1848–1939. Історико-бібліографічні дослідження: в 3-х томах / М. М. Романюк, М. В. Галушко. Т. 2. (1901–1919). Львів: Світ, 2002. 692 с.
828. Ульянов А. Н. Галиція въ ея прошлом и настоящемъ. Москва, 1915. 48 с.
829. Ульянов А. Н. Лоскутная империя. Очерки Австрийской империи. Москва, Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1914. 32 с.
830. Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма. Москва: Индрик, 1996. 290 с.
831. У справі русофільської пропаганди між повертаючими українськими полоненими на Закарпаттю. *Український прапор*. 1919. Ч. 10. 15 жовтня.

832. Уська У. Р. Політика офіційного Відня та галицького намісництва щодо русофільського руху у 1908–1914 рр. *Історичні та культурологічні студії*. Вип. 3. Львів: Інститут українознавства НАН України, 2004. С. 153–180.
833. Уська У. Р. Політичне розмежування в русофільському русі Галичини у 1908–1914 рр. *Проблеми гуманіт. наук. Наукові записки ДДПУ*. Вип. 12. Дрогобич: Дрогоб. держ. педаг. унів-т ім. І. Франка, 2003. С. 157–167.
834. Уська У. Р. Проблеми делімітації державного кордону в австро-російських відносинах (1900–1914). *Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка. Збірник праць*. Вип. 5–6. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 168–174.
835. Уська У. Р. Українське питання в Галичині у політиці австрійського уряду в 1907–1914рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Львів, 2005. 16 с.
836. Уткин А. И. Первая мировая война. Москва: Алгоритм, 2001. 592 с.
837. Феденко П. Український рух у ХХ столітті. Лондон: Наше слово, 1959. 267 с.
838. Фенцик С. А. Галиция. Приложение къ журналу «Карпатский светъ». Ужгород, 1928. 15 с.
839. Филевич П. И. По поводу теории двух русских народностей. Львов: Галицко-русская матица, 1902. 59 с.
840. Фісанов В. Програне суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). Чернівці: Золоті литааври, 1999. 261 с.
841. Флоринскій Т. «Украинский» сепаратизм и народна школа. *Галичанин*. 1907. Ч. 167. С. 2–3.
842. Флоринскій Т. «Украинский» сепаратизм и народна школа. *Галичанин*. 1907. Ч. 168. С. 2.
843. Флоринскій Т. Д. Зарубежная Русь и ея горькая доля. Киев, 1900. 28 с.

844. Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодезі. Твори: у 50 т. Т. 46: Історичні праці (1883–1890). Кн. 2. Львів: Наукова думка, 1985. С. 410–422.
845. Франко І. Два панславізми. Твори: у 50 т. Т. 46: Історичні праці (1883–1890). Кн. 1. Львів: Наукова думка, 1985. С. 435–422.
846. Франко І. Зміна системи. Твори: у 50 т. Т. 46: Історичні праці (1883–1890). Кн. 2. Львів: Наукова думка, 1985. С. 302–316 с.
847. Хаген фон Марк. «У війнах творяться нації»: націотворення в Україні під час Першої світової війни. *Україна. Процеси націотворення* / упор. А. Каппелер. Київ: К.І.С., 2011. С. 271–284.
848. Хаген фон Марк. Великая война и искусственное усиление этнического самосознания в Российской империи. *Россия и Первая мировая война: Материалы международного научного colloquiuma*. Санкт-Петербург, 1999. С. 385–405.
849. Хаген фон Марк. Русско-украинские отношения в первой половине XX века. *Украина и Россия: история взаимоотношений*. Москва, 1997. С. 183–196.
850. Хевролина В. М. Внешнеполитические взгляды славянофилов конца XIX в. *Словяноведение*. 1998. № 4. С. 22–41.
851. Хиляк А. Е. Виновники Талергофа в освещении исторических документов. Львов: Вид-ня Ставропиг. Ин-та, 1933. 48 с.
852. Химка Іван-Павло. Український національний рух в Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи. *Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія*. Ч.1. Львів, 1994. С. 215–220.
853. Хонігсман Я. Соціальна структура населення Галичини на початку XX ст. *Українське слов'янознавство. Республіканський міжвідомчий наук. зб.* 1972. Вип. 6. С. 63–73.

854. Хоскінг Дж. Россия: народ и империя. 1552–1917. Смоленск: Русич, 2001. 512 с.
855. Цегельський Л. «Русь – Україна і Московщина – Росія». Історико-політична розвідка. Львів: Априорі, 2007. 104 с.
856. Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести. Відень, 1915. 15 с.
857. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України) Ф. 361. Канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини Оп. 1. Спр. 1026. Про надання утримання братам Геровським, 1915-1916, 3 арк.
858. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1031. Про надання допомоги членам і діячам Російської народної ради, 1915-1918, 116 арк.
859. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 111. Про курси російської мови в Галичині, 1914-1915, 73 арк.
860. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1160. Про Російську народну раду Прикарпатської Русі, 1916-1917, 28 арк.
861. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1168. Про біженців з Галичини, 1916-1917, 140 арк.
862. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1566. Про клопотання РНРПР про надання допомоги на друк газети Прикарпатської Русі «Голос народу», 1916, 9 арк.
863. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1828. Про клопотання біженців-галичан про надання допомоги, 1916-1917, 44 арк.
864. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 262. Про влаштування курсів російської мови, відкриття шкіл і витрати на їх утримання, 1914-1916, 86 арк.
865. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 546. Про біженців з Галичини, 1915, 74 арк.
866. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 599. Про відрядження підполковника Білоручева і Надвірного Радника Олфер'єва до м. Новочеркаськ і Ростов-на-Дону в справі для з'ясування питання з поліпшення побуту біженців, 1915, 17 арк.

867. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 94. Про прийом воєнним губернатором Галичини депутатів від місцевого населення, 1914, 10 арк.
868. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 991. Справа про надання допомоги Львівському просвітницькому товариству ім. М. Качковського на організацію 5-місячних практичних курсів російської мови, 1915, 10 арк.
869. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 132. Листування з органами військового і громадянського управління про настрої населення і духовенства, про діяльність буржуазно-націоналістичних організацій (польського «Головного Народного Комітету», Єврейської національної партії Буковини та ін.), 1914–1915, 65 арк.
870. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 1. Спр. 155. Листування з керівником штабу Верховного головнокомандувача про діяльність орденів єзуїтів, базиліан, єпископа Хімішина, протоігумена Філяса та інших, 1914, 13 арк.
871. ЦДІАК Ф. 361. Оп. 2. Спр. 7. Преса (Прикарпатська Русь), 1914-1915 р., 37 арк.
872. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. (далі – ЦДІАЛ). Ф. 129 Львівський Ставрогійський інститут. Оп. 2. Спр. 9. Довідка про заснування Ставропігійського братства, інституту та його діяльність. Кінець XIX ст. 1–10 арк.
873. ЦДІАЛ. Ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів (1772–1921 рр.). Оп. 4. Спр. 2789. Порядок евакуації населення і установ в період воєнних дій, 1914–1915, 123 арк.
874. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 6. Спр. 117. Про відкрите дружнє ставлення до австрійських військовослужбовців з боку російських солдатів та офіцерів під час перебування у Чернівцях. З інформації старшого комісара поліції Вінцентовича крайовій президії герцогства Буковини від 8.IX.1914 р. 864–871 арк.

875. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 6. Спр. 115/278д, 202д. Листування з Міністерством внутрішніх справ про русофільську спрямованість газети «Прикарпатская Русь» у м. Львові, 1912, арк. 493–520.
876. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 6. Спр. 117, д. 4. Про русофільський рух в Галичині. Інформація Президії намісництва міністерству внутрішніх справ від 28.05.1914, арк. 53–65.
877. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 6. Спр. 117, д. 240. Про політичне становище українського населення і стан русофільської пропаганди в Галичині, 1914, арк. 897–907.
878. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 6. Спр. 117, д. 87. Про потребу вжиття заходів для припинення поширюваної в Перемишльській єпархії пропаганди русофільства і православ'я. Директива Міністерства внутрішніх справ Галицькому намісництву у Львові від 23.03.1914, арк. 300.
879. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 145149. Листування з Міністерством внутрішніх справ, Львівською дирекцією поліції, старостами про затвердження статуту, філіалів товариства ім. М. Качковського. 1876–1880; 1881–1899; 1900–1904; 1905–1906. Арк. 180, 241, 294, 225, 214.
880. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 1783, 1892–1983. Про політичне і економічне становище під час перебування там російських військ, 1914–1915, 19 арк.
881. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 2010. Про викриття проявів антидержавних дій і настроїв та виявів симпатії до Росії, що відбилося у листуванні військовополонених, 1916, 6 арк.
882. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 2099. Про арешт громадян, обвинувачених у співробітництві з російськими військами, 1916, 8 арк.
883. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 2394. Матеріали з приводу заборони русофільських організацій (списки, розпорядження та ін.). 1917 р. 1 арк.
884. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 3554–3555, 5274–5283. Списки мешканців Галичини, евакуйованих царськими військами, 1915, 148 арк.

885. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8а. Спр. 56. Листування з міністерством віросповідань і освіти та Львівською дирекцією поліції про розпуск русофільських товариств у Галичині, з додаванням газети «Прикарпатская Русь» від 14 бер. 1911 р. і реєстр зліквідованих товариств, 1911–1917, арк. 1–16.
886. ЦДІАЛ. Ф. 148. «Науково-літературне товариство «Галицько-руська матиця» (1848–1940 рр.)». Оп. 1. Спр. 97. Листи російських царських, чеських бібліотек та наукових установ і редакцій про обмін літературою, а також запрошення на IV з'їзд слов'янських діячів культури. 1900–1902. 1–29 арк.
887. ЦДІАЛ. Ф. 182 «Товариство ім. М. Качковського». Оп. 1. Спр. 9. Інформації, заяви та повідомлення філіалів та членів товариства про розповсюдження календарів, книжок, надання матеріальної допомоги та ін. 1882–1894 рр. 23 арк.
888. ЦДІАЛ. Ф. 182. Оп. 1. Спр. 81. Інформації та звіти про організаційну пропаганду і фінансову діяльність філій. 1899–1908 рр. 41 арк.
889. ЦДІАЛ. Ф. 182. Оп. 1. Спр. 130. Ухвала про заснування «Спілки галицьких і буковинських купців». 1906. 1 арк.
890. ЦДІАЛ. Ф. 182. Оп. 1. Спр. 186. Листування з «Постоянной комиссией народных чтений в Санкт-Петербурге» про обмін літературою. 1909–1911. 1 арк.
891. ЦДІАЛ. Ф. 182. Оп. 1. Спр. 211. Лист центрального правління товариства адвокату І. А. Добрянському з проханням внести в суд позов проти редактора газети «Діло» з приводу опублікування ним статті «Чи також далі будуть нас русифікувати публічними фондами?». 1912. 1 арк.
892. ЦДІАЛ. Ф. 182. Оп. 1. Спр. 259. Звіти, відомості, протоколи й інший матеріал про організаційну, фінансово-господарську й пропагандистську діяльність центрального управління товариства та його зв'язки з іншими москвофільськими організаціями в Західній Україні й Польщі. 1900–1934. 16 арк.

893. ЦДІАЛ. Ф. 779. «Редакція газети «Діло» м. Львів 1880–1939 рр.» Оп. 1. Спр. 46. Стаття Кульчицького П. «Острів смерті» (спогади про перебування в Талергофі). 1915, 31 арк.
894. Цимбалістий Б. Тавро бездержавности. Джерсі Сіті, 1982. 40 с.
895. Черевко М. Хроніка-опис міста Підгайці. *Підгаєцька земля: Історико-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Париж; Сидней, 1969. С. 112–136.
896. Чи Галичина російська провінція? *Діло*. 1913. Ч. 70. С. 1–2.
897. Чи наші москвофіли є зрадниками українського народу? *Мета*. 1934. Ч. 1. С. 3–4.
898. Чорній В. «Нове слов'янофільство і українське питання в оцінці М. Грушевського». *Михайло Грушевський: збірник наукових праць і матеріалів міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, Українське історичне товариство, 1994. С. 207–214.
899. Чорній В. До генези слов'янської ідеї в Україні. *II Міжнародний конгрес українців Львів 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. У 2-х ч.* Част. I. Львів, 1994. С. 196–199.
900. Чорновол І. Польські та українські політичні доктрини 70-90-их років XIX ст.: порівняльний аналіз (генеза співпраці польської націонал-демократії з українцями). *Україна модерна. зб.* Ред. кол.: Я. Грицак, М. Крикун ЛДУ ім. І. Франка. Львів: Ін-т істор. досліджень, 1999. Число 2-3. 103–121 с.
901. Шамбаров В. За веру, царя и Отечество! Москва, 2003. 768 с.
902. Шандор В. Закарпаття: Історично-правничий нарис від IX ст. до 1920 р. Нью-Йорк: Карпатський союз, 1992. 292 с.
903. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. Київ, 2005. 427 с.
904. Шаповал Ю. Г. «Діло» (1880–1939 рр.): поступ української суспільної думки: монографія. Львів, 1999. 384 с.

905. Шелохаев В. В. Коренные интересы России глазами ее государственных деятелей, дипломатов, военных и публицистов. Документальная публикация. *Отечественная история*. 2006. №2. С. 161–168 с.
906. Шелухин А. Ю. Разведывательные органы в структуре высшего военного управления Российской империи начала XX века (1906–1914 гг.). *Вестник Московского университета*. Сер. 8. История. 1996. № 3. С. 17–32.
907. Шемет А. Связи российской революционной социал-демократии с революционно-демократическими и социал-демократическими кругами Восточной Галиции (1883-1904 гг.): автореф. дис.... канд. ист. наук: 07.00.01. Киев, 1963. 23 с.
908. Шерадамъ А. Европа и австрійскій вопросъ на рубеже XX столетія. Санкт-Петербург: типография В. В. Комарова, 1903. 300 с.
909. Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк–Торонто: Життя і мислі, 1956. 120 с.
910. Шологон Л. І. Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848–1914 рр.): монографія. Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2015. 460 с.
911. Штруве Кай. Селяни та українська нація в Австро-Угорській монархії та Російській імперії. *Україна. Процеси націотворення* / упор. А. Каппелер. Київ: К.І.С., 2011. С. 167–181.
912. Шымов Я. Габсбургское наследие Западной Украины. *Отечественные записки*. 2007. № 1. С. 53–61.
913. Шышкин И. Россия и Украина: вместе или порознь. Что дальше? *Обозреватель – Observer*. 2011. № 11. С. 85-91.
914. Щацилло К. Ф. Последние военные программы Российской империи. *Вопросы истории*. 1991. № 7–8. С. 224–233.
915. Щеголев С. Н. Современное украинство. Его происхождение, ростъ и задачи. К., 1914. 160 с.

916. Щеголев С. Н. Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма. Киев, 1912. 588 с.
917. Щербін Л. В. Українське питання в політиці конституційно-демократичної партії Росії під час Першої світової війни. *Галичина*. 2005. №11. С. 148–160.
918. Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження галицької України. Львів: Накл. книгарні НТШ, 1919. 178 с.
919. Юсова Н. М. Академік В. Пічета та генезис концепції давньоруської народності. *Российские и белорусские исследования*. 2007. Вип. 2. С. 19–33.
920. Юсова Н. М. Петровський і генезис концепції древнерусської народності. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2005. Вип. 2. Т. 1. С. 63–70.
921. Яворський Ю. Нова еволюція серед москвофілів. *Народ*. 1981. Ч. 1. С. 1–5.
922. Яворський М. Історія України у стислому нарисі. Харків: Держвидав. України, 1928. 540 с.
923. Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. Т. 1. Харків: Держвидав. України, 1927. 414 с.
924. Янів В. Нарис до історії української етнопсихології. Упоряд. М. Шаповал. Київ: Знання, 2006. 344 с.
925. Янов А. Л. Патриотизм и национализм в России. 1825–1921. Москва: ИКЦ Академкнига, 2002. 398 с.
926. Яремчук В. Державотворчий процес у Західній Україні та Перша світова війна. *Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції (14–15 травня 1998 р.)*. Київ, 1998. С. 90–96.
927. Яринович А. Галичина в ея прошлом и настоящемъ. Очерки истории национальной жизни русин в Австро-Венгрии. Москва: Тип. т-ва Рябушинских, 1915. 69 с.
928. Ястребов Ф. О. Західна Україна в XIX і на початку XX століття. Київ: Вид-во АН УРСР, 1940. 138 с.

929. Ястребовъ Н. В. Галиція на кануне Великой войны 1914 года. Санкт-Петербург, 1915. 147 с.
930. Bachmann K. Tło polityczne ekspansji prawosławia na terenie Galicji przed wybuchem i wojny światowej. Biuletyn Południowo–Wschodniego Instytutu Naukowego. № 3. Przemyśl, 1997. S. 81-91.
931. Bachmann Klaus «Ein Herd der Feindschaft gegen Rusland» Galizien als Kreisenherd in den Beziehungen der Donaumonarchie mit Rusland (1907–1914). Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 2001. 292 s.
932. Balan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918. Cernăuți, 1923. 216 p.
933. Best P. J. Moskalofilstwo wśród ludności lemkońskiej w XX wieku. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. Zesz. 103. Kraków, 1993. S. 143–154.
934. Fras Z. Galizja. Wrocław, 1999. 298 s. [Seria “A to Polska właśnie”].
935. Himka John. Hope in the Tsar: Displaced Naïve Monarchism Among the Ukrainian Peasants of the Habsburg Empire, [in:] «Russian History», Volume 7, No 1–2, 1980, P. 125–138.
936. Himka John. The Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flights in Almost All Directions, [in:] Intellectuals and the Nation / Ed. By R. G. Suny and M. D. Kennedy, Ann Arbor (Mich.) 1999, P. 109–164.
937. Himka John-Paul. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal & Kingston-London-Ithaca: McGill-Queen's University Press, 1999. 236 pp.
938. Leslie J. Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg. *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag* / Emil Brix, Thomas Fröschl, Josef Leidenfrost (Hrsg.). Graz–Köln–Wien, 1991. S. 113–144.

939. Magocsi Poul Robert. *Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide*, Toronto-Buffalo-London: The Canadian Institute of Ukrainian Studies and Harvard Ukrainian Research Institute by University of Toronto Press 1983, 300 pp.
940. Magocsi Poul Robert. Old Ruthenianism and Russorhilism: A New Conceptual Framework for Analizing National in Late 19 Century Eastern Galicia. *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists (Kiev, September 1983)*, Volume II: Literature, Poetics, History / Ed. by. P. Debreczeny, Columbus (Ohio) 1983, p. 305–324.
941. Moklak J. Geneza moskalofilstwa wsrod Ukraincow galicyiskich. *Ibid.* 1991. Nr. 1. S. 117–125.
942. Von Hagen M. War in a European Borderland. Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914–1918. Seattle; London, 2007. 122 pp.
943. Swiat Slowianski. 1908. № 53.
944. Wandycz P. The Lands of Partitioned Poland, 1795–1918. P. 292–293.
945. Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. Krakow, 1911. 219 s.
946. Wolff L. The idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. Stanford, 2010. 504 pp.
947. Zieba A. A. Lemkowie i Lemkowszczyzna w historiografii polskiej // Lemkoie I lemkoznawstwo polskie. Krakow, 1997. T. 5.
948. Zielecki A. Ukraińskie i polskie stronnictwa polityczne w Galicji w latach 1900-1908. – *Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Rzesz. Hist.* 1978. S. 55–85.

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, що відображають основні наукові результати дисертації:

1. Музичин І. Українські землі Австро-Угорщини в зовнішньополітичній програмі Російської імперії в роки Першої світової війни: джерелознавчий аспект. *Схід: Аналітично-інформаційний журнал. Економіка. Історія. Філософія*. 2014. № 2(128). С. 102–106.

2. Музичин І. Західноукраїнська суспільно-політична думка міжвоєнного періоду про політику Російської імперії щодо західноукраїнських земель в роки Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. У трьох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 3. С. 53–59.*

3. Музичин І. Надбання української еміграції з вивчення історії Галичини у спектрі зовнішньополітичної діяльності Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Spheres of culture: journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Volume VI. Lublin: Maria Curi-Sklodowska University in Lublin, 2013. S. 184–192.*

4. Музичин І. Російський чинник у громадсько-політичному житті західноукраїнського суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст.: сучасна українська історіографія. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2010. Ч. 17. С. 344–353.

5. Музичин І. Західноукраїнське питання як один з аспектів зовнішньополітичної стратегії Російської імперії на початку XX ст. в радянській історіографічній ретроспективі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXIV. С. 300–305.*

6. Музичин І. Публіцистика як відображення громадсько-політичного світогляду Російської імперії щодо західноукраїнських земель на початку XX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ*, 2013. Вип. 23–24. С. 352–359.

7. Музичин І. Російський чинник на українських землях Австро-Угорщини періоду Першої світової війни у відображенні української публіцистики. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 1. Ч. 1. С. 169–174.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Музичин І. Сучасна російська історіографія про зовнішньополітичні плани Росії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX ст. *Збірник наукових праць: Наукові записки РДГУ. Вип. 16 / I Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців, аспірантів, магістрантів “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” (Рівне, 9–10 грудня 2009 р.)*. Рівне: РДГУ, 2009. С. 255–259.

9. Музичин І. Зарубіжна історіографія про українські землі Габсбургів як фактор австро-російських відносин на початку XX ст. *Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Вип. 11 / Міжнародна наукова конференція “Історія України XX століття в сучасній закордонній історіографії” (Миколаїв, 23–24 травня 2013 р.)*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. С. 125–133.

10. Музичин І. Сучасна східноєвропейська історіографія про місце українських земель Австро-Угорщини в зовнішній політиці Російської імперії напередодні та в роки Першої світової війни. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики / Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (Дніпро, 26–27 травня 2017 р.)*. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 131–134.

Додаток Б.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях:

міжнародних – «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 9 – 10 грудня 2009 р., форма участі – заочна), «Історія України XX століття в сучасній закордонній історіографії» (м. Миколаїв, 23 – 24 травня 2013 р., форма участі – заочна);

всеукраїнських – «Іван Франко – видатний український націолог, письменник, громадський діяч» (м. Івано-Франківськ, 29 вересня 2016 р., форма участі – очна); «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (м. Дніпро, 26– 27 травня 2017 р., форма участі – заочна);

регіональних – «Михайло Грушевський – видатний український історик, державний і громадсько-політичний діяч» (м. Івано-Франківськ, 29 вересня 2016 р., форма участі – очна).